

LOOMING

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

Uku Masing
Teet Kallas
Enn Vetemaa
Ira Lember
Priidu Beier
Andres Aule
Harald Suislepp
Halina Poświatowska
Ülo Mattheus
Jüri Saar
Heino Kiik
Sirje Olesk
Olev Remsu
Andrus Kivirähk
ARVUSTUSED
RINGVAADE

LOOMING

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

6

1996

ILMUB 1923. AASTAST

© „Looming“, 1996

ISSN 0134 — 4536

ROOSIKRANTSI PALVE

I

Rohelised on Su sõrmed, Jumal,
hoia nendega siis meie kehad
pingul, noored nagu väänlev humal,
mille kohal kaovad suviehad.

Pane otse ette meie teile
oma selgesilmsed juhitähed;
jäta rada too me sydameile,
millel Sina lõunal ikka lähed.

Ahtuvate soonte sisse vala
oma vere tumepunast viina,
et ei eales arad mõtted hala
tundes õitsemise sumbund piina.

Ja ka Tema juuksetukki varja,
Tema syda peida oma pihku,
siis ta yle viimse kynka harja
astub naerdes oma rasket vihku.

(6 IV 36)

II

Kyllap palun täna liiga palju,
ega tea, kas kuulata Sa tahad
minu häält, mis hyda ei saa valju
kui Sa lõunatuules pilvi ahad.

Et ma enam naise eest ei paluks
nagu Tema pärast. Kui Ta vajub
nähtud unelmate maale saluks,
siis ka Sinu soojus lumme hajub.

Koos ju tulite. Ja ei ma teagi
kumma järel syda rohkem leinaks.
Mõtlen, et ta tahkuks kiviks peagi,
veri vaevleks vaeseks väriheinaks.

Hoia kyynalt suure hommikuni,
kuigi sellel tunnil ta on väike.
Kuid ehk moonduub ka me kahe uni
ja Su taevas tõuseb ulmest päike.

(7 IV 36)

III

Täna öösel paitaksin Su rindu,
tunnen, sõrmed on nyid kyllalt pehmed,
puudutama kergelt nukrat lindu,
kelle ymbert tuul viind suleehmed.

Ja Su rasked silmad avaneksid,
poleks hädisustki sinna peidet.
Vast siis ytleksid: „Oh, Huikai, eksid,
pole minu soonis ainust etteheidet!“

Kui nyid teele sajaks maha argus
tunda, et Ta mõtleb õnnetusi,
arvab: on vaid yirikene vargus
kui kord leiba usub inimsusi.

Anna Talle oma verd ja liha,
et Ta piinlemata naeraks mulle
ja Ta endaunustuse iha
põleks kuumaks suitsuohvriks Sulle.

(8 IV 36)

IV

Vii meid puhtaks tegevale veele,
pese maha voldilised vaevad,
õeldes: „Lapsed teevad hääks mu meele,“
ava siis me yle oma taevad.

Õpeta mu laipu puutund käsi
silitama Tema nõtket liha,
et mu sõrmed kunagi ei väsi
väädeks kasvamast Ta ymber piha.

Ja ma oskaks anda Talle rõõmu,
 mida ootes raiskab piskut aega.
 et Tal joonud minu verest sõõmu
 enam yhtki kannu poleks vaega.

Siis Ta tunneks vist mind nagu ennast
 nagu pilti kaugemaisest lehest,
 und näeks raugelt naeratavast vennast,
 mõtleks päikseloojal laulvast mehest.

(9 IV 36)

V

Armetu on täna minu palve,
 seisan Su ees jõuetuna väga
 nagu see, kes vaatab tyhja salve,
 teab, et enam vilja ta ei jäga.
 Kiitu kyll, kuid seda taas ei usu,
 kas mind keegi suudaks armastada,
 olen pillapalla paisat rusu
 ega tea, mis kaare läheb rada.
 Sõnad nagu tuled mus ei loida,
 jäävad jahedaks ja vaikseks õhuks.
 Tahaksin Su rindu peodel hoida,
 et neid uni kurbuma ei rõhuks.
 Hoia täna Sa neid, puude Jumal,
 ole myyriks vastu jäiste tuulte,
 siis Ta uue päeva taeva kumal
 tunneb jälgi neil mu leigund huulte.

(10 IV 36)

VI

Tundsin äkki: tõusid hauast praegu
 ja mu syda aimas jälle sooja,
 pole väga karta kaugeid aegu,
 sest Sa oled paradiisi looja.
 Ehk Sa märkind oma peode sisse
 oled meidki, silmad viivuks nimi
 siis kui puhtal kaarel kadumisse

heidad alla oma iidseid imi.
 Kus me tõuseme: kas teel või merel,
 lase kuulda teise sydant siiski,
 sest me ahnelt päikest laulval verel
 surmatunniks vast on sama viiski,
 et siis liblikkerge oleks liue,
 taipaksime mõeldes endiseile
 /soojeneva/ niude vastu niue:
 Kõik, mis meeldis kord on kasvand meile.

(11 IV 36)

VII

Kuningal on sasispäine naine, —
 kaitse Tema pehmeid kulme Sina,
 et neid paitaks kurduv päikselaine
 kuni sasi silitan nad mina.
 Kuningal on naine naerusuine, —
 õpeta Ta huuli õitsma pingul,
 et neil siis kui öö on kevadkuine
 oleks kaar, mis kaugel valgel kingul.
 Kuningal on naine metsateene, —
 seni las Ta varbad samblal astu
 kuni vaikne padrik orkideene
 tuleb väsind sammudele vastu.
 Kuningal on nõtkevõone naine, —
 et Ta kunagi ei närbuks nuttu,
 võta Temalt hundiööde paine,
 silmad peida säravasse uttu.

(12 IV 36)

VIII

Hästi täna tunnen oma nõrkust,
 pyyan olla Su ees ysna vakka.
 Sa ei sõitle kyll mu halpi kõrkust,
 aga ma ei näe Sind puude takka.
 Palun abi, kuigi tean: ei anna
 Sina mulle kätt, vaid vaikselt käsid:
 „Terve tahe aia ääre panna,

muidu pekstes end ta vastu väsid!“
 Oled annud mulle kuningriigi,
 tõesti, tundma ma ei jõua teda
 ja on ime, et ta lepib niigi
 ning mind laseb loiult kopitseda.
 Siiski ägan, mõeldes et ta kiidab
 enam möödunud kuude päiksekiiri.
 Kardan, et mu nutt ta nutu liidab,
 olen yhel päeval teispool piiri.

(13 IV 36)

IX

Teiste rõõmust viimaks samad saavad,
 kuid nad peavad jõudma kaugemale
 nii et selgesti nad seda viisi aavad
 vilel vanemate, mis veel vale.
 Teisal jätkub tast jaoks pooltalla,
 paigaks urbseks kulund kaame naha
 parandamaks õmblust, mis läind valla
 ja see kõik ei ole tehtud kaha.
 Luba, et meil korra tast ei läheks
 raasu kahest kehast väljapoole,
 siis ei või ta eales jääda väheks
 hoidma meid Su varal valge hoole.
 Lased sisse oma paradiisi,
 inimene saab meist laulus kahes
 harima, kes väärt Su palmihiisi.
 Pärast tee siis meiega, mis tahes.

(14 IV 36)

X

Tunnen oma sõrmis väriheinu
 ja kui tuul, mis paitab orunõlvi
 nii ma tahaks just kui hunditõlvi
 Tema sooja syle pehmeid seinu.

Tean, et see ei ole Sinu meelest paha
naeratad vaid kui teen risti väikse,
kuhu matan karneoolist päikse
ehas punetava metsa taha.

Issand, armasta mu lapsikusi
olen ainult mängides ju ilus
nagu lill, mis kasvab põõsa vilus
ja ei karda põua ahvatlusi.

Las Ta syli hõljub mulle vastu
nagu ammu-oodat teelisele
ning kui veri sõrmeotsis hele,
ise meie lauda võõraks astu.

(15 IV 36)

XI

Oma sõnadega pole rahul,
sest nad kõigist asjust läevad mööda,
tulesädet eal ei nendest lööda,
saatus sama, mis on merevahul.
Eks ma lihtsaid ande Sult ju kysi,
aga ei nad nende õue lähe
on kui pilved katteks kauge tähe
ligi jõuda pole jõudu, pysi.
Tahaksin, et neid ka selgelt kuuleks
Sinu maja ingleist uksepiidad
ja ei ytleks: Mis sa aega viidad
rääkides end havanaiks ja tuuleks!
Siis kui paitaksid nad soovi tuuma,
seatud õnnistused pääseks valla
sajaks uduvihmas meile alla
mitte tundes kylma ega kuuma.

(16 IV 36)

XII

Kui ma saaksin ennast alandada,
 olla sytelõõsk, mis õhe tuhkus
 ja must auraks jõudu raiskav uhkus,
 siis ehk valgustaksid minu rada
 Eks mu paisund ylbust ikka riiva
 väike teele seatud mõtlemise tähis,
 olen jällegi kui päike Vähis:
 võitu lauldes tunnen murtud tiiva.
 Nyydsest pääle Issand ise aita,
 et ei pelgaks ykski jäädav mure,
 juhtunu, mis meelest eal ei sure
 toomast aardeid minu savist aita.
 Siis vist jatkuks Talle kui Ta janus,
 kõigile ehk rikkust alanduse,
 poleks karta, et mu uneluse
 järgi tuiskab talvetyhi vanus.

(17 IV 36)

XIII

Varsti jälle puudutab mu rinda
 just kui veerida säält tahes tähti,
 mida lapsepäevil unes nähti,
 kui veel elul polnud hingehinda.

Kui neid on, siis Issand Sa neid näita,
 ytle sedagi, mis tähendavad,
 vist kyll: Siinsed ryystat taimelavad
 värske mullaga on tarvis täita.

Anna, et me mõistaks yksteist matta
 rahu sisse nagu kaljuhauda
 ja meil pööripäeva õhtul lauda
 inglitele vaja oleks katta.

Ja kui tõuseme, siis suurest tulest
 unustanud iga sadand nutu
 ja neid nagu linde muinasjutu
 Miikael looks ainsast tiivasulest.

(18 IV 36)

XIV

Nyyd ta ootab mind kui juttu vana
nagu oma vere kodu sooja
kust läeb mööda lootuslille pooja
öölgi lõdisedes pagejana.
Jumal, tee mind väga kauniks majaks,
siis ta istutab mu ymber aia
kohava ja vaadata nii laia
silmapiir et puie ladvult rajaks.

Täna toob ta mulle oma elu,
kaame näo ja kylmetavad huuled!
Oh et oleks siis kui lõõtsul tuuled
minu juures tema laulel pelu

ja nad kasvaks nagu džunglipõõsad
lopsakalt täis suuri õiepärgi
ning, et igayhe lõhna järgi
käiksid päikse pilvemiili lõõsad.

(19 IV 36)

eg on asja juurde asuda. Aeg on see asi ära rääkida.

Püüan anda parima, aga see pole kerge. Lugu polegi nii võrd selles, et aastakümned on mälus oma korvamatu kustutustöö teinud, vaid pigem selles, et see, mida me mäletame oma lapsepõlvest, on mällu talletunud hoopis teisiti kui kõik ülejäänud — ühelt poolt nagu täiesti süsteemitult, teisalt palju loomulikumalt, paraku ka palju abstraktsemalt kui kõik hilisem. Vähemalt minuga on see asi küll niimoodi.

Lapsepõlv oli teine aegruum. Otsekuu aeglane pilvesõud üle sinise taevavõlvi, mil kõike oli väga palju — õhku ja ruumi ja imelikke mõtteid ja ainult sinule kuuluvat aega. See oli õnnestav ja hirmutav. Samas oli see loomulik ja ainuvõimalik: kui ise oled väike ja kõik muu on suur. Mis tähtsust on siis päevadel, nende nimetustel, nende järjestusel, kui üksainuski neist oli niisama pikk ja värviline nagu täiskasvanud inimese aasta...

Sündmused, seigad, äpardused, rõõmud, sõnad, sosinad, hõiked, nimed ja näod, kogu see konkreetika ja informatsioon on sellel piiritud mäluõuendil nagu mingi rabe paberikimp. Üks värviline killuke siin, teine teisel, otsekuu tuulest sasitud paberitükikesed silmapiiri taha ulatuval kanarbikuväljal, keset omaenese eksistentsi rahulikku ja staatilist hiigelpanoraami.

Need suved ja need motopeod... Käes — just need! Just siit käivitus järgmiste sündmuste ahelik.

Jah — need ülevad, ainult meile kuuluvad ajahetked. See, kuidas me kambaga ringraja äärest tulime. Pärast võistluspäeva või treeningsõitu. Laia juttu ajades, vaieldes, žestikuleerides, mitmesuguseid episoodide taastades, võistlusheliseid imiteerides. Pagan küll, see viimane tuli meil hästi välja! Olime puhevil. Pidimegi olema. Meie olime ju eksperdid. Kes siis veel kui mitte meie, kes me olime ringraja ääres veetnud oma suve ilusaimad päevad? Nüüd me tulime, seljas parim tuulepluus, suulaes meeldiv mälestus šokolaadijäätisest või „Eskimost“. Põues aga aus osalusetunne.

Niimoodi oli see igal suvel. See näis kestvat igavesti.

Mäletan, et sel päeval oli kõvasti vihma sadanud ja oodatud treeningsõidud ringrajal jäid pika ootamise järel siiski ära. Tol ajal oli võidusõitjate lubamine libedale ja märjale rajale kategooriliselt keelatud. Kuigi tänasega võrreldes olid nende kiirused lausa naljakad: üle saja kilomeetri tunnis suutsid ringe läbida vaid mõned üksikud ja seetõttu eriti legendaarsed ässad võimsamates masinaklassides.

Niisiis olime teinud üsna asjatu pika matka trassi äärde. Tagasiteel olime veidi mossis. Päev oli enam-vähem nurja läinud. Seda ei kirjastanud enam

Algus „Loomingus“ nr. 5.

ükski terav idee. Väike Arvi hädaldas, et ta sandaletid on märjad. Kaks aastat vanem Tõnu, poisi onu (sest Arvi ema oli üks Tõnni vanematest õdedest), togis piripilli kuklasse ja susistas läbi nina. Teadsin, et see tähendab eriti metsikut ja aimamatut meeleolu. Ka vennaksed Villem ja Mart olid hakanud omavahel vaikselt näaklema. See oli hoopis paha märk.

Viimaks koduse linnuse lähedusse jõudnud, tegime peatuse vanal puusillal. Rinnutasime piirde najale ja hakkasime vette sülitama. Aga kaua sa ikka sülitad? Pealegi hakkas jälle vihma tibutama.

Mitu meid tookord koos võis olla? Mõtlen, et mitte liiga palju, pool tosinat poissi ehk... Ütleme Tiit, Villem, Mart, Raivo, Tõnn, Arvi ja mina. See polnud ehk parim koosseis suurte tegude alustamiseks. Mõned meist olid tõesti kamba liidrid või raudvara, ent Arvi oli näiteks veel tülikas väikemees, keda eraldi õue ei vilistatud. Aga mis teha, kui ta elas Tõnuga koos.

Arvil tuli veel tükk aega oodata seda suurpäeva, mil kamp nimelt talle ja ainult talle vilet laseb. Liiga rangeid vanusepiire siin polnudki, küll aga tähendas see, et kamp on poissi jälginud ja vaaginud, kamp on talle au osutanud ja enda hulka kutsunud. Vile oli vile! Sellele ei järgnenud kuigi pikki jutte ega rituaale, sul tuli endal olla taibukas ja kõik võimalikult ruttu omandada. Vile oli vile, see tõi kaasa uue elukorralduse, mitmed kirjutamata õigused ja kohustused... Väike Arvi ei osanud veel karta, et oma virila käitumisega lükkab ta oma suurpäeva kõvasti edasi.

Mina polnud muidugi otsustaja, mina liidrite hulka ei kuulunud. Pärisliidriks ei tõusnud ma oma kodukambas kunagi — enne sai poisipõlv otsa, ka ei võinud ma ennast pidada veel raudliikmeks. Kuigi esimene mulle määratud vile oli kõlanud juba paar kevadet tagasi, olin siiski vaid harilik lihtliige, kuigi innukas. Mulle aitas sellestki, sest pidasin kampa kuulumist väga suureks asjaks. Mu auahnus kas uinus alles või oli juba suundunud teisale.

Mul oli kambas enamasti ikka hea, põnev ja turvaline olla. Jumaldasin arukat ja sõbralikku Tiitu, austasin ja samas kartsin Villemit ja Marti: nad olid nutikad, kartmatud ja ustavad semud, kuid liiga äkilise loomuga. Eriti kardetav oli oma äkkvihas Villem, kellel oli meelegohast pisut kõrgemal aukartustäratav arm. Alati, kui tal viha peale tuli, hakkas arm ägedalt tuksuma. Muide, Villem oli ületamatu vilistaja. Just tema viletriller oligi see, mida väiksemad poisid pikisilmi oma tubades ootasid.

...Niisiis hakkas jälle tibutama. Taevas kiskus aina tumedamaks. Kõrge linnuseküngas muutus kürest mitu tooni tumedamaks ja nägi äkki välja nii, nagu oleks tulnud sügis.

„Noh, kutid, lähme koju nüüd või?“ küsis Tiit.

„Ei!“ karjatasin mina. „Lähme onni! Nüüd, kohe! Mul on teile midagi rääkida! Ausalt, ma ei valeta!“

See karje rebis end minu seest välja nii kähku ja ootamatult, et enam polnud midagi parata. Mina nagu polnudki selle karjatuse peremees. See lihtsalt tuli ja kõik. Sain aru küll, et olin teinud midagi riskantset, võib-olla koguni hirmsat, aga ilmselt oli mõõt ka ääreni täis. Pärast Leho visiiti ei suutnud ma enam seda kõike (jah, aga mida?) ainult endale pidada. See ületas mu võimed ja võimalused. Sõprade muutunud ilmed ütlesid mulle, et olin mõjunud veenvalt.

Võib-olla veenvamalt kui kunagi varem. Ma ei saanud enam taganeda. Aga kas oligi tarvis taganeda? Äkki pidigi just kamp kõike teadma?

Edasi toimis kamp nagu otsustavatel puhkudel ikka — algava vihmaga võidu joostes, kiirelt, asjalikult ja lobedalt. Joostes mööda jõeäärset jalgrada, karates üle küngaste, üles ja siis jälle alla, linnuse lõunaservast paremale, rabinal läbi märgade põõsaste, läbi mehekõrguste putkepuhmade, paljajalu üle madala, aga väga libeda põhjaga karestiku oma kaldale, kus väike kahvatu Arvi, külmetav, virisev ja samas uudishimust pakatav jõmpsikas, kategooriliselt koju káratati. Ja siis me kükitasime onnis. Seda võis ka koopaks nimetada. Olime selle onni juba eelmise suve lõpul kaevanud siia pehmesse kaldajársakusse, eba-loomulikult risti, põiki ja väändu kasvanud sarapuude alla, sõnajalgade ja nõgeste tihedasse varju. Veel polnud seda onni avastanud ükski vaenulik silm. Nädala-paari eest olime ka katuse kapitaalselt ümber ehitanud, katnud selle vanade plekktahtvliite ja tõrvapapiga, millele omakorda ladunud kaks kihti mät-
taid, seejärel selle oksarisu ning muu prahiga maskeerinud. Esialgu oligi see kõik, sest head ujumisilmad ja valged hilisõhtud võrkpalliplatsil olid paremad onniajad määramatusse tulevikku edasi lükanud.

(Onnide lugu oli eriline ja kangelaslik peatükk meie kamba ajaloo. See oli töökuse, nutikuse, konspiratsiooni ja jälitamise epopöa. See oli lugu laste ja täiskasvanute suurest sõjast, fataalsest piirist suurte inimeste ja poiste maailma vahel. Täiskasvanud ei suutnud meie onnidega leppida. Neid otsiti, avastati ja hävitati. Võib-olla nad kartsid, et meelitame niimoodi ümbruskonda metsavendi, hulguseid, pätte? Nii oletasime meie, aga see polnud kindlasti ainus selgitus. Olime ehitanud juba kolm või neli salaonni, niisama palju tuli meil neid veel edaspidigi rajada. Oma parima onni, tõelise imemaja, ehitasime viiekümnendate aastate keskel kahe võimsa männi tüvede vahele kaheksa ja poole meetri kõrgusele maapinnast. Seda ei suutnud täiskasvanud enam lõhkuda. See jäi meie viimaseks onniks. Sest varsti polnud kampa, kes onni vajanuks. Olime äkki suureks kasvanud. Oma tütarlapsi me puu otsa kutsuda ei saanud.)

...Nüüd istusime onni seinte ääres, kel jalad sirgu, kel need lõua alla upitatud. Ruumi jäi lähedasti ülegi. Poolpraakil ukse taga sahisetid puulehed ja krabises vihm. Oli jahe ja hämar nagu õhtul.

Tiit võttis lae alt riulilt (see polnud mingi hõõveldamata lauajupp, vaid põnev metallkonstruktsioon, mis oli varem täitnud ligilähedaselt sama funktsiooni ühes vanas omnibussis) mahuka plekk-karbi. Selles hoiti kamba väärisasju: mängukaarte, märkmikke, pliiatseid, kahe teraga taskunuga, tubakavarusid ja tikke.

Suitsetasid kolm suuremat: Tiit, Villem ja Mart. Nad ei teinud seda tihti ja see tundus kui tegu, mis käis kaasas nende positsiooniga kamba hierarhias. Liidrite suitsutunnil oli tihti ka mingi kaalukas põhjus. Pabeross või sigaret tähendas, et meil on probleeme. Mõnikord märgistas see aga väikest pidu. Suitsetamine (ehk kõhvimine, nagu ütlesime meie) oli minu meelest väga tülikas ja ehk koguni kangelaslik tegu. See tegi sõprade näod süngeks ning ajas neid tihti sülgama ja kõhima. Enne kojuminekut närtsid liidrid murelikult noori kuuseokkaid. Need pidid tubakalõhna ära võtma. Kust tekkisid sellesse

vanaaegsesse plekk-karpi pidevalt uued sigaretid ja paberossid, seda ma ei teadnud. Aga alati oli neid seal paarikümne ringis varuks.

Me vaatasime vaikides, kuidas kolmik paberossid süütas.

„See on nüüd siis see „Bellamorr“,“ ütles Tiit.

„Käib kah,“ ütles Villem.

„„Aurora“ on etem,“ ütles Mart.

Need olid rohkem rituaalsed kui sisulised repliigid. Onn täitus kirbe vinega. Villem sülitas meisterlikult. Ja siis tekkis vaikus. Vaid vihmakrabin väljas, vaid üksik tuulehoog kusagil pea kohal ülal sarapikus. Ma rohkem tajusin kui nägin, et kõik nad vaatavad minu poole: Tiit, Villem, Mart, Tõnn ja Raivo.

„Eks ütle siis, kui sul midagi ütelda on,“ lausus Villem viimaks. Ta huuled olid peened ja karmid. Ta jahedalt umbusklik silm kissitas mind läbi sinaka suitsupilve. Lõin kõhklema. Hoidis miski mind tagasi? Seda mitte. Mind vaevas nüüd vaid väga lihtne mure. Ma kartsin, et mind naerdakse välja. Pole midagi koledamat ühe poisi jaoks sellest, kui su enda kamp su välja naerab. Aga enam polnud kuhugi taganeda. Ja ma hakkasin rääkima. Ma ütlesin käheda ja umbse häälega (sääraseks muutus see alati, kui pabistasin), et loo, mille tahan neile rääkida, usaldas mulle „üks inimene“, kelle nime ma ei tohi paljastada. Ma ei tea, miks ma niimoodi ütlesin, aga nii räägiti mõnes raamatus ja see kõlas ju tõesti veenvalt. Lisasin kohe ujedalt, et minul endal on ka asja kohta mõningaid andmeid. Samas täpsustasin, et tegelikult ei usu ma kuigivõrd ei tonte ega viirastusi ega üldse kõiki neid lastejutte, aga siiski... Jah, aga siiski, poisid!

Ma rääkisin vist küllalt kaua — enda meelest lihtsalt kohutavalt kaua. Mida ma tegelikult rääkisin? Ei tea! Ma ei proovigi siinkohal, nelikümmend aastat hiljem, taastada seda, mida võisin seal onnis rääkida. Sest ma ei mäletanud oma monoloogi kuigi hästi ka kohe pärast selle lõpetamist. Mäletan aga suurepäraselt, kuidas mind kuulati. Mind kuulati vaikides ja kordagi sekkumata! See oli esimene kord, mil ma kambas nii pikalt sõna sain. Pikad jutud polnud meil üldiselt au sees, aga nüüd kuulati mind pinevalt. Ja see oli imeline kogemus. Millalgi pääses mu hääl ummuksist valla ning hakkas kõlama. Ei, veel enam — ta hakkas lausa voolama. Loomulikult ei võinud ma siis teada, et see, mis mind tol hetkel tabas, oli inspiratsioon.

See oli tõeline loominguine protsess. Ma ei teinud ilmselt midagi muud kui kasvatasin detailide liha ühele punktiirsele süzeele. Ma ei teinud selle kõnepalangu ajal õieti midagi erakordset — ma vaid osalesin ühena paljudest oma ajastu folkloori lihvimisel. Küllap niimoodi sünnibki rahvaluule. Ma elustasin ja täiustasin üht aktuaalset õudusjuttu hiiglaslikust kontkäest, mis ootab hõreda rohukamara, õhukese mullakihi ja paksu paekivilademe all oma tundi, et viskuda siis kohutava kättemaksuriistana kõrgele taevasse ja püüda seal kinni ülbe sõjalennuk.

Kui ma lõpetasin, püsis onnis tükk aega piinav vaikus. Villem vaatas maha ja sülitas pikalt. Mart näris keskendunult rohukõrt. See kõik kestis seni, kuni Tiit naeratas oma heatahtlikku suure-poisi-naeratust.

„Ega see vist päriselt niimoodi ikka olla ei saa... aga midagi selles ju on. Ah, mehed?“ ütles ta hajameelselt lakke vahtides.

Minuvanune Raivo, suurt konti lihtsameelne poiss, kellest teadsin, et mõnikord valdavad teda imelikud vihahood, väärtas pead nagu hobune ja purskas siis kiledalt:

„Poiskad, te võite nüüd ennast lolliks naerda, aga seda ma ütlen, et mina olen üht sihukest kondist luukerekätt mitu korda unes näinud! No niikui tõuseks see kusagilt lagedalt, no niikui kuskilt kanarbiku või põldmarjade vahelt ja muudkui kerkiks ja kerkiks ja kerkiks! Oi sa kuradi pele!!“

Raivo ajas silmad pungi ja vaatas ükskõikse kõigile otsa.

Vennaksed vahetasid kiire ja terava pilgu.

„Teie näete ka sihukest und või?“ muigas Tiit.

Mart raputas pead.

„Seda mitte. Aga teate, ükskord, kui vanamehel olid külalised... räägiti kõõgis vist ka midagi sellesarnast,“ ütles ta mõtlikult.

Villem vangutas pead (täpselt sama kaalukal moel nagu nende isa onu Teo, kes oli autoriteet meie kõikide jaoks) ning sülitas pikalt ja täpselt.

„Aga sa, poiss, panid omalt poolt ikka jube kõvasti juurde. Täitsa nagu lauluisa Kreutzwald,“ ütles ta mulle, aga üldsegi mitte hukkamõistvalt.

Ma olin vait. Sest ma olin tühi. Sest mul oli ükskõik. See oli imelik tunne. Ja veel: kui ma siiani olin Kontkäest vaid paaril korral mõetnud ja asjakohast poolmuinasjutulist õudust tundnud, siis nüüdsest oli see otsekui minu era- ja auasi. Igatahes polnud vähemalt minul enam mingit õigust Kontkäes avalikult kahelda.

Tõnn oli vaikselt onniukse poole nihkunud. See sitke poiss oli hirmsasti näost ära. Ta nägu oli lausa rohekasvalge!

„Ma pean... ma pean nüüd tuppa minema... Mutt paneb pragama...“ pobises ta.

„Kui pead, siis pead,“ noogutas Tiit. „Kuidas seal vihmaga on? Läheks õige kõik see mees koju?“

Tiit pistis pea välja. Kohe samas kostis väljast valju robinat. Mu selg ja meelekohad tõmbusid jäisesse õuduskrampi. Ongi Kontkäsi, mõtlesin ma.

„Tohoh?“ hüüatas Tiit ja hüppas välja. Tema kannul tormasid Villem, Mart ja Raivo. Tõnn hüppas aga millegipärast kõige pimedamasse nurka. Enne kui ma millestki aru sain, olid poisid tagasi. Nad lohistasid enda järel onni midagi märga rohelisse puldanriidesse mähitut, midagi, mis inises ja rappis loiult.

Roheline ja märg osutus ohvitseri vihmakeebiks. Olime sääraseid riidepalakaid näinud lahtistes autodes sõitvate sõjaväelaste seljas. Keebi sees lamas maas aga käharpäine tõmmu poiss. Ta lakkas inisemast ning vaatas meile selgel ning kaalutleval pilgul vastu.

„Kes see veel on?“ küsis Villem läbi hammaste.

„See on Boris Sedler,“ ütlesin mina. „Ta on uue juhataja lapselaps ja meil tuleb nüüd igavene jama.“

„Seda märkisid sa õigesti,“ lausus Boris ennast istuli ajades ja naeratas hammaste välkudes, nagu poleks temaga midagi alandavat juhtunudki. Põlvelt muda kloppinud, küünarnukki masseerinud, nina krimpsutanud, vaatas ta siis lustakalt silmi pöördades onnis ringi. „Vai-vai-vai! Täitsa asjalik punker! Võtke

arvesse, mehed, et mina olen esmaklassiline luuraja. Spioon, nuhk, mõistate! See on mul papsilt päritud omadus, tema on ju tšekist. No näete, mina tean nüüd kõiki teie saladusi. Mida teile soovitada? Teil tuleks mind oma kampa võtta, mis muud. Sest muidu laseb vanamoor teie vigvami maatasa tõmmata. On ju loogiline, eks? Ja nende provokatsiooniliste sabotaažijuttude eest saavad teie vanemad siis ka oma jao.“

„Mis... sabotaaž?“ küsisin muret varjates. Tegu oli tundmatu võõrsõnaga — peaaegu sama uudsed olid mulle ta jutus ka sõnad „tšekist“, „vigvam“ ja „provokatsioon“. Tundmatud sõnad tekitasid minus ühesuguse reaktsiooni: tahtsin nad kiiresti selgeks saada ja meelde jätta.

(„Tšekisti“ tähenduse seletas Tiit meile hiljem üldjoontes ära. Aga ega temagi seda asja täpselt teadnud. Nii jäi see tükiks ajaks piisavalt segaseks ja ohutunnet sisendavaks.)

„No eks ikka punalipulise lennuväe vastu! Kas te siis ei tea, Nõukogude sõjalennukid on maailma parimad ja kellelgi pole õigust neid lennu ajal kinni püüda nagu mingeid sääski. Nalja teete või, mehed? Vanaema on selles osas raudne mutt, tema nalja ei mõista. Ta oli Viktor Kingissepa kuller, mõistate?“ ütles Boris ja hakkas naerma.

Me vahetasime altkulmupilke. Me ei osanud sellele kõigele kuidagi reageerida. See oli uus ja arusaamatu maailm, see oli imelik ja tabamatu jutt, mis oli äkki meie onni tunginud.

15

Kähedalt hõigeldes ja läbilõikavalt vilistades kahlas kamp läbi jõekärestiku. Oli meid sedapuhku tosin, kümme või kaheksa? Kes seda mäletab. Sel polnud määravat tähtsust. Me olime üks, me olime tervik — me olime teel!

Kuhu ja milleks? Kummaline küll, aga sel hommikul ei rääkinud me oma matka tegelikust sihist ja eesmärgist omavahel peaaegu üldse. Me ei nimetanud seda ühegi selge või aimatava sõnaga. Küllap kartsime seda ära sõnuda. Samamoodi või veel enamgi kartsime selle täitumist.

Me märkisime eelseisva retke maha otsekui muuseas, ükskõikses ja nimme üleolevas sõnastuses: „Ah, käime seal siis tõesti ära, niikuinii midagi targemat täna teha ei ole.“

Niimoodi on inimesed ju ajast aega talitanud. Hundijahile minnes ei rääkinud õiged jahimehed iialgi hundist, vaid võsavillemist, hallivatimehest, kriimsilmast või koguni kellestki palutaadist!

Ja nüüd me läksime. See jõgi, see tuttav kalakärestik siin olid veel kindlalt meie territoorium. Jõgi oli meie suvede igiomane element. Madalas kärestikuvees kahlates ning lõuates me vaid julgustasime ennast, ei muud. Jõgi ja ehk ka mõtteline riba vastaskaldast, need mõnikümme meetrit padrikuid ning järsked nõlvu — niikaua võisime üsna julged olla.

Magusmõrkjalt lõhnavast rammusate vartega kõrkjapadrikust paiskusid kuumusest värelevasse õhku kümmed sametrohelised ja türkiissinised kiilid. Lamedate ja väga libedate kärestikukivide all redutanud forellinolgid kargasid

jahmunult õhku ja nende küljed välgatasid viivuks nagu vikerkaarpeeglid. Siis kukkusid kalad kärestikku tagasi ja pagesid pikkade hüpetega ülesvoolu sügavamasse vette. Nende paanika oli asjatu: täna polnud meil nende jaoks mahti. Fikseerisime vaid silmanurgast mõned võimalikud sooduspaigad, mõned peidukivid tulevasteks forellihaaranguteks.

Natuke eemal mängisid sõmeras kaldaliivas kolm tüdrukut: Anne, Mari ja Maie. Harilikud plikad, nagu neid kõikjal leidis. Omavahel olles nad sosistasid ja itsitasid, ilma et oleksid sellest iialgi väsinud. Meiega suhtlesid nad tegelikult ainult möödapääsmatu vajaduse korral: napolisõnaliselt ja vinguvastoonis, mida iseloomustas kärsitu põlgus ja halvasti varjatud argus. Samas oli meil vedanud, sest rohkem kui need kolm asutuses meieealisi tüdrukeid polnud. Küllap korrastas loodus sõjaga rikutud tasakaalu — paljudel mänguplatsidel domineerisid poisid. Minu tähelepanekute hulka kuulus juba mõnda aega mulje, et naised oli maailmas, ennekõike muidugi koduses asutuses, mida ma ainsa paigana selles maailmas õigupoolest tundsingi, lihtsalt kohutavalt palju, liiga palju! Nii oli meeste päralt vaid kaks maja seitsmest toast, milles elasid hoolealused. Ja kõigil õuepinkidel istusid enamasti ikka vesise kullipilgu ja terava ninaotsaga eided, kes poisse ei sallinud. Majade vahel saalisid oma valgetes kitlites või sinistes kontorikleitides ringi kümned keskealised või noored naised, nende hulgas meie emad, aga ka paari aasta eest plikaeast väljakasvanud neiud. Neist kõigist oli argipäeval targem eemale hoida. Vahel harva sattus selle naistesumma sekka mõni kohmetu või siis vastupidi, poolvindiselt kuraasitav asjamees: majandusjuhataja, saunamees, tallimees, elektrik või koguni sibi. Ja muidugi ka kõige silmapaistvam meesterahvas, kaheksanurkset mootorimehe mütsi kandev onu Teo.

Niisiis oli meie ülesanne kiiresti suureks kasvada, et rahva sekka lisanduks ikka ka uusi mehi. Ilma meesteta pole ju rahvast! Et tüdrukeid oli meil vähe, siis ei andnud nad mingit tooni, jäädes vaid virilaks vähemuseks. Nüüd taganesid need kolm oma tobedate nukkude, liivakookide, jõekarbikeste, metslillekim-pude juurest pajupuhma taha ja hakkasid sealt täitama.

Umbes nii:

Poisid iii!
Poisid aaa!
Pead neil otsas naelaga,
hambad pastlapaelaga!

Muud nad nagu ei osanudki!

Meil polnud mahti sellele ilmselgele lollusele reageerida. Las elavad, lausus Mart kuivale kivile karates. Eks ilmas lähe eitesid ka vaja, lisas vanem vend. Naer, mis purskus me kurgust, oli räme ja inetu.

Ühel peopesasuurusel saarekesel — säärased kerkisid siinses jõekäärus paariks kuivemaks suvekuuks, et sügise saabudes taas vee alla vajuda — päevitasid kaks võõrast. Mees ja naine. Nad olid vanad ja igavad, vähemalt kolmekümnesed. Naine oli naeruväärses helkivroosas aluspesus, mees aga poole põlveni vajunud mustades trussikutes. Nad olid siia hiilunud linnast, kust mujalt.

Teadsime juba ammu, mida nad siit otsisid. Haa! Ega me sellest omavahel palju rääkinud. See oli elu tumedam ja piinlikum pool. Nende võõraste meeste ja naiste varjatud elu meie jõekallastel, meie põõsastikes, küngastel ja legendikel oli midagi, mis kuulus kui mingisse teise maailma või koguni teise tsivilisatsiooni, mida me ei tahtnudki märgata. See võõras põõsaelu oli midagi, millest sörkisime tavaliselt ilmetu ignorandinäoga mööda. Kui me ka mõnikord selle kõige peale mõtlesime, ei hakanud me ometi oma muljeid sõpradega jagama. See oli meie jaoks harilik asi. Ikka tolgendas siin–seal mõni linnapaarike ja millegipärast olid nad enamasti aluspesus. Needki siin saarel pidasid oma väikest tötakat pidu, jõid veini või koguni viina. Pudel toetus mehe kunstnahast portfelli. Naise läikiv rinnahoidja oli kuidagi viltu, ta pilk oli sume ja häiritud. Mees rõukus järsult eemale, vaatas meid vihkavalt ja süütas siis oma paberossi. Meie ei teinud neist rohkem välja kui ehk pritsisime mööda kahlates saarekesele mõne piisa vett.

Ent märksa arvestatavam elupilt ootas meid kohe vastaskaldal. Seal tõusid metsikute magesõstrate vahelt veel kaks inimest ja tõttasid kiiresti kaugemale, linnamäe idatipu suunas. Üks neist oli sanitar Velli, diagonaalruutu punavalge pühapäevakleit seljas, piht peen ja hõõritlev; teine aga — ohoo, poisid!? — raudhammastega Vene sõdur, toosama ohtlik tüüp! Mõne aja eest hiljutist vahejuhtumit arutades olime tulnud otsusele, et raudhambale poleks me küll pilotkat tagasi andnud. Põõsastes ameleavad linnavõõrad meid ei huvitanud, aga meil polnud sugugi ükskõik, kellega liiguvad ja mehkeldavad asutuse kenamad sanitarid, kontoripiigad või köögitüdrukud.

Agaga praegu polnud meil aega. Lühike vilekontsert kõlas korrapäratult, selle lõppedes sülgas Villem lühidalt. Ja kõik. Sest mis seal ikka, ka see oli elu. Me olime jõeäärsed poisid, kes pikkade suvede jooksul harjunud paljuga.

Puusi hõõritav ja vaikselt naeru kõkutav Velli ees, raudhammastega soldat harkisjalu kannul, kadus üllatuspaarike lopsaka palderjanipuhmastiku varju. Palderjani tuhmroosad õiekobarad ja agressiivselt imal lõhn neelasid nad endasse. Meie olime selleks ajaks viimseni kaldaliivale karanud ja keerasime kohe teisale. Ähkides kaldajärsakust üles, enesekindlalt läbi umbrohtu varjunud betoonpüramiidide tiheda rivi (see oli sõjaaegne tankitõrjeliin), sealt kohe natuke vasakule, kiviräbusel pinnal vohavate põldmarjapuhmaste vahele.

Siin ülal oli veidi jahedam. Siin oli avar ja kõle.

„Suurim au, suurim au on olla lendur,“ hakkas meie uus kaaslane ringi vaadates ja maastikku uudistades laulma, „õhuvallas meil avatud kõik teed!“ Boris oli lõtv nagu must kass. Ta laulis ja ta silmad irvitasid. Ta käitus väga vabalt. Ta käitus nii, nagu oleks terve elu joostes libedaid karestikke ületanud ja järskudel kaldaveerudel turninud! Nii, nagu oleks tema vile kõlanud juba aastaid tagasi.

„Hea küll, mehed! Tegime natuke kisa, aga nüüd peame lõuad, eks?“ ütles Tiit otseselt kellegi poole pöördumata. „Kelle käes need peenemad kõied on? Tõnn? Ilus. Ja kus taskulamp? Mart?“

„Noormehed, ma võtsin paar küünalt ka. Küünlaga saab maa all

tuuletõmbuse suunda määrata,“ ütles Boris. „Jäh? Mis tuult saab maa all olla?“ põlastas Raivo.

„Ära sa ütle,“ tähendas Villem mõtlikult.

„Kui teil siin üldse mingeid koopaid on, muidugi,“ lausus Boris.

16

Koopaid oli lähikonnas päris mitu. Olime neid aegade jooksul jõudu- ja julgustmööda uurinud.

Üks suur koobas asus näiteks linnamäe lääneservas. Tõsi küll, rangelt võttes polnudki see ehtne koobas, vaid veel üks militaarjalg paljude seas, millest olen juba rääkinud — viimasest või eelmisest sõjast pärinev betoonseintega blindaaž. See oli ühe poistekamba jaoks ju piisavalt avar ja ahvatlev pelgupaik, kuid millegipärast ei võtnud me seda omaks. Ja midagi peale roostes konservikarpide, paari padrunikesta ja kuivanud sitahunnikute me sealt ei leidnud. Teise tuntud koopa suu tumendas liivakivikaldas teispool linnamäge puusilla taga. Mina seal sees roomanud polnud. See koobas levitas juba kaugelt vaenulikku rõskust ja õelalt tintjat pimedust, meenutades üht teist süngest koobast koolimaja läheduses. Mõtlesin mõnikord, et need koopad on kurjad vennad, kes iialgi kokku ei saa. Tiit rääkis, et seal pole midagi peale mõne nahkhiire, kes ripuvad magades laes. Kolmas koobas oli kõige kuulsam, sellest kirjutati hiljem isegi koduloolistes brošüürides kui tõsisest vaatamisväärsusest. See oli suurim kõigist meile teada koobastest, kõige ahvatlevam ja ka kõige ohtlikum. Selle sissepääs asus vaid saja meetri pikkuses, aga väga järskude nõlvadega orus. Koopasuu oli suur nagu põrguvärv. Olin omaette mõtelnud, et küllap just säärases väravas ootabki jalutu Kalevipoeg hobuse seljas istudes oma tundi. Koopa suust vulises jõe poole jääkülma oja või koguni allikas. Igatahes oli sellel veel haruldaselt hea maitse. Meie kamba suusõnalises kroonikas oli oma koht sellelgi lool, kuidas Tiit ja Villem ükskord ammu-ammu seal koopas küllalt kaugel ära käisid. Aga nad ei armastanud sellest seiklusest endast noorematele rääkida. Mart ütles mulle omavahel, et see oli ainuke kord, mil vanem vend kodus isa käest kõvasti peksa sai.

Koopasuu oli avar, ent juba mõne sammu järel laskus paene lagi järsult alla ja edasi sai liikuda vaid poolküpuli, sedagi lõikavalt külmas allikavees sumbates. Varem uskusime, et see on vanaaegne allmaakäik, mis viib kas Toompea lossi või Pirita kloostrisse. Nüüd me selles enam nii kindlad polnud. Aga need koopasuustki silmale aimuvad harukäigud pidid ju kuhugi viima, kuskilt pidi see selge ja jääkülma allikas alguse saama... Ei meie tea, kuhu see tegelikult viib, ütles Tiit ükskord nii tähendusrikkalt, et mul jooksid külmavärinad üle selja.

Tolle suurkoopa ja allikavee rüüppamise vastu kaotasime pikaks ajaks huvi just kõnealusel suvel pärast seda, kui leidsime oru põhjas, paar sammu koopasuust emal imalalt haiseva vasikalaiba. Rumal loomalaps oli alla kukkunud ülalt — küllalt laialt teelt, kus mahtusid sõitma isegi veoautod.

Praegu ei huvitanud meid ükski neist kolmest koopast. Need asusid põhja-

või läänekaares, meie pöörasime näod itta. Borisil oli isiklik kompass. Mina nägin säärast imeasja esimest korda elus. Boris märkas mu pilku ja ulatas kompassi mulle kui „vanale tuttavale“, nagu ta ütles. Eks hoia enda käes, kui tahad, ütles ta. Ma püüdsin Borisi suhtes jahe ja umbusklik olla, aga ta käitus laitmatult. Ja tal oli muhe ja kaval naeratus. Mis teha, uue ja hirmuäratava juhataja lapselaps oli mulle juba pisut meeldima hakanud. Kompass oli jahe, põnev ja tark. Värises see nooleke mis värises, ikka tardus ta varsti jälle põhjalõunasuunda. Kus asub ida, seda teadsime tegelikult niigi.

Kompass oli ime, selge see. Kompass oli otsekui kinnistav lisaaktsent meie ekspeditsiooni kaalukusele.

17

Me polnud siinmail varem kuigi põhjalikult uidanud, kodusest jõeorust eriti kaugele tunginud. Meie mõtteline turvatsoon lõppes lopsaka, aga väga kitsa kaldapuistuga, mis järgis täpselt kõiki siinseid keerulisi jõelookeid ja –silmuseid. See suur maalahmakas, mille serva olime nüüd tunginud, kujutas endast lagedat ja kõledat paepealset maastikku. Üksikud puud siin–seal, aga ei mingeid metsatukki või salusid. Üks talu vasakul, teine hoonegrupp paremal, mõlemad nõnda kaugel, et niisama vaadates polnud võimalik eristada maja küünist ega lauta saunast. Kuskil siinkandis pidi olema ka üks kogretiik, aga sellest teadsime vaid juttude järgi — õngitsemas me siin küll ei käinud.

Me ei tundnud ennast siin kindlalt. Olime pingul, sest see oli teiste ja tundmatute kampade pärusmaa. Ühtedel andmetel peremehetsesid siinsete marjavälude, metsõunapuude, kogretiigi ja kõikvõimalike põnevate sõjajälgede üle vallapoised, teistel kuulus see ala juba mõnda aega silmapiiri taga aimuva kaevandusasula poistele. Kunagi oli siin lähedal olnud vallasüda, nüüd polnud valdasid enam ammu olemas ja ka vallamaja oli koos kooliga sõjas maatasa pommitatud. Nende hoonete varemend seisid muide just põrguvärava moodi koopasuu kohal orukaldal. Vallapoiste kamp oli siiski täiesti olemas, olime neid mõnigi kord kohanud. Need polnud parimad hetked meie suvedes. Mitu vallapoissi olid Tiidustki suuremad. Need olid tigidad ja rämeda häälega tegelased, kes liikusid mõnikord siin ja seal. Enamasti põkkusime linnuse kandis, ja et mingi vana kokkuleppe põhjal loeti linnamäge justkui neutraalseks territooriumiks, siis liiga tõsiste tülideni asi ei tõusnud. Üldse paistis, et vallakamba paremad alad jäid kusagile mujale — võib-olla pealekasvavate aedlinnakeste või motoringraja kanti. Kaevandus aga, nagu öeldud, oli lameda silmapiiri taga idas. Seal elasid venelased. Aga vene poiste kampasid me tollal oma väljadel ja väludel ei kohanud. Mitte kordagi! Nad olid suhteliselt hiljuti rongilt tulnud vabrikurahva lapsed, kes võõral maal hoidusid nimme nende jaoks rajatud asulate, tänavate ja hoovide varju. Nad pelgasid võõralt lõhnavaid maakohti, metsi ja legendikke. Nii kestis see aastaid ja aastakümneid, kuni kasvasid peale uued põlvkonnad kaevanduste, tehaste, vagunelamute, ühiskorterite lapsi, kellele tundus, et ka nende juured asuvad sellel maal. Kuni nad kõik ükskord umbusklikult ringi vaadates välja tulid, kuni selgus, kui palju neid tegelikult on.

Aga sel kaugel suvel, millest juttu, olid vene poisid minu jaoks samasugune ebamäärane müüt nagu viie–kuue kilomeetri kaugusel asuv kaevandusasula ise. Ma polnud kunagi sinna sattunud ja mul polnud selleks vähimatki soovi. Ma ei tahtnud ja kõik. Las nad kaevavad pealegi seda fosforiiti, mõtlesin ma, las nende hiiglaslikud sammuvad ekskavaatorid astuvad pealegi oma hiiglasestamme! Õige mul asja! Samas teadsin ma juba, et väetist on siiski vaja. Olin näinud kirkelt haisvaid pruunikaid kotte fosforiidiväetisega, olin näinud, kuidas nende sisu kevaditi kartulipõllule puistatakse. Hobustele ei paistnud tolmuva väetise hais meeldivat, aga kes on hobuse arvamust kunagi küsinud. Olgu peale, mõtlesin ma. Ja olgu nende kaevandusvenelaste isekallutajad pealegi nii suured, et ainuüksi esiratas on kõrgem kui „Pobeda“... ei mina taha neid hiiglasti oma silmaga näha, ma usun seda asja niisamagi. Imelik küll, et väikest kasvu venelastel on kõik asjad nii kohutavalt suured, kõik nende lennukid ja ekskavaatorid ja autod! Aga ma vältisin sääraseidki mõtteid. Las nad olla, ära tee neist välja, siis äkki ei puutu nemad ka minusse, sisendasin ma endale.

Mõnikord tõusis silmapiiri tagant taevasse määrdundoranz suitsusaba. Kui tuul puhust idast, ujus see saba ka üle meie asutuse. Ja siis võisime vaadata, kuidas hõbedased reaktiivhävitajad sööstavad hääletult läbi hõreda suitsutomu. Mõne hetke pärast, kui lennuk oli juba kaugel, kõlas tavaliselt kume pauk ja klirises mõni aken.

Aga me ei võpatanud selle pärast enam üldse. Kõik me, vanadusest väetid ja noorusest nõdrad, teadsime juba hästi, et see pauk pole midagi muud kui helikiiruse ületamisega kaasnev akustiline efekt. Et heli ei jõua oma lennukist peremehele järele, ei jää tal üle muud kui vihase kõmaka saatel lõhkeda.

...Olime juba paar tundi hulkunud. Esialgne elevus saladusest ja ohust oli taandunud. Paaril nooremal oli moka tõllis, aga nad ei julgenud siiski avalikult viriseda. Me higistasime, meil oli janu. Päike rippus otse seniidis, jõe kutsuv jahedus jäi aga kaugele seljataha. Taamal paremal kiiskas peene heletraadina raudtee, mööda seda venis must naftarong kaevandusasula poole. Me polnud avastanud midagi olulist.

Tegelikult polnud me avastanud üldse mitte midagi.

Kui, siis ainult mõned päris küpsed metsmaasikad ühes kiviklibuses nõos. Siiski, need olid selle suve esimesed maasikad. Aks ja Tõnn kükitasid maha ning hakkasid marju noppima. Villem mõmises kurjalt. Tiit tegi lepitava käeliguutuse — las jõmmid maiustavad!

Mina maasikaid otsima ei hakanud. Ma hoidusin juba mõnda aega tagaplaanile. Mu süda valutab. Tundsin ennast süüdlasena. Kõik oli hoopis teisiti kui onnihämaruses. Igav, tolmune, tühi avarus oli hajutanud kogu saladuse. Ausalt öeldes ei uskunud ma juba vähemalt tund aega enam mingit kontkätt. Siin tolmaival ja kuival väljal, lõõskava päikese all higistades oli täiesti võimatu seda tõsiselt võtta.

„Kurat, on aga lugu jah, mõned mehed loevad ikka liiga palju muinasjutte ja üldse igasugu raamatuid,“ porises Raivo omaette, aga piisavalt valjusti. Ta ei vaadanud minu poole. Aga ma sain aru. Mina ei hakanud meenutama

mõningaid oma kamba mehi, kes näevad igasuguseid unenägusid. Raivo poleks niikuinii midagi mäletanud. Ta oli juba kord selline. Ja siis oleks kindlasti tõusnud tüli, võib-olla et koguni kaklus. Seda ma ei tahtnud. Nii või teisiti olin kõiges süüdi mina. Mul oli juba siis probleeme ülemääraselt arenenud süükompleksidega, mingite tobedate süümenäärmetega, mis ka päris tühisel põhjusel paiskasid mu rindkere vasakusse poole mingit sooja ja kleepuvat ängiainet (võimalik et nüüd nimetatakse seda täiesti konkreetse terminiga, näiteks beeta-serotiniin). Pöördusin küljega kamba poole ja hakkasin sandaletininaga mättaid togima. Märkasin, kuidas ainsana lõbusaks jäänud Boris korra minu poole kiikab, nagu naerul, ent sõrm kahtlaselt meelegohta lähedale tõstetud. Aga ei, ta torkas selle vaid oma tihedasse juuksekräsusse ja hakkas seda ägedalt kratsima.

„Anna parem üks kõhv,“ ütles Tiit Villemile.

„Millist marki tõmbate? Pakun välja „Drugi“!“

Jälle see Boris! Juba oligi ta paari nobeda sammuga nende juures. Selle punase pappkarbiga, millele trükitud uhke lambakoera pea, oli jultunud uustulnuk äkki pääsenud otse meie liidrite ringi. See suitsukarp oli tema pilet või lubatäht. Nii mulle vähemalt näis. Mind valdas must masendus.

Pöörasin teistele päriselt selja ja võtsin karedas rohus istet. Jõllitasin kauge rohetava toomingarea poole, mis varjas meie kodust jõge ning selle teisel kaldal seisvat hubast koduasulat. Mu suu kuivas. Tahtsin siit ära. Ah kui saaks mingi imenipi abil nähtamatult kaduda, joonelt jõkke paiskuda ja siis kurguni vees seistes ringi vaadata! Miks ma küll... Aga mul polnud õigust niimoodi isegi mõelda ja ma otsustasin olla mehine ja leppida kõigega, mis mulle osaks saab. Veel mõtlesin, et olen Leho peale vihane ja maksan talle sügisel kõige eest kätte. Miks ta pidi mulle nii kaua ja veenvalt valetama? Tõesti, millise mõttega?

Õhus hõljus peen, senitundmatu suitsulõhn. Drug! See tähendas vene keeles sõpra.

Kui söandasin uuesti teiste poole vaadata, märkasin, et Boris seisab siiski üsna omaette, suitsupilv pea kohal. Märkasin sedagi, et ta sigaretiots on märjaks tatistatud. Ah sa poosetaja, mõtlesin üllatunult. Meie liidrid suitsetasid juba nagu vanad mehed, nende kõhvid olid alati kuivad! Borisil oli muide selline nagu, et varsti hakkab ta öökima.

Siis märkasin, et poolkaares istuvad Tiit, Villem ja Mart vaatavad tõusva huviga kuhugi kaugemale. Vaatasin samas suunas minagi ja nägin, et vähem kui poole kilomeetri kaugusel — pigem kirdes kui idas — keksis keset legendikku tilluke inimkogu. Tundus, nagu jookseks ta aeg-ajalt peatudes ja seejuures kummardusi tehes mööda nähtamatut ringi. See oli veider pilt.

Tiit, Villem ja Mart vahetasid pilke ning tõusid siis energiliselt. Villem ropsis hoolikalt oma pükse. Nad ei lausunud sõnagi, aga minuti pärast oli kamp jälle teel. Nii see meil käis. Otsustavatel hetkedel ei raisanud me kunagi liigseid sõnu. Me läksime tõttamatult ja väärilt, aga jätsime endale ka võimaluse vajaduse korral ennakult mujale pöörduda.

Mida lähemale jõudsime, seda enam hakkas tunduma, nagu kuuleksin kusagil väikese koera heledat ja hirmunud kilamist. Aga koera ei näinud ma kuskil. Inimfiguur muutus ühel hetkel meievanuseks poisiks, kõhnaks ja

vibalikuks. Tükk aega keksis ta oma veidrat keksimist muutumatult edasi, meid märgates peatus, ilmutas selgelt kõhklust, kartust ja põgenemissoovi, aga jätkas siis jälle oma karglemist ja tiirutamist.

Ja siis tundsin ma keksija ära. See oli mu pinginaaber Vello.

18

„See on üks väike tubli kalhoosnik, eks?“ küsis Boris naljatoonil, kui olime juba päris ligidale jõudnud.

„Mitte kalhoosnik, vaid kolhoosnik. Aga tegelikult see on minu pinginaaber!“ Lause lõpu ütlesin ma valjusti — mitte niivõrd uuele poisile, kui võrd teadmiseks tervele kambale. Sörkisin teistest ette. See oli loomulik ja käis mängureeglite hulka: pidin Vellole teatama, et meie poolt pole tal midagi kartta.

Just seetõttu olin meist esimene, kes nägi seda püstkoobast.

Püstkoobas või šaht (aga viimast sõna ma siis veel ei tundnud) asus keset kõige ilmetumat ja argisemat sööti, keset karedasse umbrohtu, takjatesse ja hiirehernesse kasvanud viljatut lagemaad. Lähedal polnud ühtki olulist märki, mis oleks sellele viidanud — ei piirdetraate, ei muldvalli. Või siiski — paari meetri kaugusel auguservast kasvas üksik kidur sanglepp. See umbrohuna vähenõudlik puu võis tõesti kasvada kus tahes, ainult et tavaliselt kasvas ta mitmekaupavõsana.

Nii või teisiti — koobas oli olemas. Olgu või hiigelkaevu kujul. See püstšaht oli otsekui haav maa ihus: suur, tume ja igatahes ka väga ohtlik auk keset välja. Vähemalt seitse meetrit läbimõõdus! Ning sellest koledast august, mille servale ma ei söandanudki päriselt läheneda, tõusis hooti heledat ja paanilist koerahala. Vello vahtis mulle nürilt vastu. Ta pilk oli üsna metsik. Võttis aega, enne kui ta mu ära tundis. Ta riietes ja juustes rippusid takjapallid. Vello põsed olid märjad. Ta nuuksus rinna ja kõrisõlme tömmeldes.

„Eku kukkus sinna alla — Eku on seal all — kuidas ma ta ometi kätte saan,“ karjatas ta ja hakkas jälle jooksuma. Nüüd sain ta veidrast karglemisest aru küll: õnnetu pinginaaber oli tiirutanud ümber augu, mis oli neelanud ta koera. Aga kümne minuti pärast seisime temaga kõrvuti, käed sanglepa-harudesse haakunud ja kaelad augu poole õieli. Tihedalt ümber šahti seisis kogu kamp. Me jälgisime, kuidas sitke ja kartmatu Mart hakkas mööda pingul köit alla laskuma. Olime sellele matkatarkuste raamatus leiduva skeemi järgi jämedad sõlmed sisse sõlminud. Selle köie olid Villem ja Mart märkamatult laenanud asutuse hobusetallist, kunagise Sillapea talu majapidamisest — selles talus vennaksed elasidki. Nüüd sidusime selle vägeva köie ümber puutüve. Sealtsamast heitsime auku ka peenema pesunööri. Selle olin oma põõningult ära toonud mina. Lootsin väga, et emal ei tule just täna pesupesemise tuju.

Koer oli vaiksemaks jäänud: alt kostsid vaid kärsitud niutsatused. Vello hingeldas mu kõrval.

„Eku,“ sosistas ta ägedalt — kas endale või oma koerale, igatahes mitte mulle. „Eku saab jälle koju.“

Mart oli juba rinnuni šahtisuhu kadunud. Tema kohal koogutasid Tiit ja Villem. Teisi nii lähedale ei lubatud. Villem oli minetanud oma külmaverelise ja pilkliku hoiaku. Ta oli noorema venna pärast pabinas. Tiit püüdis küll julgustavalt naeratada, tegi siis järsu žesti ja hüüdis:

„Stopp! Kuule, Mart, ma mõtlesin ümber. Ma käin seal ise ära.“

„Las olla, ma juba lähen,“ ütles Mart ja nihkus kähku allapoole. „Mõttele, kui palju sa kaalud! Ja kui vähe kaalun mina! Nagu sulg! Ja kes on kamba parim ronija? Ikka Mart! Peaasi, et see koer mind ei hammustaks. Seda ma kardan, ausalt! On ta sul suur?“

„Ei hammusta, ei hammusta! Pisike koer, väga pisike koer!“ kriiskas Vello nii valjusti, et pidin äärepealt oksast lahti laskma.

„Ma proovin nüüd seda taskulampi. Täitsa äge, Boris!“ rääkis Mart. „Põhi paistab... Ahah, koer kah. On ta sul valge?“

„Kollasekirju,“ ütles Vello kiiresti. „Rohkem valget ja natuke kollast.“

„Teisi koeri ma seal tõesti ei näe,“ ütles Mart ja kadus silmini maa alla.

Kamp hirnatas lühidalt ja kergendatult. Mardi külmavereline lõbusus mõjus tõhusalt. Kui oli näha ainult ta pea, rökatas ta äkki laulda:

Anna andeks, anna andeks, et armastan sind!!

Na-di-nun-na, na-di-nun-na, nadinunnadinaa...!

See nadinunna oli veel hiljuti olnud kamba lemmiklaul. Jumal teab, kust ta meile külge hakkas. Aga me teadsime koguni säärast nüanssi, et see oli vana-aegne tantsulaul nimega padespann.

Ning siis kadus Mart lõplikult vaateväljalt — otsekui oleks maa ta neelanud. Tiit heitis rinnuli, kohe tegi seda ka Villem. Pead üle serva, vaatasid nad pingsalt alla hiigelkaevu. Mart laskus ja laulis. Laulis ja ähkis, siis hakkas niisama lobisema. Ta häääl muutus tuhmimaks ja kaugemaks. Nähtamatu koer haugatas rõõmsa kärsitusega.

Läks veel natuke aega, kuni märkasin, kuidas köis Vello ja minu vahel lõdvenes.

„Korras! Põhi käes!“ kostiski kohe alt Mardi kume hüüe.

„Hurraa!“ hüüdsime meie. „Hurraa!“ hüüdsime kõik veel teisegi korra.

Kolmanda ühisröögatuse ajal tundus mulle, nagu oleks midagi juhtunud. Nagu oleks sanglepp korraks nõksatanud või siis maapind mu jala all liigatanud. Mäletan seda täpselt. Nagu sedagi, et kaaslased ei märganud ilmselt midagi. Või siis ei näidanud seda mingil moel välja.

Tiit ja Villem tirisid nõõrisõlmedes rappiva koera augu servale. Ma tundsin seda kirjut karjakrantsi. Mõnikord oli ta lubanud mul ennast silitada. Nüüd oli Eku tige ja kole, sest ta oli surmani hirmunud. Ta seisis, jalad puiselt harkis, ta lõdises ja urises kähedalt. Ning koera silmad, need olid hoopiski imelikud: need polnud enam tumepruunid, vaid lillakashallid, otsekui hangunud kõrdikilega

kaetud. Pöörasin pilgu mujale. Mulle ei meeldinud see koer äkki üldse. See nagu polnudki koer. Ja nagu hiljem selgus, ei saanudki Ekust enam õiget koera. Vello rääkis mulle, et mõnikord peitis ta ennast päevade kaupa küünis, siis aga muutus kurjaks ja ründas isegi pererahvast. Nad kahtlustasid marutõbe, aga seda Eku ei olnud. Eku ei peljanud vett ja jõi seda nagu tavaline koer ikka. Aasta pärast läks see koer aga jäljetult kaduma.

Ekü külgedele ja kõhule oli kleepunud midagi musta, mis meenutas tavotti või masuuti. Vello harutas koera Mardi poolt punutud nõõripesast välja. Vello käed värisesid ja ta luksus valjusti. Eku seiras samal ajal vaenulikult meie kampa. Ta sogaaselt halli pilku oli uskumatult ebameeldiv välja kannatada — tundus, nagu oleks koer pime, aga samas oli selge, et ta näeb hästi, tehes nähtust ainult valed järeldused. Ta lõrises lausa eraldi iga poisi peale. Sellest koerast jäi mulje, nagu oleks ta kaotanud elu mõtte.

Alt hõikas midagi Mart. Villem viskas vabanenud pesunööri otsa alla. Koer kargas meeleheitlikult kiunatades oma peremehe sülelusse.

Mart hüüdis jälle midagi, aga meile jäi see vaid ähmaseks häälsuseks: auk ei lasknud sõnu oma servast kaugemale. Mardist said aru vaid Villem ja Tiit. Meie jälgisime koera ja tema peremehe imelisi suhteid. Tundus, et Eku leidis elu mõtte korraks siiski uuesti üles.

Meil kellelgi polnud koera. Koer polnud küll päriselt keelatud luksus, aga me teadsime väga hästi, et asutuse põliselanikud koeri ei salli. Koerad tajusid seda ja vastasid samaga. Ikka ja jälle kuulsime, et mõni pooljuhuslikult majade vahele sattunud koer oli rünnanud mõnda jalutuskeppi, karku või ratastooli. Imelikul kombel ei juhtunud mina küll kunagi midagi sellist nägema... Ja loomulikult kardeti ka asutuses — või kardeti seal lausa eriti — otse paaniliselt marutõbe. Ka see motiiv kuulus nende aastate elava folkloori tipplugude sekka: legend Marukoerast. See oli peaaegu täiuslik lugu, seejuures väga staatiline. Selle avaakordiks on pilt hirmunud inimestest, suurtest ja väikestest, kes pagevad paaniliselt oma tubadesse, lukustavad ukseid ja sulevad aknad. Nad ei julge isegi kardinaprao vahelt välja piiluda. Ja siis tuleb Marukoer. Ta on hiigelsuur. Ta on surematu. Seega on tal piiramatult aega. Ta sörgib suure lilleklumbi kõrvale tolmusele teele ja jääb akende poole vahtides ootama. Ta silmad on rähmased ja suunurgad mürgises verevahus. Ta hambad on teravad kui habemenuga. Ta on kannatlik. Ta ootab oma juhuse ära!

Mis minusse puutus, siis sellesse loosse suhtusin millegipärast üsna leigelt. Uskusin sisimas, et olgu muuga, kuis on, aga see õnnetus läheb minust mööda, et ühtki marukoera mina ei kohta. Samas oli mul isegi natuke vedanud. Meie kõrvaltoas elas raamatupidaja tädi Possart, üksik haiglane naine. Tema lubas mul mõnikord oma koeraga jalutada.

Vello poetas Eku maha. Ta põskedesse oli kerkinud plikalikult õrn jume. Vello naeratas pikkade ülhammaste ja niiskete igemete läigatades, langetas pilgu, lõi äkki ägedalt käega, nuuksatas ja pani kiiresti jooksu. Tal olid pikad ja kõverad jalad. Ta oli paljajalu. Ta jooksis siit ära. Ta ei saanud siin enam olla.

Vello jooksis kauge raudteesilla suunas. Sealsamas teisel pool maanteed seisis kuuseheki varjus meie kool, seal oli omakorda umbes poolteist kilomeetrit Vello kodukülani. See asus läänekaares. Väike koer sibas sörkiva poisi vasaku

jala kõrval, tolligi temast maha jäämata või ette tõttamata. Tähelepanuväärne, et keegi meist ei pannud nende äkilist lahkumist imeks.

Akki tuli Boris ja pani käe mulle õlale.

„Kuule, väike seltsimees, sa oled ju täitsa asjalik vend! Ausalt, poleks uskunudki! Nii et see siis ongi see koht, millest sa rääkisid? Täitsa põnev!“

Vaatasin talle nürimeelselt vastu. Mina polnud selle asja peale üldse mõtelda jõudnudki. Võttis aega, aga siis taipasin. Ja samas läbistas mind mingi külm ja kangestav judin: üleni, kuklast varvasteni. Hilisemate elukogemuste põhjal võin seda tunnet võrrelda keskmise elektrilöögiga. See on umbes selline tunne, kui võtad kogemata pihku mingi rikkis elektririista ja tunned, mis tähendab 220 volti majapidamisvoolu, aga õnneks pääsed sa selle käest kohe samas lahti, ilma et jõuaksid karjatadagi.

„Mis sul on? Mida ma jälle ütlesin? Ma panen muide vist liiga tihti mööda, mis sa arvad?“ imestas Boris. Märkasin jälle, kui ilmekalt liigub ta otsmikunahk.

„Oota,“ ütlesin ma ja tormasin valjusti hõikudes Vellole järele.

Alles poolel teel sillani sain ta kätte.

Vello tammus närviliselt. Oli selge, et ta ihkas siit võimalikult kaugemale. Koer hakkas minu peale vihaselt haukuma.

„Vait, Eku! Mis sa õiendad, kuradi äpu!“ käratas pinginaaber nutuselt. „Noh, ja mida sina veel tahad?“

Ma ei teinud pinginaabri inetust toonist välja. Praegu ei saanud sääraestest pisiasjadest numbrit teha.

„Ütle, Vello...“

„Mida? Mida? Mina ei tea midagi!“

Vello hakkas taganema. Ta pungis silmad tõmbusid uuesti veekalkvele. Aga ma ei jätnud.

„Ütle, kas sind juhatas siia Leho?“

Vello lõdvenes hoobilt. Ta sai aru, et tal polegi enam piinavat kohustust vaikida. Niisiis — ka tema oli asjasse pühendatud. Miks mitte, see oli ju igati loomulik. Me olime kaks kanget sõnapidajat pinginaabrit, nagu selgus! Aga miks tahtis Leho neid asju meie kätega ajada? Vastus näis olevat lihtne: Leho kartis. Või teadis ta veel midagi, mida polnud meile rääkinud. „Kas just siia... Nojah, tema jah! Tema jah! Aga sõitku ta seenele! Ise ta ei julge, tead sa! Kardab oma vanameest. See käib kogu aeg meie õue peal ka õiendamas, et miks normipäevi ei tehta, miks normipäevi ei tehta... Brigadir! Nagu ta ei teaks, et empsil on süda haige! Leho vanamees norib niimoodi viina välja, küll ma tean! Emps muudkui tassigu linnaviina varuks, ma näen ju küll!“

„Tõesti? Aga räägi nüüd Lehost.“

„Mis tast ikka rääkida? Leho on... See sinu Leho on üks igavene pasapüks!“

Ettevaatliku ja kinnise Vello kohta oli see õige pikk jutt ja väga vänge väljaastumine. „Mina küll ei hakka enam kunagi ta loba kuulama. See Leho on lihtsalt üks sihuke peast nikastunud luuletaja, ei muud! Ma oleksin tema pärast täna Ekust ilma jäänud!“ skandeeris Vello süüdistavalt. „Seda ma talle ei kingi! Ma ei lase seda meest enam oma õue peale ega isegi karjamaale. Ausalt! Ma ei räägi temaga surmatunnini ühtki sõna. Ma ässitan talle Eku kallale!“

„Kuidas Eku sinna alla sattus?“

Vello viivitas, siis kehitas vihaseks õlga.

„Ega mina seda auku leidnud. Ma ei teadnudki, et see olemas on. Leho rääkis, ma mõtlesin, et ajab udu. Ma siin kolanud küll ja küll, siin on palju muulukaid ja põldmarju, noh... ja kevadel kiivitajapesi. Auk... Koer ju leidis selle, tead sa! Ja alla kukkus ta täiesti harilikult. Jooksis ja nuuskis niikaua, kuni kukkuski. Ega mina ju näinud, kuidas see käis, tead sa! Äkki Ekut enam polnud ja siis hakkas seal all hale kisa — ongi kogu lugu. Ime, et ta oma jalaluud ei murdnud.“

„See on ime tõesti,“ ütlesin mina. Mina teadsin ju täpselt, kui pikk oli heinasaokõis, mille suuremad poisid olid tallist pihta pannud ja mille otsas Mart oli alla turninud. See oli lihtsalt kohutavalt pikk kõis! Ja ema pesunöör oli sellest veelgi pikem. Mul hakkas sellele mõeldes jahe.

„Mida sa sellega tahad ütelda?“ Vello vaatas mind vaenulikult. „Ära sa hakka selle Leho jamaga pihta, tead sa! Mina ei näinud seal all mitte midagi! See on üks harilik vastik auk, pime ja haisev — ja kõik, tead sa! See tuleks pealt kinni katta või prügi täis ajada, et sinna enam mõni inimene või loom sisse ei kukuks! Nii et hoidke sellest parem eemale, tead sa! Hea küll, ma peaksin juba ammu kodus olema. Lambad tuleb teisele karjamaale viia, kanadele maltsa kitkuda, mis sa mõtled! Oma poistele ütle aga edasi, et tulete ükskord sügisel meie poole ja saate nii palju õunu, kui kaasa võtta jaksate. Võib-olla pirne ka. Tänavu annavad pirnid saaki küll. Küll ma mutiga kokku lepin. Kust teie ikka seda kraami saate? Mul kõik maksuta käes. Kuule, ma siis lähen, eks? Kui enne ei näe, siis sügisel.“

„Oleme rääkinud.“

Ma ei jäänud talle järele vaatama. Tuul tõi seljatagant püstsahti poolt häält. Seal näis nagu midagi toimuvat.

20

Kui ma tagasi jõudsin, oli Mart juba ammu üleval, tema vanem vend Villem aga omakorda alla roninud. Mardi ilme oli rõhutatult argine.

„Kuidas oli?“ küsisin.

„Ah, harilik värk. Parajalt pime ja jube sitane. Lihtsalt üks suur auk ja kõik. Ei tea, kes selle tegi. Ja miks see tehti. Sügav on see küll, seda pean ma sulle ütleva. Üleva ei saa arugi. Oma kaksteist meetrit, ma arvan. Pärast mõõdame kõied täpselt üle. Ega neid palju üle jäänudki. Võib-olla on seal kunagi isegi mingid käigud olnud või midagi sellist, aga nüüd pole küll midagi. Kõik on alla varisenud. Aga põhja jäi kasulikku träni. Ma ei jõudnud kõike üle vaadata. Külma hakkas, noh. Villem läks uurima.“

„Külm?“

„Mis sa siis mõtled? Vahi parem siia!“

Ja Mart viitas jalge ees vedelevale suurele roostes traadirullile. Sealsamas lamasis veel kõver jalgrattarehv, peaaegu töökorras vanaaegne peenra-kaevamise labidas, suur kuullaager ja tühi kartulikott. „See oli ka!“ viitas Mart

peaga. Natuke eemal takjapuhma kõrval vedeles üsna roiskunud kassiraibe. „Küll haises, tead! Ära sa seda tráni siin eriti käpi, peame kõik asjad kõvasti üle nühkima ja pärast jõe ääres läbi uhama.“

Pöörasin pilgu kassilt eemale. Juba siis tekitas surnud loomade nägemine minus keeruka segaduse mitmest aistingust — õudusest, jälestusest, kaastundest ja maailmavalust. Kiikasin auku heidetud pesunööri poole. Oli täiesti selge, et pidin ka seda kõvasti jões uhama.

Mart tõlgendas mu ebalevat olekut omal moel.

„Ära tee väljagi. Tead, see on muidugi mingi teine koobas, aga ongi parem, eks? Mõtles ise, kui see oleks olnud sihuke koht, millest sa meile puhusid? Huh! Ah, mis me jamame — tonte pole ju olemaski,“ lõpetas ta naerdes ja patsutas mind õlale.

„Lähme parem vaatama, mida Villem leidis!“

Vahepeal oli Tiit hõiganud Raivo ja Tõnni endale appi. Boris astus ise ligi. Pesunöör oli pingul. Jäime huviga ootama. Viimaks ilmuski nähtavale mingi hullusti roostetanud tume raudteravik. Päevavalgele kerkis arusaamatu konstruktsioon. See paistis pidevalt kuhugi takerduvat ja nii võttis tükk aega, enne kui aru saime: Villem oli seal all nööri külge sidunud suure raudristi! Säärased huariste võis grupiti kohata mõne Eesti surnuaia vanemates soppides. Meie nimetasime sääraseid riste tsariaegseteks ja ega see väga vale olnudki — neid keerulise ilukonstruktsiooniga süngeid sepiriste püstitati sajandivahetusel õigeusklike haudadele.

„Ole tänatud, mees. Mida me sellega teeme? On sul seal veel midagi?“ hüüdis Tiit alla auku.

„Kõik, tühi plats! Ma hakkan üles ronima!“ kõmas alt vastu — kumedalt ja kaugelt.

Olime juba nii julgeks muutunud, et kogunesime nüüd kõik vahtima. Mis ta siis ikka oli? Midagi ei olnud! Kui nii võtta, polnudki see kambakesi üldse kuigi kohutav elamus. Olime hullemateski kohtades turninud. Tiit ja Villem olid mullu hakkama saanud sellise vägitükiga, et sõitsid Tiidu linnatädi jalgrattaga Piritu kloostri müüri! Vaat see oli midagi! See auk ei paistnudki nii põhjatu olevat. Ja tonte polnud samuti olemas. Jälgisime Villemi sihikat tõusu. Ta tugevad kämblad kerkisid jõudsate tõmmetega, ta pinevalt muigav nägu lähenes meile iga hetkega. Villem turnis nagu Tarzan. Ta oligi meie kamba mängu-Tarzan. Mart oli ahv Cheeta. Seda sellepärast, et vennad olid meie parimad ronijad.

Nii jäigi nägemata, millega oli vahepeal tegelnud Boris. Ja et ta oli kadunud sanglepa taha, ei märganud me seda ka tükk aega pärast Villemi tagasitulekut.

„Kuidas oli?“

„Ah, täitsa harilik värk,“ vastas Villem napilt. „Natuke külm hakkas, muud muret pole midagi.“

Nüüd olid meie suitsumehed kindla peale ära teeninud ühe rahupiibu. Istusime maha ja pidasime suitsutundi. Kes pahvis sigaretti, kes nāris niisama heinakõrt.

„Vahi!“ viitas Raivo peaga.

Kaevandusasula kohal tekkis sinakashalli põuataevasse helkiv hõbetäpik ja hakkas kiiresti suurenema. Mõne sekundi pärast lendas kiiresti allapoole laskuv reaktiivhävitage lövina mõirates ja hüäänina vingudes üle me peade. Õhk kõmises pärast seda veel kaua. Aga mis seal ikka — see oli ju igapäine asi. „Kas sa näed, täpselt üle selle augu!“ nentis Tiit ja laskis õhku ilusa suitsurõnga. „Vahi, veel üks tuleb!“

Pärast tulid kaks lennukit tihedasti üksteise kannul. Ja alles siis kuulsime Borisi häält. Boris laulis mingit venivat ja haledat laulu.

Selgus, et see mees polnud asjata aega kaotanud. Ta oli kassiraibe sanglepa taha maha matnud ja värskete hauale risti püstitanud. Kuidas ta sellega nii kiiresti hakkama sai ja kust ta selle jõu võttis? Ime, et labidas ei murdunud, ime, et rist teda enda alla ei vajutanud!

„Gospodi pomilui, gospodi pomilui! Grešnuju dušu!“ üürgas Boris ühtesoodu. „See patune kiisu on saanud nüüd raa-ahu! — Teate, kui ma väike poiss olin ja Leningradis elasin, viis vanaisa mu mõnikord kirikusse. Vene kirikusse, noh, muid seal polegi. Seal lauldi täpselt niimoodi, ainult sõnadest oli raske aru saada. See polnud vene keel. Mingi vanaslaavi või mis. Mu vanaisa oli võitlev ateist. Nüüd on ta surnud,“ rääkis Boris.

Vaatasime värsket hauaküngast. Ja vaat mis mulle tundus: see mõjus kuidagi liiga tõeselt. Tiit tonksas sandaaliniinaga mullast labidat ja ohkas millegipärast.

Aga Raivo lõuad tõmbusid pinevile. Ta seiras lootusrikkalt Tiitu ja Borisi. Raivo ihkas ägedaid eluhetki. Ta aimas neid õhust. Ta tahtis sõidida võitja poolel. Mis teha, Raivo otsis mõnikord võimalust võidukaks kakkuseks. Ta oli küll Borisist noorem, aga oluliselt väiksem või kõhetum mitte. Ometi poleks mina tema peale kihla vedama hakanud. Selle hunnitult raske risti vinnas vertikaalasendisse ja rammis mulda ju siiski Boris, ei keegi teine. Ja seda väga lühikese aja jooksul.

„Hm... Ega see vist päris õige tegu ole,“ lausus Tiit pärast pikka pausi.

Mäletan: üle igava, kõrbeva, tolmuse lagemaa venis loid tuulepuhang lõunakaarest. See lõhnas tolmu, kivisööprügi ja kuumade raudteerööbaste järele. Siin-seal saagisid tuhmilt ritsikad ja tirtsud. Juunis laulsid oma viletsavõitu viisikesi väikesed ja tähtsusetud siristajad, suurte erkroheliste lauluritsikate meeletute viiulisoolode aeg oli veel kaugel ees.

Tiit sügas oma tugevat lõuga, naeratas lepitavalt ja ütles: „Aga teisest küljest — mida paganat sellega ikka pihta hakata?“

Raivo eemaldus pettunult.

„Poleks tohtinud seda sealt üldse välja tirida,“ ütles äkki Tõnn. Ta rääkis vähe, aga tal oli tihti kaalukaid eriarvamusi.

„Arvad?“ küsis Villem häiritult. „Ega sa äkki usklik ole?“

„Mis siis, äkki olen?“ vastas Tõnn natuke väriseva häälega, kuid kindlalt. „Kasse ei tohi inimese risti alla matta.“

„Hea küll, aga kus selle risti inimene sul on?“ küsis Villem.

„Ah, mis me vaidleme, nüüd on ta igatahes siin, eks ju? Pole mõtet seda

jälle maast välja kangutada. Las olla,“ ütles Tiit. „Paneme nüüd pillid kotti ja litsume varvast, nagu öeldakse. No nii, nõõrid ja mis meil siin veel on. Viimane aeg on ujuma minna. Muidu sulame üles. Ja...“

Rohkem me ei kuulnud, sest loidu keskpäevalämmi ning jõuetusse ritsikasaagimisse löikus äkki ebainimlik röögatus.

21

Edasist mäletan üpris halvasti. Igatahes toimus kõik väga kiiresti ja samas ka täiesti seletamatult.

Minu esimene mõte oli, et Raivo on alla kukkunud. Aga ta polnud kuhugi kukkunud, ta jooksis auguservast eemale, samm veidralt kramplik ja samas meeletult kiire, ise seejuures vahetpidamata võika kurguhäälega kisendades. Ning enne, kui jõudsin midagi mõelda, tabas ka mind midagi arusaamatut. Vahepealne silmapilk on nagu ära lõigatud, igatahes mäletan ennast juba oma sada meetrit august eemal — meeleheitlikult põgenemas ja röökimas. Mu kehas vibreeris mingi võõras jõud, väristas ja rappis seda, vallandas mu häälepaelad, sundis mind inetu kähinaga röökima ja jooksuma, jooksuma, jooksuma! Ma päästsin oma elu millegi nähtamatu, tundmatu, arusaamatu ja väga hirmsa eest.

Ja ma kuulsin, kuidas minu ees, kõrval ja taga teevad täpselt sama kõik teisedki. Meie poisihääled sulandusid üheksainsaks õudussireeniks. Meie jalgade müdin kõlas kui paanikatrumm. Nägin silmanurgast, kuidas väike Aks kukkus, kuidas ta kohe samas tõusis ja jooksu jätkas, suu pärani, kurgunibu selle sügavuses vibreerimas. Ta lühikesed juuksed olid püsti, ta peanupp oli nagu traathari. Meie kisa pidi küll otse taevani tõusma!

Röökiv kamp kihutas koduse jõekalda poole, otsekui põgeneksime surma enese eest. Ma ei tea, et keegi oleks seda kõrvalt näinud, aga arvan, et see võis kohutav pilt olla. Aga võib-olla hoopis väga naljakas? Igatahes pidi see olema vaatepilt, millele oli raske seletust leida.

Ja siis olime oma jõe ääres. Olime pääsenud. Tajusime seda üsna ühekorraga — õudus oli äkki jäljetult läinud. Niisama äkki, nagu ta kusagilt maa seest oli tulnud. Vajusime maha.

Lamasime tihedate põõsastega varjatud madalas kaldaäärses lohus vähemalt veerand tundi, ilma et keegi oleks midagi ütelnud, ilma et keegi oleks ennast isegi liigutanud. Kes lamas külili, kes kõhuli, selili ei ükski. Kõigi pead olid vaikselt voolava jõe poole suunatud. Me hingeldasime nagu mitmehäälne sepalööts. Villem toibus esimesena.

„No see oli küll midagi, mehed. Ma ütlen, see oli tõesti midagi!“ lausus meie kõige külmaverelisem kambakaaslane väriseva häälega ja pahvatas äkki hüsteeriliselt kõõksudes naerma.

Mart seiras oma vanemat venda kartliku kõõrdpilguga. Villem vakatas.

„Mida ma siin naeran, tõesti?“ ütles ta süngelt.

Tiit tõstis pea, ristatas sõrmed silme ette ja püüdis nende tagant muiata. Siis ajas ta enese istuma, sasis oma rasket juuksepahma ja ütles:

„Mehed, olge nüüd... See kõik juhtus ka minuga. Ma pole elu sees nii kõvasti kartnud, nii koledasti karjunud ega nii kiiresti jooksnud. Mis see kõik oli? Mis sul õieti juhtus, Raits?“

Raivo oli kummuli maas. Ta õlanukid vappusid õhukese särgi all. Ta nuttis. Ta vastus tuli otsekui läbi paksu mätta.

„Mina ei tea. Mina ei tea mitte midagi.“

Kulus hulk aega, enne kui me ta rääkima saime. Nagu selgus, polnud ka temal mingit seletust.

„No ma läksin korraks selle augu äärde, no lihtsalt niisama. No seisn natuke, eks. Täitsa niisama, ausalt. No ja siis äkki tundus, nagu oleks midagi juhtunud. Aga mis, seda mina ei tea. No ja siis hakkas mul hirm. Edasi teate ise. Ei, ma ei näinud seal mitte midagi. Mitte midagi! Ainult väga pime oli. Auk oli must.“

Me vahetasime pilke. Tõmbusime koomale.

„Nii.“ Tiit istus, käed üle harkis põlvede ristatud. „Kas keegi nägi või kuulis midagi sellist, mis... Saate aru? Sina, Mart? Villem? Erik? Tõnn? Peep? Aks? Boris?“

Mitte keegi ei osanud midagi lisada.

„Mis mina tean, mina matsin seda õnnetut kassi,“ ütles Boris häbelikult. „Äkki tegin valesti? Äkki on jumal tõesti olemas? Kes seda teab... Äkki ei tohi üht roiskunud kassi tõesti inimese risti alla mätta? Sina vist ütlesid nii, Tõnu? Aga kus on see surnud inimene, kelle rist seal augus oli? Pole! Vaat milline problema. Ja kus on ikka öeldud, kuidas peab kasse matma? Aga, poisid, üht ma teile ütlen — tegelikult pole tonte olemas. Või on? Kas te siis tõesti võtsite tõsiselt seda, et... noh, olgu... Ei, ei, minge nüüd, ärge ajage mulle enam seda jama! Tonte pole olemas, kummitusi pole olemas ja mingit kontkätt pole samuti olemas. Ja kõik! Mis siis on olemas? Ei tea. Stalin on küll olemas,“ lõpetas ta ootamatult. Ja lisas pärast pausi mõistatuslikult: „Kui ikka on. Aga vanaema on Stalinit oma silmaga näinud.“

Me mõtlesime selle asja üle veel kaua järele.

„Jah, aga miks me siis karjusime?“ jõudis Tiit viimaks alguse juurde tagasi.

Äkki kargas Raivo püsti ja tormas mulle kallale.

„Tema! Tema meid siia tassis! Tema jah, tema jah!“ karjus ta nutuselt. Ta suur rusikas vihises juba mu nina eest mööda.

Tiit tiris ta järsult tagasi.

„Jäta järele, idioot!“ käratas ta ootamatu jämedusega, isegi toorelt.

„Lolliks läksid või? Jäta see jama! Seda me ju kõik tahtsime. Ise sa nägid ka igasuguseid unenägusid.“

„Võib-olla ma mõtlesin selle unenäo välja,“ kähvas Raivo.

„Jah?“ venitas Villem paljutähendavalt.

„No ei mõtelnud välja,“ taganes Raivo, istus natuke kaugemale ja hakkas ägedalt rohtu kitkuma. „Und ka ei tohi näha või?“

„Kuhu sina lähed, Boris?“ küsis Tiit.

„Mis te arvate, et mina julgen praegu tõesti ilma teieta kuskile minna? Oh, noored seltsimehed... Tonte muidugi pole olemas, aga igaks juhuks kardan ma neid ikka. Eriti praegu! Ma lihtsalt pissin, kui kedagi huvitab,“ kostis lähima

põõsa tagant Borisi karme loba. See hakkas tasapisi endist jultunud jumekust taastama. „Boože moi! Teine küsimus, kas ma enam teiega kuhugi julgen uuesti tulla. Teil sünnib siin liiga äkilisi asju.“ Äkki kiiksatas ta jahmunult ja kuidagi plikakult. „Tulge ruttu vaatama!“

Vahetasime pilke. Aga Boris kutsus uuesti. Ilmselt ei oodanud meid tabamatu õudus, vaid midagi kergemat. Paari hetkega olime raginal läbi põõsaste siitkandi suhteliselt laugel kaldaserval. Vaatasime sinna, kuhu poleks tahtnud veel niipea vaadata.

„Mina ei näe küll midagi,“ ütles Mart pärast pikka vaikust umbusklikult. „Just nii! Ei, mina tahan nüüd küll koju saada. Asi läheb eriti imelikuks,“ ütles Boris väriseva häälega. „Just nii, seal pole enam mitte midagi! Kuhu jäi see puu? Koos teie pesunõõridega, muide? Ja kus on see rist?“

Nii see oli: seal kaugel, kust olime paaniliselt pagunud, polnud näha enam midagi peale igava tühermaa. Ei ühtki märki, mille järgi otsida püstšahti. Küllaltki suur sanglepp oli maastikult otsekui maha kustutatud.

Me ei julgenud veel niipea laiali minna. Kõigepealt sumasime läbi esimese madaliku oma kaldale ja läksime ujuma. Aga mitte rahvarohkesse ujumiskohta, kus käratsesid lapsed ja täiskasvanud, tuttavad ja võõrad, vaid tükk maad allavoolu ühte rahulikku ja madalasse kohta, mida ääristas vohav luhahainamaa.

Pärast pidas Tiit kõne. Ta oli ennast kõvasti kokku võtnud. Ta käitus nagu rahulik täismees. Ta kõne oli väga lihtne ja peaaegu geniaalne.

„Ma räägin lühidalt. Sinna me enam ei lähe ega soovita ka teistel minna. Ei lastel ega suurtel. Mis oli, see oli. Kõige parem, kui me selle ära unustame.“

Kohe selle kõne järel hakkas ülalt asutusest kostma pidulikäremaid kellalööke. Seal seisis mitme tee ristumispaigas jäme kandiline post, mille otsas rippus vaskne pritsukell. Seda löödi kolm korda päevas — pool tundi enne järjekordset söögiaega. See kell kutsus söögisaali neid hoolealuseid, kel jalad vähegi kandsid. Ülejäänute söönukssaamise eest hoolitsesid sanitarid. Kellalöömise stiilist tundsin ära, et seda tegi üks ägeda iseloomuga köögikata mu ema vahetusest.

Käekella polnud kellelgi, isegi mitte Borisil, aga kõigi märkide järgi oli kätte jõudnud juba õhtusöögi aeg.

Täiskasvanuile oleks see raske olnud, aga meie saime hakkama. Me unustasimegi oma seletamatu seikluse ära. Igatahes me ei rääkinud sellest enam sõnagi. See oli peaaegu sama hea kui unustamine. Ja üldse, meil oli muudki, millele mõelda. Jõevesi oli endiselt soe. Lähenes jaanipäev. Lähenesid suured motovõistlused. Emad ajasid meid aga aina sagedamini peenraid rohima. Elu muutus kiireks ja päevad tihedaks.

Mõnikord käisime jälle treeningsõite vaatamas ja jagasime pärast teiste

asjahuvilistega muljeid. Asjatundlik jutukaaslane oli muidugi onu Teo. Tema oli näinud koguni eestiagseid võidusõite. Aga ka hoolealuste seas oli üllatavalt informeeritud inimesi.

Arvestatav spordihuviline oli näiteks endine tsirkuseakrobaat Ramius. Ta tegi täpset vahet masinaklassides, ja eriti meeldis talle naiste võidusõit. Ta teadis hästi kaht kuulsamat eestlannat ringrajal, need olid muidugi õed Gustelid. Vanem õde Ölme sõitis 350–kuubikuliste klassis, temast noorem ja õblukesem Virve aga 125–se mootorrattaga. Nagu mullegi, meeldis Ramiusele rohkem väike Virve.

Teadsime, et Ramius oli omal ajal trapetsilt alla kukkunud ja pärast seda imelikuks jäänud. Minu meelest oli ta lihtsalt lõbus ja elurõõmus onuke. Aga ilmselt vaimset laadi pidi olema see põhjus küll, miks too naerusuine, nobeda jutuga ja energilise olekuga väikest kasvu küilaspäine mees asutusse oli sattunud. Mõnikord käis ta meil külas — lühikesel visiidil, nagu ta seda ise nimetas. Ta ütles, et on minu külaline. Alles mõne aasta pärast hakkasin aimama, et Ramius oli oma kohmaka galantsiga püüdnud äratada mu ema tähelepanu. Ema tegi näo, nagu ei puutuks meie tutvus temasse. Ramius tegi mulle kingitusi. Tavaliselt kinkis ta väikelastele mõeldud pildiraamatuid, mille valged leheservad ta ise eelnevalt värvipiilitsitega pühendus ja riimikesi täis kirjutas. Ja ükskord meisterdas ta mulle kartongist hampelmanni, mis rippus mitu kuud voodi kohal seinal: ikkagi tsirkuseartisti kingitus! Heal meelel andis ta meile kõigile kontserte Vladimir Sapožnini imitaatori–repertuaarist — kõik need pasunahääled ja neegrilaulud... Louis Armstrongist ei teadnud me veel midagi, aga Paul Robesoni bass kõlas raadiost ju iga päev. Ramius oskas päris hästi järele aimata „Veekandjat“ ja „Mississippit“. Aga Dunajevski venekeelset „Suur ja lai on maa...“ ta laulda ei tahtnud. Ei oska, puikles ta mujale vaadates.

Muide, varakevadel oli ta mulle kinkinud korraliku tõukeratta (mille leidnud linnas käies pargivõsast), ja see oli juba suur asi. See oli tõsine sõiduriist, jäädes alla vaid Aksi ema jalgrattale.

Selle tõukeka suurim väärtus olid täiskummist rattad. Need andsid riistale hea mineku ja sahisid põnevalt. Teistel poistel nii moodsat tõukekat polnudki. Värvisin ta hoolega üle — muide, hõbedaseks. Selle värvitilga sain garaazist onu Teolt. Kinnitasin lenksu kohale pappnumbri. See oli loomulikult 101.

Kus mujal meie ringrada ikka sai olla kui mitte asutuse mõnusalt muldsetel jalgteedel. Kukkuminegi polnud seal ohtlik. Küll aga olid ohtlikud vanad naised: nad riidlesid meiega, kaebasid meie peale kontorisse, torkasid meile keppe rataste ette — ent järgmisel õhtul olime jälle rajal.

Mu number oli küll 101, aga esimene siiras armastus, nagu aastakümnete tagant aru saan, oli muidugi number 7 — eks ikka Virve Gustel. Taipasin seda juba enne kooliminekut. Kiindumus Virvesse oli magusalt lootusetu tunne, samas ka täiesti omakasupüüdmatu. Virve särav ja salalik nirginaeratus „Spartaki“ embleemiga kiivri alt kehastas mulle veel kaua naiseliku ilu ja hurma ideaali. Kõnealuseks suveks oli see lumm siiski pooleldi hajumas. Sain Virvest rääkida juba üsna erapooletult nagu teistestki võidusõitjatest. Ja üldse, arvan,

olin mõne aja eest ühe killukese oma lumivalgest süütusest kaotanud. Mul ei tahtnud meelest minna sanitar Erna tumesüüvivi pilk ja ta alasti keha: suur, ilus ning laisk.

Ükskord jäi Ramius meie tõukerattavõistlust vaatama, noogutas heasoovlikult ja salapäraselt. Pärast aga rääkis meile särasilmi, poolsoosinal, aegajalt ringi vaadates:

„Jaa–jaa, noored mehed, see on ju väga ilus sõit ja sport. Aga mina pean ütleva, et varsti tuleb Kotkas mulle järele ja siis jätan ma teiega kättpidi hüvasti. Ta tuleb tingimata! Nüüd tuleb ta kindlasti! Praegu ta veel ei saa, tema läheb varsti olümpiale. Teate ikka Kotkast?“

Raskekaalumaadleja Johannes Kotkas oli nagu folkloorivägilane ja ainult sellel tasandil Ramius temast ka rääkis. See jutt ajas natuke naerma, aga läks ometi hinge. Jutt sellest, et ühel ilusal päeval tuleb Johannes Kotkas ja viib ta ära ringreisile ning nad hakkavad kahekesi etendusi andma, jõu ja ilu numbroid demonstreerima. Umbes nii, et Kotkas pillub Ramiust kõrgele õhku ja tema kukutab ennast graatsiliselt jõumehe kätele tagasi. Ei tea, kus peitusid selle helesinise unistuse lätted ja kas need mehed omavahel üldse tuttavadki olid.

See jutt jätkus seni, kuni keegi meist — tavaliselt oli see Raivo — midagi hüüdis, mille peale me kõik inetult valjusti naerma pahvatasime ja rästaparvena minema kihutasime. Ka mina oma hõbedasel tõukerattal, mille oli mulle toonud või süüdimatult moel kusagilt ära hiivanud too veider ja usaldav mehike.

„Ah, mis sa valetad, ei tule sulle mingi Kotkas järele!“ võis see hüüatus kõlada, aus küll, aga väga julm.

Asutusse ei tulnud kellelegi järele. Asutusest mindi otseteed surnukuuri. Kehvade metskirsside vilus seisvasse kõhedasse majakesse garaaži kõrval viidi ajapikku kõik Eesti–aegsed miljonärid ja kindraliproudad, lapsehoidjad ja koolipreilid, sõjasandid ja turulitsid, lumpenid ja peentöölised, pootsmanid ja kraavihallid, sulased ja taluperemehed, kõrtsmikud ja joodikud.

Nii see oli. Ja meie teadsime seda. Teadsin ka mina, unistava meelega pelglik nohik ja raamatuhull. Tõsi küll, ma ei tundnud ennast sugugi hiilgava aumehena, kui ma hõbedasel tõukerattal vanast Ramiusest eemale kihutasin, aina sügavamale sumerohelisse pargihämarusse.

Aga varsti viskasime oma tõukerattad jälle nurka. Me hakkasime neist üle kasvama. Minagi otsustasin äkki, et kingin enda oma Reinule, kui see peaks jälle saabuma. Imelik küll, olin hakanud selle väikese viripilli järele juba natuke puudust tundma.

Päeva–kahe pärast toodigi Rein halli „Moskviitšiga“ kohale. Poiss oli autosõidu üle uhke kui kukk — naabronu oli selle sõidu ette võtnud ju ainult tema pärast! Rein pidi jääma meile jaanipäevani. Taandusin mõneks ajaks aktiivsest kambaelust. Muidugi mitte päriselt, aga jah — ma veetsin nüüd üsna meelsasti aega just Reinu seltsis. Panin tähele, et ka teised poisid hoidusid viimasel ajal

tavalisest rohkem koduste toimetuste ringi. Ilmselt vajasime kõik pisut aega ja omaetteolekut, et ühine õudus lõplikult unustada.

Hõbekarva tõukerattast vaimustus Rein ainult üürikeseks ajaks. See oli talle ka lihtsalt liiga suur ja raske. Reinu kireks olid endiselt paberlennukid. Siiski suutsin teda veenda, et ka eelseisvad motovõistlused on midagi väärt.

Kauge ringraja servale treeningsõite vaatama poleks teda minuga lubatud, aga unustati keelata minemast maantee äärde kiiruskatseid vaatama. Tõsi küll, teekond kõrge raudteesilla jalamile polnud meelikõitev: ühelt poolt oli see mu koolitee, mis meenutas äkki, et ükskord tuleb ka sügis, teisalt teadsin väga hästi, et meie vaatevälja peab tahes-tahtmata jääma ju ka see paik. Aga õnneks oli see väga kaugel raudteesillast, mille tammilt plaanitsesin superkihutamist vaatama hakata. Samuti polnud rohekashallil lagedal väljal ainsatki pidepunkti, mille abil saanuks seda koledat kohta tuvastada. Veendusin juba poolel teel, et sangleppa polnud seal endiselt. Imelik küll, aga see lohutas mind tõsiselt. Ja veel — ma olin juba hakanud toimunut unustama. Me olime ju niimoodi kokku leppinud!

Tõelise asjatundjana teadsin tundi, millal teele asuda. Kiiruskatsete jaoks suleti umbes kaks kilomeetrit maanteed — kilomeetripikkune lõik kummalgi pool suurt silda raudteesilla vahetus naabruses — hommikul kümnest üheteistkümneni. Õnneks oli ema juba varahommikul kööki tõtanud, nõnda ei tulnud mul temale üldse midagi selgitada. Nii me siis läksime. Mina teadsin, mida ma näha tahtsin. Tee peal seletasin seda ka Reinule.

„Kaseorg, Olev Kaseorg! Tema tahab venelasi võita, saad aru. Hõbemedal tal on, ta tahab kulda. 750 kuubikut pole naljaasi. See tahab timmimist!“

„Ah, ma tean küll, issil on ka EMM, ainult külgkorviga ja natuke rikkis,“ seletas Rein.

„Peaks seda ka timmima.“

„Issi ja issi, sul muud juttu polegi! Kaseorg tahab ju Nõukogude Liidu tšempioniks tulla. Onu Teo ütleb, et selleks tuleb masinat timmida nagu viiulit. Kuidas sa aru ei saa! Ja kui timmimine tehtud, siis proovitakse nende õiget kiirust. Ringrajal ei saa, seal on kurvid. Aga siin! Voh! Tead, sada viiskümmend kilti tunnis tuleb nagu nalja!“

„Aga kes see Kaseorg on?“ küsis hajameelne väikemees äkki.

Issand, miks ta küll nii loll on, mõtlesin ma, aga andsin talle andeks. Olin ka ise mõne aja eest samasugune.

„Kaseorg on kõige kiirem eestlane. Kohe näed!“

Aga me ei näinud Kaseorgu. Sillajalamil seisis Boris, seljas enneolematu must sametülikond. Ta lõdises hommikujahedusest ja erutusest.

„Lähme!“ hüüdis ta, nagu oleks ainult meid oodanudki.

Jooksime üles raudteetammile ja meile avanes vapustav pilt. Keset maanteeväljal seisis uhke lennuk! Hõbedane reaktiivhävitataja numbriga 34, mida olin korduvalt oma pea kohal õhus näinud. Maantee oli täiesti tühi, vaid linna pool võis väga kaugel aimata paari tibatillukest veoautot ja veel pisemaid võidusõidumootorrattaid. Võimalik et mõni auto seisis siiski ka ida pool, aga sinna ei saanud vaadata: ere päike paistis otse silma.

„Lennuk, lennuk, lennuk!“ hakkas Rein pasundama nagu pioneeri-fanfaar.

„Kas sa nägid, kuidas see...“ küsisin vapustatult.

„Midagi ma ei näinud — alles praegu jõudsin kohale. Teadsin, et sa tuled, noh, aga pagana vanamutt pidi mu veel aknalaualt kinni püüdma. Ma põgenesin jah selle kuradi direktori käest ära, tead,“ seletas Boris närviliselt itsitades.

„Lennuk, lennuk!“

Koos meiega jõudis maantee sillale väike kandiline auto, mida hüüti mõnikord villiseks, mõnikord gazikuks. Seal kargasid välja kaks prisket ohvitseri ja tormasid lenduri juurde. Nagu selgus, oli see istunud keset silda otse asfaldil maas. See oli täiesti ehtne nahkriietes sõjalendur — just selline, nagu meie uued raamatukangelased Kožedub, Gastello või Meresjev. Oma vapustavat nahkmütsi hoidis ta peos. Tal olid heledad lokkis juuksed. Ta nägu oli mehine ja mõtlik. Ohvitserid hakkasid karjuma. Lendur polnud vilets vend ja karjus vastu.

„Räägi mulle, mida nad räägivad!“ sisistasin ma.

Boris tõlkiski nobedalt ja masinlikult. See oli tal ilmselt harjunud asi. Nagu hiljem teada sain, ei osanud ta lasteaednikust ema sõnagi eesti keelt ega õppinud seda iialgi selgeks.

Sillal seisva reaktiivhävitava juures toimunud dialoog, mille Boris mulle tõlkis, oli järgmine. (Vaid vägisõnad jättis ta vahele, sest ei tundnud nende eestikeelseid vasteid.)

„Sina seesugune ja naasugune, kas tahad seina äärde minna? Kas sa ka tead, kui palju see lennuk maksab? Niisama palju kui see sitane poolfašistlik liiduvabariik siin! Mis sul juhtus? Kas bensiin lõppes otsa?“

„Ei lõppenud bensiin otsa.“

„Kas kaotasid juhitavuse?“

„Ei kaotanud juhitavust!“

„Jäid sa magama, et su ema...?“ (Selle lause teisest poolest ma aru ei saanud ja siin lõppesid ka Borisi viimased katsed anda mahlakat täistõlget.)

„Ei jäänud ma magama midagi.“

„Mis sa siis siin keset maantee silda otsid, seesugune ja naasugune mōlakas?“

„Pole aimugi.“

„Kes siis teab?“

„Mina mitte. Mina lendasin nagu tavaliselt, täites lahinguõppeülesannet number neli, mitte kedagi ma ei seganud, kiirus oli normaalne ja kurss rangelt Ost–West nagu ikka. Siis võtsin tuurid maha, lülitasin mootorid välja, hakkasin sujuvalt laskuma ja äkki, palun väga, olin keset maanteed. Näete, umbes seal... Otsekui oleks keegi mu sinna tõstnud. Otsekui oleks kellegi suur käsi lennukile nipsu andnud ja selle siia lükanud. Siis veeresin sillani. Muud võimalust mul polnud, varem seisma ei saanud. Õnneks osutus see sild gabariitidelt sobivaks. Kõige rohkem kartsin tiibu lõhkuda. Ühtki autot teel ei kohanud. Siis tulin välja, istusin maha ja hakkasin naerma.“

„Leitnant, kuidas su vaimse tervisega lood on? Kas su suguvõsas on esinenud vaimuhaigusi? Miks sa naersid, siga?“

„Ei või teada, seltsimees alampolkovnik. Minge õige p...sse, seltsimees alampolkovnik!“

„Seda sa kahetsed, leitnant! Ma peaksin su siinsamas maha laskma, aga ma ei tee seda. Ma ei tea veel, mis ma sinuga teen, aga midagi kohutavalt teen ma kindla peale. Sa kõduned hullumaja täiskustud madratsil! Ja mis need poisikludid siin passivad? Kui te kohe ära ei kao, väikesed tšuhnaad, siis...!!!“

Viimast mõiret Boris tõlkima ei hakanud. Me juba jooksimel. Vahepeal kusagile kadunud Rein lendles nüüd jälle mu käe otsas, jalad pooleldi õhus. Ise päris ta seejuures asjalikult:

„Kes on tšuhnaa?“ Ja hakkas kohe hingeldades praalima: „Kuni nad kõik seal omavahel karjusid, sain mina lennukit katsuda, ahaa! Rohkem ei ulatanud, aga ratast puudutasin küll. Jube kihvt. Hakkas kah lenduriks ja teen häda- maandumise sillal!“

Äkki jäi Boris nagu naelutatult keset ojapurret seisma. Ta vaatas mulle üle õla otsa, tumedates silmades suur jahmatus.

„Kuule, aga miks me nüüd ei karjunud?“ küsis ta pinevalt, otsekui midagi kuulatahes.

Mõistsin silmapilkselt ja ehmusin. Jäin ootama. Aga õudust ei tulnudki. Põõsastes hakkas laulma hilinenud ööbik.

„Ütle, kas see suur poiss on imelaps-viuldaja?“ küsis Rein äkki. Boris ei tundnud ta tõesti, aga miks ta niimoodi küsis?

Boris hakkas aga naerma.

„Sa nägid sellist ülikonda kinos, eks? Mis see oligi, „Väike viuldaja“, kas jah? No täpselt! See on ju mu paraadülikond, olgu teile teada. See meeste-pintsakus komissar, mu armastatud vanaema — tema ju peitis kõik mu pintsakud, sviitrid, joped, särgid ja isegi püksid ära, et ma teiega ringi ei jookseks. Mul on koduarest! Selle peale ta aga ei tulnud, et ma neid ürpe julgen selga tõmmata. Ise ta räägib, et on proletaarlane ja revolutsionäär ja kes kurat veel, aga minu meelest on ta ehtne pursuieit. Kuidas ma saan toas istuda ja lugeda Lev Tolstoi „Poisiga“ vene keeles, kui mu enda poisipõlv on äkki nii põnevaks muutunud? Mis me homme ette võtame?“

24

Paar päeva enne jaanipidu võttis ema ette linnasõidu. Ta seisis seal järjekordades nagu ikka — ennekõike selleks, et tuua koju kaks kilo suhkrut. Ta ostis muidugi muudki kraami, aga suhkur oli teiste kaupade seas kõige tähtsam, seda niisama lihtsalt kätte ei saanud. Suhkrupäev oli nagu väike pühapäev. Sel esimesel suhkrutoomise päeval tohtisin seda maiust koguni vette kastetud leivaviilule riputada — argipäevadel enam mitte. Seal, kus ema suhkrukotti hoidis, rippus kiusatuse ärahooldmiseks kapiukse ees koguni väike tabalukk.

Asutuse naistel oli tavaks mõnikord teha oma põhjalikumad pooreisid mitmekesi koos. Niimoodi sai järjekordades seismist vähendada. Üks ostis ära

kogu lihakraami, teine leivad, kolmas näiteks kalakonservid. Ainult suhkrut pidi igauks ise ostma.

Me ootasime jaaniööks külalisi, Reinu vanemaid ja nende sõpru. Ema tahtis saiakesi ja teekooki küpsetada.

Me rinnutasime kolme väikese ärklikorterit ühise trepikoja vahekorruuse akendel — Tõnn, mina ja Rein, kellest polnud ju mingit pääsu — ja vaatasime, kuidas emad oodatud teotsal viimaks paistma hakkasid. Meid oli koju ajanud tühi kõht. Emad olid millegipärast kõvasti hilynend.

Juba möödusid nad saunast ja surnukuurist. Päeval ajal ei kujutanud surnukuur endast midagi muud kui üht kõrvalhoonet või orientiiri asutuse geograafias, pimeduse saabudes oli muidugi teisiti, siis katsusime selle valgeks lubjatud majakese poole mitte vaadata, kui seal suure kaarega mööda sörkisime.

Niisiis olid emad juba surnukuurist mööda jõudnud. Nende kotid tundusid rasked olevat. Märkasin, et minu ema oli ostnud vähemalt ühe helekollase linnasaia. Sai polnud meie laual igapäevane toit. Neelatasin tahtmatult. Emad lähenesid kiirel sammul, kerged suvekleidid säärtel lepusmas. Tõnni emal olid jalas valged tennisesussid, minu emal kalanahast kingad. Teadsin, et mu tagasihoidlikkust kui parimat elulaadi toonitav ema oli nende kingade üle peaaegu möödutundetult uhke.

Tagant lähenes oma ilusal jalgrattal ja sõitis neist vaikselt mööda Aksi ema, pidurdas äkki, pani ühe jala maha ja jäi ootama... Ma ohkasin. Teadsin, et nüüd järgneb naistejutt ja see on pikk. Nii läkski. Jalgratta juurde jõudnud, panid naised koguni kotid maha. Algas asutuse naiste õuejutt. Heledad hääled kostsid selgesti ka meie juurde koridori.

Loomulikult ei pööranud me emade omavahelistele juttudele tavaliselt kuigi suurt tähelepanu. Nad rääkisid tööst ja palkadest, hindadest ja moodidest nagu emad ikka. Nad muretsesid ja nurisesid, aga ei kaotanud lootust, et asjad kunagi paranevad. See oli täiskasvanute maailm, kuhu me üldse ei kiirustanud.

Nii veeresid nende jutud ka nüüd. Aga varsti hakkasid nad rääkima millestki, mis meid väga huvitas.

Kujutage ette, rääkisid minu ja Tõnni ema läbisegi, teineteist parandades ja segades, mis veider lugu meiega tee peal juhtus! Natuke pärast linnapiiri pandi liiklus seisma. Miilitsad tee peal ees ja puha. Isegi natuke kõhe hakkas. Nagu oleks neljakümne esimene aasta. Või koguni haarang, teate ju küll, kellele. Aga õnneks ei olnud midagi sellist — meile öeldi, et kes soovib, võib teepervele jalgu sirutama minna. Ja siis nägime, kuidas mööda maanteed veetakse suure veoauto järel trossi otsas ehtsat sõjalennukit. Nojah, üht nendest, mis siin iga päev pea kohal kihutavad. Isegi selle number jäi meelde, see oli suurelt külje peale maalitud: 22. Mingid mehed rääkisid omavahel, et lennuk oli teinud hädamaandumise maanteel. Õnneks polnud ükski auto talle ette jäänud. Kujutage aga pilti, oleks seal olnud meie buss! See on nädala jooksul juba teine või koguni kolmas kord. Nii need mehed räägivad. Mul poisid nägid hiljuti ka, no seal sillal enne koolimaja... Jah, ja teate, lennuki saba oli viltu väanatud, nagu oleks tal karu kallal käinud! Küll oli kole!

Rohkem me kuulama ei jäänud. Hiilisime märkamatuvalt välja ja jooksime jõe äärde, et ka teistele seda uudist teatada.

Väike Rein pidi peaaegu nutma hakkama. Ta jumaldas lennukeid. Paistis, et hädamaandumised maanteel talle enam ei meeldinud.

25

Jaanilaupäeva hommikul juhtus nii, et sain tunnikese täiesti üksi olla. Rein soostus ootamatult mängima (tund aega, mitte rohkem, nagu ta toonitas) omaealiste põnnidega kuuseheki taga suures looduslikus liivakastis. Nad ehtasid sinna linna ja lennuvälja. Linnaelanikeks püüti kokku sipelgaid, lenduriteks lepatriinusid. Ma taandusin vaikselt.

Selgus, et oli päris huvitav üle pika aja päris omapead olla. Selgus, et olin viimasest omaette olemisest saadik — jah, aga millal see olla võiski? — tublisti muutunud. Mulle näis, nagu oleksin millegipärast kurb või aimaksin mingit pahandust ette, ja see oli samuti omamoodi huvitav. Niisiis olin sel hommikul nõnda mõtlik ja nukker, nagu üks väike poiss seda üldse olla saab, jaksab, viitsib. Loomulikult mitte eriti kaua... Aga mine tea, võib-olla oli tegu kõige esimese päris tõelise melanhooliahooga mu elus. Küllap ma isegi natuke nautisin seda. Laps on küll püsitu, ent ta on niisama keeruline ja variserlik olend kui täiskasvanu. Ka iseenda ees! Selle vahega, et ta ei oska endale sellest enamasti aru anda. Ja veel: üks lonkides teadsin äkki, et varem või hiljem hakkab ma siiski õuduse peale mõtlema. See elas vaikselt kuskil mu sees ja näis midagi ootavat. Ja veel teadsin mingil moel, et oodata ei tule enam kaua. Ei minul ega õudusel. Mingi lahendus hõljus õhus. Imelik lugu, aga korra tekkis täiesti kindel tunne, nagu oleksid kõik need viimaste aegade koledad ja seletamatud sündmused kuidagi minuga seotud. Selline mõte oli juba iseenesest täiesti talumatu koorem. Ja peale selle oli see ju täielik jama! Niisiis püüdsin mõtelda muule. Mõtlesin eelseisvast jaanitulest ja tõesti, see täitis mind kohe tasase ja puhta lapseevusega. Heitsin soojale samblale selili ja jäin taevasse vahtima. Mõne aja pärast ei mõelnud ma enam üldse midagi. Taevas oli pleeksinine nagu viimastel nädalatel ikka. Üht madalamat taevaosa väristasid rütmiliselt stardiradadel ja angaarides passivate reaktiivmootorite kurjad mõirged, aga ma peaaegu ei kuulnud neid enam.

Ma ei märganudki, millal tuli lööpjalg Elmar. Elmar korsatas mind nähes rõõmsalt, istus prantsti maha, viskas terava lõua kuklasse ja viis jutu kiiresti kirjandusele. Varsti luges ta mulle oma luuletust. Elmar polnud kuigi hea deklamaator: tal oli kõnetakistus, pealegi oli tal moeks millestki vaimustuses koledasti luristada. Aru sain ma temast siiski. Olin ta iseäraliku diktsiooniga harjunud. Luuletuse pealkiri oli „Sügis“.

Päev päeva järel vihma sajab.
Teed jõgi endal ajab.
Kõikjal teedel näha muda läik,
teekäijal väga raske käik.

Ei noorus sügisvihmast hooli,
nad kiirelt tõttamas on kooli.
Näe, mudast läbi läeb poistekamp
ja kõigil kaenlas raamatute pamp.

Ei põllumehel seista sünni —
peab lõpetama sügiskünni.
Tal adra taga kindel samm
ja kätes tugev ramm.

„Kuidas see luuletus sinu meelest ka on?“ küsis Elmar.

Minu meelest oli see ju päris ilus luuletus ja nii ma ka vastasin.

„Ausalt või? Aga näe, ära ei trükita. Ükski toimetuse ei taha. Ma tean küll: see on sellepärast, et mu kadunud isal oli suur talu ja sellepärast veel ka, et mina olen invaliid. Ma kirjutasin selle luuletuse juba möödunud sügisel. Kõik on nagu elus. Aga ikka ei trükita. Ise räägivad veel realismist. Mida nad küll tahavad?“

„Elmar, võib-olla sellepärast... sul on seal viga sees. Koolipoistel polegi ju raamatupampu,“ märkasini äkki. „Meil on portfelliid või ranitsad.“

„Ah nii? Ma võtan arvesse. See pamp on mul riimi pärast pandud,“ tunnistas Elmar nukralt. „Portfelliid ei saa riimida, ma proovisin küll. Ranitsat ka ei saa.“

„Siis muidugi.“

„Kuule, ma räägin sulle parem ühe uue anekdoodi. Ainult tasa, see on ohtlik. No vaat, külamees käis Moskvas ekskursioonil, pärast rääkis: kõik seal Venemaal kiidavad mu tütreid ja mu hobust. Isegi suurel paraadil hüüti, et elagu Leeni ja Taali, ja hobusele sooviti ka jõudu. Muudkui et sa situ Miira!“

Elmar hakkas kluuksudes naerma. Ta naeris kaua, pärast aga pühkis oma kange käelabaga naerupisaraid.

Mina naersin ka, kuigi polnud millestki aru saanud. Aga ma teadsin, et nii on meeste vahel kombeks — rääkida anekdoote ja kõvasti naerda. Nii me Elmariga tavaliselt suhtlesimegi.

„Elmar, kurat, kaardid ootavad, trump tegemata — tuled või ei tule?“ kostis äkki siitsamast põõsa tagant härra Korkma hääl. See oli otsekui mitmest kihist kokkuseatud räme bass. Kõige paksem kiht oli muidugi enesekindel võimikus.

Elmar kargas üllatavalt kähku jalule.

„Unustasin ju hoopis ära,“ hädaldas ta kätega vehkides, tasakaalu otsides. „Karla ja Ramius on ka seal! Kõik ootavad. Oi kui paha see on, kui sind asjatult oodatakse. Ma siis lähen.“ Ta peatus ja vaatas üle õla tagasi. Ta näkku tekkis kartlik, aga samas ka vandeseltslaslik ilme. „Tegelikult tahtsin ma sinu käest küll hoopis selle Kontkää kohta küsida.“

„Millest, millest?“ kargasin ma püsti.

„Ei midagi... Eks ma teine kord, kui sa praegu ei taha.“

„Elmar, ega niimoodi asju ei aeta! Neid jutte räägitakse delikaatselt,“ kostis Karla vagur titehäääl põõsa tagant.

Mul hakkas külm. Aga seegi oli juba tuttav tundmus. Teadsin, mida pean tegema. Lahendus oli lihtne: ma pistsin jooksu. Ja näe, minu heaks õnneks ulidki mitu poissi ujumiskohas ja mul oli nende seltsis kerge kõik kiiresti unustada.

26

Ja siis jõudiski kätte jaaniöö.

Minu esimesed jaanituled lõomasid linnusel ja paistsid meeletult kaugele. Jõesõlm linnamäe ümber auras salapärases uduvines, milles võis hõlpsasti eristada hõljuvaid näkke ja vetevaimu. Jaaniööl ei tulnud kellelgi neid karta. Igatahes mitte neid! Jaaniööl oli inimestel näkkidega vaherahu. Jõe kohal lendasid nahkhiired. Millegipärast oli neid sel ööl massiliselt liikvel.

Sain oma paremad riided varakult selga, aga oodata tuli veel kaua. Pidu aga ongi ju ootus. Viimaks sai ema endaga valmis, viimaks olid ka Reinu ema huuled punaseks võõbatud, viimaks kustutasid linnamehed oma sigaretid.

Meie Reinuga tõttasime teistest tükk maad ees.

Majade vahelt välja, hanereas mööda kitsast looklevat jalgrada kärestikuni. Sinnasamasse, kust olime mõne aja eest kambaga avastusreisile suundunud. Vee piiril võeti jalad lahti. Naised kiljusid ja naersid. Mehed olid mehised, nende hääled soliidised. Nende laiad püksisääred olid põlvini üles kääritud ja nad taarusid harkisjalu koomiliselt. Mina ei saanud täiskasvanute jahmerdamisest aru. Nad käitusid otse ebaloomulikult: vette ei kukkunud kunagi keegi ja ega see oleks midagi teinudki. Minu jaoks oli see kärestik osa mu loomulikust argielust. Tõsi, öösel oli ta siiski natuke võõras. Vesi tundus otse hämmastavalt soe. Muide, suuremaks saanuna taipasin, et täiskasvanud naeravad ja kiljuvad siis, kui on pidu.

Ja siis olimegi teisel kaldal. Veel natuke maad... aga imelik küll, edasist ei mäleta ma enam kuigi detailselt. Edasine on sume impressionism. Nende aastate jaaniööd on sulanud üheks fatamorgaanaks. Ühesugune aga oli alati see seletamatu erutus, hingepalang koguni, mis mind otsekui lingukivi ühe hooga mööda järsku linnusekülge üles viskas. 1948, 1949, 1950, 1951... ja ka kõnealusel suveööl. Kui järele mõtelda, mis seal siis ikka nii erilist olla sai: lõomas hiigellõke ja pildus praksuvaid sädemeid heledasse öösse, vist juba siis oli tules osake autokummitahma, hulk võõraid inimesi oli küllalt kitsukesele linnuseplatoole kokku tulnud, vintis mehed, kelle valged särgid juba ammu enne hommikut rohuplekkidega kattusid, lõkerdavad naised, nende lillelised kleidid ja hambapulbriga piimvalgeks võõbatud tenniskingad, prisked puhvetitädid, õllekastid, viinapudelid. Ja muidugi limonaad, õige suures valikus limonaadi. Ja magusat saia. Ja kommi.

Seisatasin korraks suuremate poiste läheduses. Suuremad poisid istusid, jalad pikalt üle linnuseharja sirgu, rüüpasid lurinal limonaadi ja arutasid kangemaid marke. Mina olen nalivkat joonud küll ja küll, aga see on rohkem naiste värk, mis ajab täismehe oksele — jube magus! Mulle meeldib roheline liköör, ükskord ma sain. Aga kas sa viina oled proovinud? Oh, sada korda.

Mulle ei tee mitte tuhkagi. Võtsin Reinul õlast ja me läksime teisale.

Vali jutt. Naerurõkatused. Hõiked. Mäest üles–alla sagivad sõbrad, ühtaegu igituttavad ja üllatavalt uudsed. Kõigil seljas paremad riided, kõigi põskedel võbelemas lõkkekuma ja piduöökrap. Tiidul oli kaelas koguni laiade triipudega lips — meie kamba esimene ehtne lips üldse! Mäekülje alla siledale lagedale olid pargitud autod ja mootorrattad. See oli sõjajärgne autoparaad, milles orienteerumine oli iga poisikese aukohus. Näe, DKW, näe, BMW, näe, „Opel–Capitan“! „Kadett“ ja „Sidrun“ („Citroën“)! „Pobedad“ ja „Moskviitšid“ polnud veel liiga suures ülekaalus. Ja veel: kõigil teistel pidudel, nii asutuses kui koolis, ka näärde ajal oli kuuselõhnases saalis ikka kusagil nurgas ülal mõni punane loosungikangas, mõni Lenin või Stalin — jaaniööl ei iialgi.

Ja veel: hulk aastaid kostis linnusel jaaniööl selle aja parimat akordionimuusikat. Mina ei teadnud, et see on parim. Ma ei teadnud veel midagi. Küllap just sealt olen kaasa toonud mulje, mida ei väära miski: akordion kõlab õigesti ainult vabas õhus ja hämaral ajal. Ruumis on see igav pill. Ma seisin soolasambana, külm limonaadipudel peos, ma vaatasin, ma kuulasin, ma imasin endasse midagi — ilmselt väga olulist, aga mida, ei tea tänini. Siis jäin kellelegi jalgu, läksin suurte inimeste käest kaduma, muutusin meeletuks, jooksin koos õnnelikult kriiskava Reinuga mäeveerul üles ja alla, üles ja alla, ja ükskord tuli kindlal laskumissammul vastu seesama pillimees, parim, ta muigas ja küsis: noh, poiss, mis sa siin jooksed? Eesti parim akordionimängija Ilmar Tamm oli täiesti pime mees. Kuidas sai ta nii vabal sammul sealt tulla, kuidas sai ta mind ikkagi näha? Küllap on sel lihtsana kõlav seletus, aga ega ma seda vajagi. Jäägu see viie sekundi pikkune episood mu lapsepõlve jaaniööde väikeste saladuste laekasse edasi.

Ma ei mäleta, et neil jaaniöödel oleks mu ahnetesse lapsekõrvadesse kordagi jäänud mingeid kõledaid sõnu: propaganda, vene värk, julgeolek, Siber, Beria, aatomipomm... Neid pruugiti hallis argiajas: poolsosinal, kartlikult ringi vaadates, lapsele kulmu kortsutades. Jaaniöö oli meie enda päralt. Mul pole aimugi, mida tegid neil öödel Nõukogude siseväed või agarad nuhid. Olid nad lahinguvalmis, kogusid nad andmeid? Ei tea, ei huvita.

27

Natuke enne keskööd kamandati meid Reinuga koju. Mõistsin, et pean sellega leppima. Minu ema oleks lubanud mul ehk veel olla, nii ta mulle kõrva sosistas ki — nagu ka seda, et Rein on veel väike poiss. Reinu ema oli juba väga närviline, ühelt poolt muretses ta poja näärmete pärast, teisalt mehe pärast, kes oli otsustavalt kadunud tihedasse meestesumma veinileti ümber ja seal nüüd laulu löi, kolmandaks tahtis see noor ja seltskondlik linnanaine ju ka ise jaaniööst võimalikult palju saada.

Nii see siis läkski. Täiskasvanud lubasid meile, et tulevad hiljemalt poole tunni pärast järele. Mina seda ei uskunud, aga ei hakanud midagi ütleva. Rein jonnis natuke, haigutas siis aga laialt ja vankus minust kinni hoides mööda järsku linnuserada alla.

Aga sumehall ning kõrkjalõhnane jaaniöö elas oma elu. Selles sündis igasuguseid asju.

Üle kärestiku saanud, kohtasime kohe sanitar Vellit ja raudhammastega sõdurit. Nad seisid leinapaju all ja lõpetasid pikka hüvastijätusuudlust. Siis jooksis sõdur raskete saabastega müdinal minema. Velli astus meie juurde, pani oma soojad käed meie õlgadele ja ohkas. Ta polnud rõõmus. See üllatas mind. Suurevõitu erepunaseks vööbatud suu, alati nii naeruhimuline ja liikuv, oli nukralt või isegi nutuselt allapoole kaardus. Et huuled olid värvitud, seda võis näha ainult väga lähedalt — sumehallis jaaniöös läksid kõik värvid kuhugi kaduma ja maailm nägi välja nagu mustvalge film. Velli kleit oli kortsus ja ta lõhnas magusa likööri järele.

„Istume natuke aega koos, poisid. Istume õige siia kuivale puutüvele. Puhake jalga. Minagi puhkan oma jalgu. On ju ilusad jalad? Ah, mis teie sellest teate, õnnelikud inimlapsed! Mu meel on kurb ja ma tahaksin laulda. Kitarri, kust saaks kitarri! Kitarr on kodus, aga seal magavad mu põnnid. Ja seal magab nende vanamemm. Teate, poisid, Vasja ei saagi enam tulla! Ta ei riski. Ta tahab sügisel esimeste seas koju sõita. Vasja õige nimi on Vassili. Ta ütles, et lennuväljal on eriolukord. Nende lennukid muudkui kukuvad ja kukuvad. Miks, ei tea keegi. Kas sina tead, poiss? Kõik need sõjaväeülemused on neil hulluks minemas, vastuluurajad kuulavad kõiki üle, sõdureid ei lubata isegi kasarmust õue. Vassili on mehhaanik, tema peab seal üht polti kontrollima, rohkem ei tohi ta enam midagi. Aga mis mina sellest tean. Vaesed lennukid, vaesed lendurid. Vaesed väikesed poisid. Jah, teie. Kes siis veel? Vaesed väikesed eesti poisid.“ Velli hakkas ülakeha õõtsutama. Meiegi õõtsusime temaga kaasa. Rein itsitas natuke, nagu tehtaks talle kõdi, ja jäi siis üsna vakka. Velli jätkas monotoonselt: „Poisid, kas teate, et armastus ei tunne piire? Armastus ei tunne poliitikat, keelt ega vanust. Ma tean küll, mis minust arvatakse. Jah, isegi teie, väikesed lollikesed, arvate, et Velli on hukas. Ah, ärge muretsege, poisid, ka teie järjekord tuleb. Juba varsti. Kellele viie, kellele kümne aasta pärast. See pole ju midagi! Mis on viis aastat, hah!? Ma luban teile, et püsin veel kaua vormis. Ma olen ikka noor ja jäängi nooreks, uskuge mind, poisid. Teie jaoks püsin ma meelega noor. Ma sünnitan ka teile pojad, kui te seda soovite. Lapsi on rahvale vaja! Aga sellest räägime juba siis, kui... Küll on imelik aeg: teil pole tüdrukuid ja meil pole mehi. Kas mina olen süüdi, et mu janu on pikk ja ühtlane? Ah, aga aeg lendab, ja ükskord te tulete kõik kordamööda mu ukse taha tasakesi koputama. Ja mina ootan teid kõiki kannatlikult ära. Oleme rääkinud? Ninad püsti, eesti poisid! Ärge muretsege, ma õpetan teile kõik selgeks. Ma tean, ma oskan ja ma tahan. Ma olen hea. Noh, minge nüüd. Mina lähen nüüd linnusele — võib-olla laulma, võib-olla nutma. Eks seal paista. Ah, kurat, kui ilus on elu — ja kui kurb!“

Rein oli Velli jutu ajal magusalt nohisedes tukkuma jäänud ja kõndis nüüd mu tuulepluusi sabast kinni hoides peaaegu kinnisilmi jahedal teerajal. Minul oli klomp kurgus. Velli kummaline jutt oli mind ärevaks teinud. Ma oleksin tahtnud, et tema asemel oleks mind õlast emmanud ja midagi sellist

rääkinud hoopis Erna. Kahju, et Erna ei osanud niimoodi rääkida... Ja tegelikult läkski asi hiljem üsna niimoodi, nagu Velli oli ennustanud. Ta ootas meist paljud ära. Aga see on juba hoopis teine jutt.

Asutuse territooriumi serval kuuseheki taga jalutas Karla. Tal oli valge särk seljas, ta nägu tundus hämaruses väga ümmargune ja väarikas.

„Hei, teil on siin väga ilus liivalinn. Mina jalutan sellepärast, et jaaniööd ei tohi maha magada — võid oma õnnest ilma jääda. Poisid, ma küsin teilt midagi ja luban, et ei räägi mitte kellelegi edasi. Millal see Kontkäsi oma asja lõpuni viib?“

Rein tukkus püstijalu ega kuulnud midagi. Tal polnud Kontkäest aimugi. Mina aga ei tahtnud midagi kuulda. Sest jälle mässis mind endasse ehmatuse külm hoovus. See liibus tihedasti vastu turja nagu higine särk. Aga kohe läks see tunne üle ja ma muutusin hämmastavalt rahulikuks.

„Mine sa tead kuhu, Karla,“ pigistasin hammaste vahelt, püüdes olla niisama salvav nagu Villem ja niisama enesekindel nagu Tiit.

„Ega ma siis paha pärast, ma arvasin, et sina tead. Kõik räägivad, ainult mina ei tea midagi,“ kokkus Karla ja sörkis minema.

Läksime koju. Võtsin mati alt võtme. Koridor oli nii valge, et polnud vaja elektritki süüdata. Toas lükkasin Reinu oma kušetile seina äärde. Heitsin ta kõrvale pikali ja mõtlesin, kas õudus tuleb või mitte. Ja kui tuleb, mida siis ette võtta. Tuli aga hoopis ootamatult sügav uni.

28

Mu und, seda vatist, sooja ja turvalist eimiskit, kuhu olin vajunud, täitis äkki äärest ääreni raske ja rammiv mürin. See paisus, lainetas ja kurdistas.

Viskusin istuma.

Ma polnud seda müra aga unenäost kaasa toonud — see tuli lennuväljalt. Nii vali polnud see veel kunagi olnud. Tundus, nagu valmistuks õhku tõusma kogu diviis. Avatud õhuaken klirises kaeblikult.

Avastasin, et oleme ikka veel kahekesi. Hämar valgus või valge hämarus, mis ta ka polnud, oli täpselt samasugune nagu siis, kui olime koju jõudnud. Rein magas, näol üllatunud ja usaldav ilme.

Tõusin istuma ja torkasin sandaletid jalga. Hetkeks tekkis rüminasse paus ja ma kuulsin linnuse poolt akordioniheliseid ning lauluhääli. Jaaniöö kestis. Ilmselt polnud ma maganud kuigi kaua. Lauakell oli seisma jäänud pisut pärast keskööd, aga mida oleks mulle õige aeg ikka ütelnud? Mul polnud veel mingeid teadmisi öö ja aja keerukatest suhetest. Olin vaid üks väike poiss kahekümnenda sajandi viiekümnendate aastate alguse aegruumis, keset ajatut jaaniööd, poiss, kes äkki teadis, et tal tuleb kohe minna.

Ma ei püüagi edasisele mingit selgitust otsida, veel enam seda usutavaks sõnastada. See kõik juhtus väga ammu ja meenus mulle üle aastakümnete alles hiljuti.

Ja sedagi, mida tegelikult mäletan, pole eriti palju.

... See oli nii et kui ma vaikesitukse ümber astusin ütles Rein, äkki võõr-
otsustava ja selge häälega:

„Kui sa mind kaasa ei võta, siis räägin kõik tädi Selmale ära.“

Imelik küll, aga see absurdne ähvardus mõjus argumendina. Ma mõtlesin pisut ja ütlesin:

„Hea küll. Aga pane soojalt riidesse.“

See oli nii, et siis läksime läbi kõrge, niiske ja mahlaselt raske heina, mina ees ja väike viripill üllatava meelekindlusega mu jälgedes. Me ei hoolinud sissetallatud radadest. Me läksime kõige lühemat teed.

Meie pea kohal kummus hele öö ja see värises lakkamatust mürast ja vingumisest. Tuhat lövi ja tuhat hüääni korraga. Varsti tekkisid sellesse rümasse uued nüansid — pikad valulised unnangud, mis lõppesid tumeda kanonaadiga. See tähendas, et hävitajad tõusid ükshaaval lendu, aga sedapuhku läksid teises suunas, otse üle linna. All maa peal hõõgus öös veel mitu kauget jaanituld, öös sündis endistviisi igasuguseid asju.

Üksiku pihlaka all seisis hull vanaeit ja raputas taeva poole määrdunud rusikat.

„Taararahva püha jaaniöö te rüvetate ära, võõramaa lentsaatanad!“ kriiskas ta.

Teisel kakerdasid tundmatud ja väga purjus noorukid, kõigil valged särgid seljas ja kaheksanurksed mootorimehe mütsid peas. Nad laulsid.

Õlu on meil tõmmu nagu laukavesi,
mehed ise kui männijuurikad!

Vait jäänud, aru pidanud, võtsid poisid ette uue laulu. Hanerivis edasi marssides laulsid nad kooris:

Ütle rist!
Su isa on fašist!
Ütle redel!
Su sitt on vedel!
Kott hakkas nurgas liikuma!
Las liigubki, ahoi!

Lepikust kargas jalgteele volüümikas tädi, seljas ainult titeroosa kombinee ja käes vahutav šampanjapudel. Meid nähes puhkes ta rõkkavalt naerma ja kadus võpsikusse tagasi.

Hobusekopli traadi taga seisis aga liikumatult Erna, ilus kleit seljas. Ta vaatas paari sammu kaugusel seisva musta hiigelmära Vetkaga tõtt. Kui taevast lõhestas järjekordne reaktiivhüääni röögatus, kargas Vetka tagajalgadele, galopeeris eemale ja viskus keset koplit külili. Erna hakkas naerma.

„Kardad? Oled ikka loll! Mina küll ei kardad!“ hüüdis ta hobusele.

Ma ei imestanud millegi üle. Mu pea valutab. Ma tõttasin ühtlasel poisisammul oma teed.

Jõekaldani jõudnud, heitsime pilgu allapoole. Vee kohale vajunud puutüve lähedal istus miljonär Korkma. Ka tema proteesjalg oli asjalikult vee kohal sirgu. Härra Korkma söötis õnge rasvase vihmaussiga. Sealsamas seisib tikksirge Anatoli, hambad naeruks paljastatud. Ta ütles: tõh-tõh.

„Varsti hakkavad vimmad võtma. Jaaniöö on ikka nii, et vimb on pöörane sõnnikuussi järele,“ ütles Korkma karedalt, ilma et oleks pead tõstnud või meie poole üles vaadanud. Ometi ta nägi meid ja teadis seal seisvat. „Aga kui sa tahad, müün oma bambusridva sulle muidugi maha. Saad selle kümne rublaga. Võta arvesse, et saad erakordselt odavalt. Räägi oma emaga ja ta ütleb, et see on muidu saadud. Kümme rubla, see on kuus pakki sigarette ühe vana mehe jaoks. Natuke kopikaid jääb veel seemnekski. Minu kalapüüdmised on üldjoontes ju lõppenud. Hea küll, mis te ikka seisate. Eks minge, kui peate.“

Ja varsti seisime Reinuga kõrgel raudteetammil, vaid paar sammu sillast.

Mul polnud vähimatki hirmu. Külma oli küll, aga ma ei saanud sellest hoolida. Rein nohises mu selja taga. Tundus, et ta oli iga hetk lausa püstijalu magama jäämas. Aga ei, ta küsis asjalikult:

„Mis nüüd tuleb?“

„Ma ei tea. Ootame ära, eks?“ vastasin talle.

Taevas oli ikka veel õhohall ja mürises reaktiivselt. Siin-seal vilkusid uduselt tundmatud jaanituled. Õhk oli täis nahkhiiri.

Seisime kaua, ilma et midagi oleks muutunud. Kui siis viimaks nähtamatu tööstusasula taha idataevasse kerkis esimene tuhmroosa koiduviirg, püüdis mu kõrv kinni kõrgustest laskuva lennuki vilina.

Edasi juhtus kõik väga kiiresti. Hetke pärast võisime lennukit juba selgelt eristada: see oli nagu tilk kihutavat elavhõbedat sumehallist taevaavaruses. Lennuk lähenes kiiresti. Tilgast sai hõbekuul, kuulist lennuaparaat.

„Lennuk, lennuk,“ pomises Rein härdalt.

Lennuk laskus aina madalamale, otse meie poole.

Ja siis kerkis kuskil eespool taevasse käsi. Siiski küllalt kaugel, isegi ootamatult kaugel! Ja kindlasti tükk maad vasakul sellest kohast, kuhu olin alateadlikult pilgu puurinud. Selge see, ma ei saanudki täpselt kohta teada ega näha. Sanglepp oli tookord ju jäljetult kadunud. Tükkis pika pesunööri, mida mu ema siiani tulutult taga otsis.

„Vaata! Mis see on?“ hüüatas Rein.

„Ole tasa,“ sosistasin ma. „Ära karda. Ainult vaata. Vaatame nüüd, eks?“

„Olgu,“ sosistas Rein.

Panin talle käe õlale. Ta värises natuke, aga see oli ka kõik.

Hirmu ei olnud. Hirm oli otsekui kuhugi maha ununenud. Hirmul polnud sel varahommikul siin sillatammil lihtsalt kohta.

Käsi oli vaid veidi tumedam kui lõppeva jaaniöö taevast. Tal polnud kindlaid kontuure. Ta näis kohati katkevat ja lainetavat nagu uduviirg. Aga see oli kindlasti Kontkäsi, ei midagi muud. Seda millegagi võrrelda oleks tulutu, sest midagi nii suurt, üldse midagi sellist polnud ma iialgi näinud. Ega näinud ka kunagi hiljem. Kui ülepea mingit mõttelist tugipunkti otsida, võiks ju vihjata sellele raudtorudest kokkumonteeritud televisioonimastile, mis mõne aasta pärast kerkis Tallinna südalinna ja lausa selle kooli kõrvale, kuhu ma pärast

algkooli lõpetamist olin õppima läinud. Aga käsi oli suurem. Tunduvalt suurem! Ta kasvas välja otsekui mingist maa alla jäävast õlast ja lõppes hiiglasliku kontkämblaga, mis sirutas oma uduselt voogavaid halle sõrmi lennukile vastu.

Hetk tagasi teda polnud ja nüüd püsis ta liikumatult paigal. Siis tegid sõrmed (sest milleks saan neid kombitsaid seal ülal laotuses ikka nimetada?) ühe kindla liigutuse — just niimoodi, nagu teeb inimene, kes on märganud haardeulatuses lendavat kärbest ja valmistub seda püüdma. Ta seab ennast valmis, püüdes seejuures mitte rabelda, et kärbes kartma ei lööks.

Lennuk lähenes. Jõudsin mõelda — kas lendur siis tõesti ei märka? Ilmselt mitte. Nüüd mõtlen, et sellest poleks enam abi olnud. Lendur poleks jõudnud enam midagi ette võtta. Tema saatus oli seekord otsustatud. Jaaniõine lend võõra maakillu kohal osutus ta viimaseks lennuks.

Ja siis püüdiski Kontkäsi oma kärbe kinni.

Kostis kume pauk (lõvikarje), kõrvulukustav kääksatus (hüüaniulg), järgnesid ragin, prigin, vingatused, midagi süttis juba õhus, suur leek lendas otsekui elusolend kuhugi hoopis teisale, eemale lennukist, lömmis lennuk langes valusalt unnates ja raskelt kukerpallitades vasakule ja raksatas siis umbes kilomeetri kaugusel vastaskalda lagedusse, õhukese mullakihiga kaetud paepinnale — äkki koguni tankitõrjeliinidesse. Õhku paiskus hõbedast alumiiniumi, vihinal kihutas jõe poole tühi sigari- või gondlikujuline kütuseballoon (sellest ehitas meistrimees Teo varsti oma poegadele kerge ja kiire jõesüsta), siis süttis kivisse rammitud metall põlema nagu kuiv põhuhunnik.

Keegi hingas mulle ärevalt otse kuklasse.

„Mis ma sulle rääkisin, ah?“ See oli Leho. Ma polnud märganudki, millal ta saabus.

Nüüd nägin, et tulnud oli teisigi. Raudteetammile tõusid asutuse poisid eesotsas Tiidu, Villemi ja Mardiga. Kipspõdra turjal kaksitas mu kõhetu pinginaaber Vello. Teisal turnisid tennisistid kiptüdrukul jalgade alla postamendile kaks mõisapoissi, keda ma polnud koolivaheaja algusest kordagi näinud.

„Nad kõik jäid hiljaks ega näinud midagi,“ ütles Leho kalgilt. „Mis sealt näha ongi? Mina pean nüüd minema, sest muidu lööb vanamees mu maha.“

„Kuidas nii, et nad ei näinud?“

Leho kehtas õlgu, muigas imelikult ja pöördus minekule. Varsti kuulsin kruusa klõbinat ta taldade all. Leho silkas mööda raudteeliipreid kauge risttee poole.

„Kuule, seda asja enam ei olegi,“ ütles Rein tasa. „Ja ongi hea. Ma natuke ikka kartsin, tead.“

Jah, loomulikult polnud taevast enam mingit hiigelkätt. Kas seda üldse oligi olnud?

Nii oli see tõesti, et juba mõne minuti pärast küsisin mina, väike poiss, seda endalt esimest korda. Pärast küsisin veel palju kordi, kuni juhtunu ükskord lõplikult ununes.

„Mis juhtus? Nägid sa kõike?“ küsis hingeldav Tiit minu juurde jõudes.

„Noh, lennuk kukkus alla,“ ütlesin pingutusega. Mu kurk valutask. Mul oli nüüd äkki just selline tunne nagu ükskord sügisel, kui jäin keset rahvastepalli

geimi kõrgesse palavikku. „Ei tea, kas lendur Rein hakkab nüüd töinama?“

„Ei hakka,“ ütles Rein. „See ei aita.“

„Nägid sa seal... midagi?“ küsis Tiit. Ma ei jaksanud talle vastata. Nii imelik tunne oli äkki, ähvardavalt kuum ja vatine.

Minu juurde tõttas Boris, seljas uhke madrusekostüüm.

„Selle eest sa veel saad!“ sosistas ta. „Selle eest te saate kõik!“ Aga kohe puhkes ta närviliselt naerma. „Nali, saad aru — ma tegin nalja.“ Ning jälle sosinal: „Mina vist nägin midagi. Me kõik vist nägime. Aga sina?“

Ma ei jaksanud ega soovinud ka emale midagi ütelda.

Raudteetammi all seisis härra Korkma, ritv ühes, kaks vitsale aetud vimba teises, karku pigistavas käes. Tema selja taga tammus ärevalt naeratades akrobaat Ramius. Veel kaugemal seisis tumm Anatoli.

„Tead, ma mõtlesin ringi,“ ütles Korkma väga kõvasti. „Ma kingin selle ridva sulle täiesti niisama. Võta, see on sinu. Kuula, kui vaikne on, ah?“

Tõepoolest — lennuväli oli vakatanud. Ka õhus polnud kuulda ainsatki lennukit. Küllap siirdusid nad varuaerodroomile. Kustusid maandumisraja tuled. Idataevas värvus üha roosamaks. Purunenud lennuk lõõmas ja ajas musta tahma.

„Ma tahaksin sulle midagi näidata,“ hüüdis vigane akrobaat. „Mõtlesin algul tagurpidisalto peale, aga mõistad isegi...“ Ning ta sooritas sealsamas hoogu võtmata kolm uhket hundiratast järjest. Ta kuuehõlmad löid pärani ja paljastasid väga määrdunud pikkade varrukatega alussärgi, mille kõhule oli löödud asutuse rasvaselt must templijäljend. Ramiuse kiilaspea läigatas aga nagu mingi haruldase kuldrosaka väärismetalli kamakas. Millegipärast hakkas see imekaunis pea mu silme ees kiiresti paisuma ja virvendama.

„Mis sa arvad, millal Kotkas mulle järele tuleb?“ küsis Ramius.

„Kuidas sa seda tegid, poju?“ küsis Korkma äkki — pehmelt ja peaaegu kartlikult.

Võib-olla ma koguni vastasin talle midagi, ainult ma ei mäleta seda. Ma ei mäleta veel üsna pikka ajalõiku sellest hetkest alates. Kui ma paari nädala pärast haiglast koju sain, teadsin muidugi, et olin põdenud raskekujulist kopsupõletikku. Midagi mõttetumat ühe poisiga keset palavat suve vaevalt küll juhtuda saab.

Imelik, aga väikesel haiglasel Reinul ei olnud häda midagi. Tema ei saanud nohugi, nagu pärast selgus.

Midagi selle jaaniöö õuduse sarnast ei juhtunud meie kandis enam kunagi. Ja mida aeg edasi, seda vähem Kontkäsi mu mälu puudutas.

Ükskord sügisel käisime emaga linnas. Ema jooksis mööda poode ja lubas mul teda väikeses pargis oodata. Lugesin mingit juturaamatut. Juhtumisi pilgu tõstnud, nägin mööda marssimas tillukeste sõdurite sirget rivi. Aga need polnudki sõdurid, vaid minuvanused koolipoisid. Kõik viimseni hallist kalevist mundris, mida võotas laia pandlaga rihm. Poiste pead olid nulliks püगतud.

Oma ohvitserimütsilõikelisi vormimütse hoidsid nad kaenlas. Nad marssisid kuulekalt paksu naisõpetaja kannul, aga nende näod olid kurjad. Need olid vene koolipoisid. See oli üks esimesi kordi, mil selgesti tajusin: see oli mingi teine maailm, kus elasid nemad. Ja mina sinna maailma tikkuda ei tahtnud. Ma poleks seal millestki aru saanud. Seda rivi piieldes tundsin imelikku kõhedust. Mõtlesin lennukis hukkunud piloodile. Jah, aga mis mina siia puutun, mõtlesin kohe samas.

Vihmade saabudes algasid koolitoas vahetundide ajal jälle ringmängud. „Need tondid tulevad kaugelt maalt, adüü, adüü, adüü,“ kilasid tüdrukud varjatud agressiivsusega. Kui jõuti ridadeni „Nad tahavad ühte lapsukest, adüü, adüü, adüü“, rebisin käed lahti ja läksin klassist välja. Veel tükk aega ei meeldinud mulle see mäng.

Kontkäsi meenus ka siis, kui kuulsin raadiost Paul Robesoni võimsat bassi. Nimelt siis, kui ta laulis vene keeles suurest maast, kus nii vabalt hingab rind. Millegipärast kadus Robesoni hääl millalgi ja kuidagi väga lõplikult eestrist.

Kontkäsi meenus ühel süngel talvapäeval, kui meie kamba liider Tiit viidi koos perega Siberisse. Nägin ise pealt, kuidas see käis. Olin läinud sel hommikul Tiitu suusatama kutsuma. Nende toauksel seisid osavõtmatute nägudega võõrad mehed, mustad nahkmantlid seljas. Nagu pärast selgus, oli see perekond hulk aastaid elanud valenime all, sest Tiidu isa oli olnud Eesti ohvitser. Mõtlesin algul kahtlustavalt Borisile, aga ilmselt polnud temal selle asjaga siiski mingit pistmist. Ta vanemad viisid poisi ära juba juulis. Nad said suure korteri kesklinnas.

Kontkäsi meenus ka neil harvadel kordadel, kui hiilisime oma kambaga lennuvälja soldatklubisse India filme vaatama. Mingi seos on siin muidugi olemas.

Algupoole meenutas Kontkäsi ka Villemi ja Mardi kergest alumiiniumsulamist süst, aga siingi tegi aeg oma töö. See oli hea paat ja teenis meid kaua.

Kontkäsi meenus samuti siis, kui nägime terve kambaga raudteetammil seistes pealt, kuidas sealsamas lähedal maanteel hukkus kiiruskatset üks legendaarne võidusõitja. Teda rammis külalteelt väljatornav suur isekallutaja. Muide, teises kaares, kuid peaaegu sama kaugel meie vaatepunktist pidi asuma see kunagi juhukombel leitud püstsaht, mida me hiljem küll kordagi otsimas ei käinud.

Aga siis sai lapsepõlv otsa, möödus ka murdeiga ja ma hakkasin seda küllalt kõhedat lugu juba päris põhjalikult unustama. Üskord keskkoolis õppides kohtasin bussis kunagist klassivenda Leho Kaubat. Tema õppis kokanduskoolis ja harrastas kreeka–rooma maadlust, kuuludes poolraskekaalus koguni vabariigi esikümnesse. Et ta ka ooperilauljaks saada tahab, tuli nii suure üllatusena, et olin kohemaid nõus teda ära kuulama. Leho oli meelitatud ja sõitis oma teetsast mööda.

Väljusime minu peatuses — sealsamas, kus veel üsna hiljuti oli seisnud kipsist pöder. Nüüd asus sel kohal tühjade aknaraamidega ootepaviljon. Oli väga külm talv. Sel hilisel kuival tunnil võis kraadiklaas vabalt näidata alla miinus 25 pügala. Läksime paviljoni ja Leho hakkas kohe valju häälega laulma. *O sole mio*, rõkkas ta keset jääkülma ööd ja täiskuu paistel. Mul oli ühtaegu

kurb ja ülev ja lõbus. See lühike kontsert oli tegelikult ju väga erandlik ja kaunis elamus, paraku olin eas, mil paljude kummaliste asjade lahendus leitakse odavas ironias.

Lehol oli tugev, aga halemeelse kõlaga tenor ja ta pidas isegi natuke viisi. Minu meelest oli see kahjuks ka kõik. Ma ei arvanud ennast siiski asjatundjaks, et talle midagi soovitada. Asja ees, teist taga meenus hoopis vana lugu. Leho ütles algul, et ta pole midagi sellesarnast kunagi kuulnud, siis aga tunnistas, et ta lihtsalt kardab. Mõtles ise, kui julgeolek teada saab, mis siis? Neid lennukeid ja lendureid juba ei andestata, ära sa loodagi, sosistas ta. Olin väga hämmeldunud ja küsisin, kas ta tõesti peab ennast kuidagi selles katastroofis süüdlaseks. Mingil määral, vastas ta, aga sina mõtle rohkem enda peale, ütles ta. Tunnistan, et see jutt tundus mulle üsna segane. Siis hakkas ta pingutatult naerma, vaatas mulle väga lähedalt silma ja küsis: kas sa tõesti usud seda jama ikka veel? Ah, ei usu ma midagi, vastasin tusaselt. Me lahkusime teineteisest külmast lõdisedes ja küllaltki häiritud meeleolus. Hiljem pole me enam kunagi kohtunud.

Ja seejärel unustasin Kontkæe aastakümneteks. Asju, mida sa seletada ei suuda, pole mõtet liiga kaua mäletada. Ning alles ükskord hilises keskeas suvilas kaminat süüdates tuli see lugu millegipärast meelde. Kui olin siinse loo kirjutamisega poole peal, kohtasin ühel suguvõsa tähtpäeval Reinu. (Muide, üllataval kombel olekski Reinust äärepealt lendur saanud. Noorte purilendurite seas peeti teda perspektiivikaks. Ta võttis osa paarist võistlusest, aga hiljem jäi asi siiski katki.) Küsisin Reinult, mida tema sellest loost mäletab. Rein mõtles kaua ja ütles siis häbelikult, et löö või maha, tema sääraseid asju küll ei mäleta. Mingi lennuõnnetus nagu vist oli, seda küll, aga mõtle, kui väike ma siis veel olin, ütles ta ja viis jutu mujale. Millegipärast arvan, et ta jättis midagi enda teada.

30

Muidugi: müüt on müüt ja elu on elu. Folkloor saab toitu liialdustest ja mõjub tihti just seetõttu väheusutavalt. See veider lugu, mida minu lapsepõlves kodukandis mõnikord sosinal või ka muigamisi levitati, rääkis ju mingist müütilisest Kontkæest, mis viskuvat maapõue sügavusest mitme kilomeetri kõrgusele, et rüvetatud taevast kinni püüda ja karistada jultunud võõramaalaste tigeidaid lennukeid. Sellel seletamatul ajal (monstrumil? fantoomil?), mida mina olen enda arvates ükskord näinud, polnud pikkust (või kõrgust?) küll siiski enam kui kakssada–kolmsada meetrit. Aga just nii madalal võis talle saatuslikuks saanud hetkel lennuväljale läheneda ka too õnnetu reaktiivhävitava — ei meetritki kõrgemal!

1995—1996

GURMAANLIK

Mu hommik algab tõrvja kohviga, sest jälestan ma einet,
ja peale krõbistan paar stroofi Heinrich Heinet —
nad mõrkjad on, kuid tõstavad mu toonust,
neist kurgulakke jääb head vana *bonus*'t

Paar veiniplekikest pilk märkab kui revääril,
läen keemilisse puhastusse ma; ja mõtted on Baudelaire'il

Kui vana faun ma hindan pärastlõunat
ning — kui nii võib öelda — pärastlõunast lõunat
Söön neppe trühvlitega, mu magu see ei sega,
kuid kui peaks raskusi teil olema ehk seedimi-
sega,
siis järelroaks tean soovitada autorit ma kaht:
üks äädiksinepjane Uno Laht
ja teine — toimetulev iga toiduga —
on kergelt hapuks läinud kodumaine
Lydia Koidula

Siis järgneb väike uinak; pärast külma vanni
hea kuulata on veidi Telemanni
Kuid mõtiskeluks õhtueelseks leidke kaas- või taashing;
on minu vaimukarguks ikka Uku Masing

Nüüd järgneb sigarillo, roheline tee
paar avokaadot ja te luulevaimule
on antud roheline tee
Paar stantsi stantsige;
kui õnne on, te Pegasuse traavi
võib-olla pärjab paar oktaavi
või hõrk ja nett
sonett

Kui tüütab see režiim, on soodus reisida —
ja takka innustage sõpru teisi ka!
On levinud sihtpaiguks Amsterdam ja Wien,
kuid pärast spliin,
mis pandud pagasi,
võib kõige kiuste jõuda kodulinna
tagasi

Kuid linnust hurmavam on sügiskuul Lisboa,
ta mõnes igiõdusas hotellis soodsalt saate toa
Ent jätke koju elegantne Puškin; Pessoa
on parim kaaslane ses luuderohulises minevikulinna,
kuid mõnes paigas muide endiselt veel hinnas,
jah, koguni ka moes
on kuulus minevikumees
Camões...

Lokaales Scots'ile te öelge: *Não!*
Prefero vinho tinto de região!

Ses vanas kuninglikus linnas, mil keskaegne nimbus
on kohal müüride,
Lisboas, kus miski pole võlts või uhiuus,
kord minu hinge imbus
nii palju värssse keeruk-koega, et neist mul tekkis
puhitus...
Kui lõpuks kõik nad paberile paiskasin
(paar poognat helelillat paberit seks raiskasin,
infarktis pliitseiteid jäi lauale pikk rodu),
siis laususin,
mu Enn,
Je t'aime,
kuid nüüd meid ootab kodu!
Jah, kodu tõrvja kohviga, kus jälestad sa einet
ja kohvi peale krõbistad paar stroofi Heinrich Heinet...
Küll kordub kõik veel taas,
rõõm, vaimustus ja spliin,
neid naudin, kuni Jumal lubab olla
teie hulgas siin...

8. august 1995

*A coconut beaned a German tourist
asleep under the coconut tree.
His family, five million dollars richer,
blesses the Hawaiian Insurance Company.
(From „Maui News“)*

*And this is why in the State of Hawaii
up the coconut tree you often see
Tongans wearing beads
cutting down coconut seeds
(Enn Vetemaa)*

Mahalaia Mahalaia
Suurt tumedat vett kummardan mina hommikuhämus
tähtede kustumise aegu
Mahalaia Mahalaia

Tere hommikut, Suur Vesi!
On Sul midagi öelda väikesele Mina'le?

Vaikib
Kohiseb
Nohiseb
Temal ju endaga tegemist küllaga:
hoolsasti teeb Suur Vesi oma tööd —
ei-millegi-tegemise suurt-suurt tööd

Väärikat
Väärilist
nagu ookeanidele kombeks
ei ole temal Enn Vetemaaga asja ühtigi

Kihei Kihei
Suurt Kookospalmi kummardan mina hommikuhämus
Päikese sündimise aegu
Kihei Kihei

Tere hommikut, Suur Palm,
on Sul midagi öelda väikesele Mina'le?

Lehti kahistab
ükskõikselt sahistab
Temal ju tegemist küllaga —

tuulega viipekeeles vestlema peab aus palm,
enesest lugupidav palm
nii on *comme il faut*
nii on siinsetel palmidel kombeks
nii on õige ja aus
Ei ole Suurel Palmil Vetemaa Ennuga asja ühtigi

Leinahala Leinahala
kust küll kõrv mul kuuleb äkki
nõnda kurba leinahala?

Super-ekstra-absoluut-ideaalmurult Suure Palmi alt
tillukese mugula leian
halerohelise-helerohelise nagu vaoservale ununud kartulipunni
päikesest piinatu

Mis sina pisike pirised?
Illikukuke itked?
Lapsuksel' liiga kes tegi?

Oi sa võõras valge meesi,
Hüperboreast siia hüpanu,
kes sa mind maimukest märkasid,
kõnni oma kõndimisi,
matka oma matkamisi
ei saa sina mind avitada...

Murule jäta mind mädanema
kardinallindude kakatada
kuni ma põrmuks pea pudenen

Miks nii musti muremõtteid
suisa süngeid surmamõtteid
mugulakene sa mõlgutad?
Kes sind vaesekest vaenutab?

Tongamees see timukmeesi
palmide painai-piinutaja
emarinnalt mu rauaga raius
maha matšetega materdas
ei saa eales must emakest
pisipalmile piimaandjat
ei saa eales must elukandjat

Leinaalal nii halati
Hawaiiil, Mauiil, Kihueil

19. 03. 1996

Lapsepõlves ei jäänud ma mõnikord hirmutunde pärast magama. Ma kartsin seda kõige kohutavamast, mida ühe lapsega võib juhtuda — et mu ema sureb. Mitte kohe selsamal hirmuõhtul ega ka järgmisel, vaid ma kartsin üldse võimalust, et kunagi mu ema ikkagi sureb... Ja kuidas on mul siis enam võimalik edasi elada? Ma isegi arvestasin aastaid, kui kaua ema saab veel minuga koos olla — ma arvan, et võtsin aluseks piibli kriteeriumi: inimese eluiga on seitsekümmend aastat pikk. Sellisel õhtul pidi ema mind tükk aega rahustama ja mulle lubama, et niipea seda ei juhtu, ta ei kavatse ära surra ning meil on kindlasti veel ees pikk kooselu oma rõõmude ja muredega. Ja kui see kord juhtub, siis olen mina juba vana inimene ja oskan ka temata elada. Lõpuks rahunesin siiski, ja ema käsi kõvasti pihus, jäin magama.

Ja kui see tõepoolest kord sündis, oligi mu ema seitsmekümneaastane. Ehkki ta oli juba terve aasta voodihaige olnud, ei arvanud ma ikkagi, et ta on mineja. Polnud ka ma ise veel vana inimene. Ma olin Kristuse-vanune. Ja nüüd olen teist sama palju elanud emata. Ja veel nüüdki on mul mõnikord selline tunne, et meie maapealne side ei ole päriselt katkenud.

Mõnikord otsekui tajun, et ema viibib ikka minu läheduses. Vahel tõttan koju, et talle mõnest huvitavast sündmusest pajatada. Eriti tahan oma elamustest kõnelda siis, kui olen sattunud mõnesse võõrasse linna, teades, et ema on kunagi samas kohas olnud. Näiteks tundsin seda tunnet eriti sügavalt Berliinis, jalutades Unter den Lindenil. Nägin oma vaimusilmas emagi, kes pidi olema seal jalutanud, pitsiline päevavari pea kohal.

See oli sajandi alguses, kui mu ema töötas Moskvas ühe mõisniku perekonnas ja õpetas kolmele lapsele saksa keelt. Ja et mu emasse selles perekonnas suhtuti äärmiselt soojalt, kutsuti ta kaasa ka välisreisidele.

Mu ema ja isa kohtumine leidis samuti aset Moskvas, ühel eestlaste koosviibimisel. Aga päris esmakordne kohtumine see neil polnud. Esimest korda olid nad teineteist näinud ema ristsetel. Minu ema eluloos on ju selline kummaline fakt, et ristiemast sai hiljem tema ämm. Seetõttu juhtuski niiviisi, et mu isa käis üheksa-aastase poisina oma tulevase naise varrudel. Kahjuks ei mäletanud ema ise sellest midagi. Ja teine kohtumine oli neil alles parkümmend aastat hiljem Venemaal. Sellele järgnes ka abielu.

Mu vanem õde ja vend sündisid Moskvas. Ja õde, kes tol ajal oli viieaastane, mäletas ka Eestisse opteerumist, seda, kuidas nad olid vagunis veetnud pikki nädalaid, enne kui kodumaale jõudsid. Lapse mälestuses tundus see kõik erakordne ja põnev. Ema aga meenutas sedasama teekonda hoopis erinevalt. Järjest suunati eestlaste rong haruteele seisma, kus pidi ainult kannatlikult ootama, kuni lubati edasi sõita. Tuli ette haigestumisi, sünnitusi ja surmagi. Ent

kõik vintsutused kannatati vaikides ära, sest sihiks oli pääseda kommunistide käest ning jõuda koju.

Kui ema nondest kaugetest aegadest meile jutustas, kuulasime ikka põnevusega nagu mõnda röövljuttu — ainult et röövlite asemel olid tegelasteks kommunistid ja anarhistid. Üks episood on mulle tänaseni eredalt meelde jäänud, lugu sellest, kuidas kommunistid nende korterisse tungisid toidutagavarasid rekvireerima. Just eelmisel päeval oli isa saanud otse veskist osta kümme kilo jahu, mis pidi perele mitmeks kuuks toidu kindlustama. Kui siis läbiotsijad juba ukse taga prõmmisid, pistis ema jahukoti oma kahekuiise poja hällimadratsiks. Ja Taevaisa aitas! Läbiotsijad ei tõstnud last hällist välja ning laps ei teinud selle aja jooksul aset märjaks ka.

Mu isa ei tahtnud neist halbadest aegadest hiljem kuigi palju kõnelda. Ta väitis, et see oli liiga raske periood, et seda enam üldse tasuks meenutada. Meile aga meeldis neid lugusid kuulda ja mõnikord isegi kahetsesime, et elame nii ebahuvitava ajal. Kui me siis hingeski oleksime võinud arvata, et ei möödu kümnet aastatki, ja me enda maal kordub see kõik...

Mu ema oli noorena olnud blond naine. Seda rääkisid teised. Mina mäletan teda küll vaid pruunide juustega: ema oli Venemaal plekilist soetõbe põdenud ja haiglas lõigati tema ilusad juuksed maha. Ja kui siis uued juuksed kasvasid, olid need juba tumedad. Venemaa haiglat meenutades kõneles ema, et isaga rääkisid nad seal omavahel ikka vaid eesti keelt. Kuid peagi said mu vanemad üldise hukkamõistu osaliseks. Isegi arst hurjutas neid, sest saksa keelt ei tohtivat enam Venemaal pruukida. Isa ei suutnudki neile selgitada, et nendel kahel keelel on päris suur erinevus.

Ema haiglasoleku ajaks palkas isa lastele venelannast hoidja. Kuid ema süda muretses ikkagi oma laste pärast, ta kahtles, kas hoidja hoolitseb küllaldaselt laste eest ja suudab end omas keeles neile arusaadavaks teha. Isa püüdis ema rahustada. Ta kiitis emale hoidjat kui head ja suurepärase inimest. Kuid see pani haige juba teistpidi muretsema. Tal oli kohe selle naise suhtes tekkinud mingi kahtlus ja eelarvamus. Ning need kahtlused süvenesid iga päevaga. Eriti veel siis, kui isa lakkas ema külastamast. Nii möödus mitu päeva ja vist nädalgi. Ema oli õnnetu, süda murest lõhkemas. Kas tema mees on nüüd selle paljukiidetud hoidja pärast ta hüljanud? Hulleml mõte kiusas veel: võib-olla võtavad nad ka lapsed kaasa ja kaovad kõigi nelja tuule poole ning tema jääb ihuüksinda võõrsile. Ja kust siis oma lapsi leida ja kellelt üldse abi loota. Ka sõbralik mõisnikepere oli juba revolutsiooni eest pakku läinud.

Ent järsku ilmus haiglasse venelannast lastehoidja. Ema võttis end kokku. Ta püüdis jääda rahulikuks ja päris, miks mees ei tule teda enam vaatama. Misperale venelanna vastas, et tema abikaasal on tööl väga palju tegemist ja tal pole niipeagi võimalik tulla. See näis uskumatuks. Neil oli siiani harmooniline perekonnaelu olnud ja isa oli alati hoolitsenud oma naise eest. Nüüd aga ei leia ta isegi aega naist vaatama tulla? Ema arvates sai ainuke põhjendus olla see, et isal oli liiga piinlik oma armuloo pärast ja jättis seetõttu tulemata. Ema vaatas hindavalt oma rivaali — too oli temast ehk oma kümme aastat vanemgi, kuid tal oli paks juuksepahmakas, temal enesel aga paljaksagetud pea... Siis märkas ema, et venelannal olid tema kingad jalas. Tähendab, isa andis talle isegi oma

naise jalanõusid kanda? Ema ei öelnud selle kohta midagi, tal oli tegemist, et nuttu tagasi hoida. Venelanna aga tundis end täiesti vabalt ja kõneles lastest sellise sooja tooniga, nagu kuuluksid nad juba temale.

„Kas ma näen oma lapsi veel?“ küsis ema paluvalt. „Kindlasti. Hakkate ju paranema. Ma kuulsin, et saate juba ülehommie haiglast välja!“ Ema imestas endamisi, et hoidja teadis täpselt, millal ta haiglast välja kirjutatakse.

Kõigi ärrituste tõttu muutus ema tervis halvemaks, kuid ta suutis seda arsti eest varjata ja nii lasti ta ikka ettenähtud ajal haiglast välja. Veel nõrgana, vankuvatel jalgadel ja ahastus hinges, jõudis ema koju. Kodu aga olid lapsed omapäi. Ema puhkes rõõmu pärast nutma. Lapsed takkajärele — ehk võõrastasid nad oma ema, kes teab.

Mõne aja pärast märkas ema, et väärisesemed ja ka tema riided on kadunud. Kuid isa riided olid kõik alles. Naabritelt kuulis ema, et isa oli samuti soetõppe haigestunud ja haiglasse viidud. Ta palunud hoidjat, et see tema abikaasale ta haigestumisest ei kõneleks, et ema ei hakkaks liialt närveerima. Seda ei osanud isa vist arvata, et just vaikimine küttis ema kujutusvõime viimse piirini üles ja närveerimist oli vaesel naisel mitu korda rohkem. Ema ei olnudki hoidja peale pahane, et too kõik riided ja asjad ära viis. Ta rääkis temast hoopis tänutundega, sest hoidjas oli peidus veel nii palju inimlikkust — ta ei lahkunud majast, enne kui oli kindel, et ema ikka koju jõuab ja lapsed ei jää kauaks ükski.

Mu ema armastas oma kodu ja lapsi üle kõige. Olles tagasi kodumaal, sünnitas ta veel kaks tütart. Ta ei lubanud kellelgi oma lapsi kritiseerida. Ja talle ei meeldinud, kui isa puhtviisakusest tõi võõraid lapsi omadele eeskujuks.

Mu ema oli mitmes erinevas ajastus elanud. Ta oli lävinud nii aadlike kui ka lihtrahvaga. Ta oskas kõigiga suhelda ja teda armastati. Ta oli hakkaja ja lahtiste kätega naine, mistõttu meil oli ka sõjaajal leib laual.

Juba voodihaigena rääkis ema, et tema suurim soov oleks jääda õhtul magama ja mitte enam üles ärgata. Mina ei võinud ega tahtnud seda kuulata. Minu meelest suudavad surmast kõnelda ainult lapsed ja vanad — ühed äraarvamatus teadmatusest ja teised eesseisva paratamatuse sunnil.

Mu ema soov täituski. Ma läksin hommikul tööle ja nagu alati vaatasin ema toa uksest sisse. Tavaliselt avas ta silmad ja me lehvitasime teineteisele hüvastijätuks, sõnagi lausumata, et ta võiks kohe uuesti uinuda. Sel hommikul ei avanud ta silmi ja mul oli selle üle hea meel — nähtavasti olin suutnud nii vaikselt talitada, et ema ei kuulnudki ja võis rahunud edasi puhata. Ma väljusin majast, ent aias haaras mind äkki mingi seletamatu õudus — miks, seda ei osanud ma seletada. Aed oli mulle juba lapsepõlvest omane ja siin ei olnud midagi karta. Sel hommikul tundsin aga nagu kellegi võõra ligiolekut. Sõitsin rongiga tööle ja unustasin äsjased tunded. Ent kui kohale jõudsin, helistas mulle isa. Ja ma sain teada, et ema ei avanudki enam silmi, ta oli lahkunud une pealt.

Nüüd oli ikkagi juhtunud see, mida ma lapsena nii väga kartsin ja mille olin vahepeal jõudnud ära unustada.

See ongi just pesamunade õnnetus — nad sünnivad juba eakatel vanematel ja koos elamiseks jääb seepärast ka vähem aega. Ehkki hellitust saavad pesamunad enamgi — kuid kas lapsepõlve hellitus korvab äravõetud aastaid!

PRIIDU BEIER

RAAMATUTE SÕBER

Kes teab see tunneb uhkust
kes loll see häbeneb
kes rikas naudib puhkust
seltskonnas sädeleb

kes mõistab mõtleb välja
kes mõistmatu ei tea
et elu maitsvaid vilju
kõik maitsma küll ei pea

kes püüab tõuseb vara
tal loetud iga sent
kes püüdlük selle kohaks
on börs või parlament

kes oma elust leidnud
on aga raamatud
see sünnist saadik lihtsalt
olnd laisk ja saamatu

tast ainult armas raamat
jäab kurvalt lauale
kes iial ei saa lilli
tal viia hauale

TALVELÕOKE

Talvelõoke talvelõoke väike armas pall
kuhu on küll jäänud laul su laul su armsamal

miks ei lenda taevasse ta rõõmurajune
kui on väljas pori lõrts ja ilm nii sajune

siuru laulu on vaid sinu salasõnades
ei mu värsis ei mu värsis tühjalt kõmades

siuru rõõmu on su hääles enne kevadet
kuid mul seda püüda üha harvemaist harv hetk

ei ma kuule liiri-lõõrit aasta viimsel ööl
püüda seda siis õrn lõoke tühi vaev ja töö

püüda seda paberile laualambi all
kui su tee on taevas tõusta üha kõrgemal

LAPSEMEELNE MEES

Ma olen jälle siin
ja suudlen sinu siirast
väikest põske
häid uudiseid siit viin
ses sügises nii pikalt
niiskes rõskes

see lapsemeelne hetk
täiskasvanute ilmas
mis kõneleb küll ta
see suudlus pisar silmas
et oleme me lapsed ka
keskeas ja hallipäised
mis sest et pea toob talv
taas tuuled lõõtsuvjäised

see väike hetk see päiksehelk
mil huuled sinu põsel
taas julgustab taas lohutab
ning elada mind laseb
nii nagu väikesel lapsel kel
käest ema lahti laseb

SÜÜTUD JALAD

Need jalad teevad mehed hulluks
nad teevad kips ja kõps
ja selles graatsias on peidus
üks väga ohtlik lõks

ja asjatu küll oleks rangus
ning oma jalge peit
nad aimavad nad kujutlevad
ka pahklust juba reit

ja sina nagu Venus malbe
vaid pöörad raugelt end
ning langeb ette sinu jalge
kõik kes neid ihalend

ja sina nagu Süütus ise
ei märkagi sest reast
kes kinni hoiab südamest seal
kes ahastades peast

vaid põgened neist naerdes Lossi
sest Ilule kel süda prii
peab kuuluma see maailm nagu
ka Versailles ja Sanssouci

KAHEVAHEL

Ei ole kõik ju halvad kurjad
selles ilmas
ah mõned meist on lihtsalt ilma
nii heast kui halvast
nii vooresest kui pahest
jah enamus on selliseid
kes elavad kui kahevahel
ei tea kas olla nii
või olla naa
kas patustada nii et süda paha
või olla hea ja õrn ning armastada

KAKS KAABAKAT

Kui ei leia tõde kohtust
ega õigust Tallinnast
siis saab Eestimaal veel lohtu
viinast üha kallimast

ostad seda jood ja tunned
kuidas ärkab mehemeel
kaabakaile naerul näkku
raksad ise veel ja veel

siis küll kohe politseisse
toimetab sind kordnik paks
aga tallegi teel äigad
rauduskäsi korda kaks

protokolli aga märgid
kuulsa filosoofi read:
„Elu, see on rõõmude allikas;
aga kust kaasa jookvad kaabakad,
sääal on mürgitatud kõik allikad.“
Nietzschet täiendades lisad:
„Sääal sees püherdavad sead.“

NAER JA NUTT II
ehk KAKSKÜMMEND DOLLARIT KUUS

Ta armastab alasti
selles on kogu see nõks
eriti kui kallata veidi sousti
lisada vihane raheterade peks
otse näkku mis on haiglaselt hall
mitte kurnatusest vaid rõõmust
Räpane kaltsu pähe võetav sall
ja katkised kingad Pangandusest
pole sel sellil aimugi
Tema armastust hüütakse Lits–Madonnaks,
Mersu–Mercaks või Tissi–Mariaks
Aga ta armastab siiski
Miiks ka mitte See on nii lahe
Proovi ka sina „Stimoroli“ ja marihuaanat
ja loputa see kõik
kurgust väävelhappega alla
Ka Václav Havel ja Karl Marx on seda teinud
Käpuli loigus
Käpuli loigus roomab ta siis
Tahate näha kuidas ta nutaks
Ei ta naeraks Hambad häbitult irvis
naeraks ta teie
läikivakarvalisele „Lions“ seltskonnale vastu
et abitult nuuksuda vihmas
Lakkamatus happe- ja suduvihmas
Leebuseta vingu- ja tahmaapokalüpsise vihmas
Ta naeraks suuri soolaseid pisaraid
teie kallite äride uhkete vaateakende all

•
 KUTSU MIND KURVALT ja väsinult
 kõrgete majade keeles
     öödesse peidetud treppide
         käsipuud
     teavad su sõrmi —
 oled mul meeles
 Unusta aastad ja sajandid
 Neidki ju on kes ei väsi
     Jäävad vaid unenäod
         seda ma vajangi
 Ulata käsi
 Ei, ära küsi
 Pimedus valgustab
     linnu, kus põlevad päevad
 Ei, ära küsi mult seda, kas
     valgust saab näha
 Kes teavad, need näevad

•
 SA PEEGELDAD SOOJUST
 punases toas
     mille seinad on klaasist
 ja laua peal vaasis
     on teravad noad

•
 ANNAKS JUMAL JÕUDU   iuuletada
 annaks Jumal jõudu et sind hoida
 milleks teada milleks
     kui ma kardan
 ööd ja päeva mida eal ei koida

 annaks Jumal jõudu mida hoida
 milleta ei räägiks õest ei vennast
 ega hommikust mis siiski koidab
 annaks Jumal jõudu hoida ennast

HARALD SUISLEPP

TURG — DEMIURG

Üks teeb kunsti, teine teeb kommerts.
Tähtis on, et teos end hästi müüb.
Omahind? — Kui mitu megaherts
kätkeb armastus või vaimne verehüüb?

Kaup on kaup, kas kurk või luulekogu.
Taevatuul on müüdav nagu särk.
Looja nimi on vaid teose logo,
firmalipik, teose kaubamärk.

Hõika ostjaid! Turg ei tunne häbi.
Matsi joon on antiaktsioon.
Klassikuilgi tuleb teha läbi
press-reklaam ehk presentatsioon.

Šampus paugub geeniuse sündi.
Sulerüütlik lööb sind prominent.
Loorberiks saad mäenedžerilt mündi —
geniaalse värsirea eest sent.

Äriseadused on julmalt järsud.
Kas sind toidab Muusa suudlus veel?
Palveta, et kihutavad „Mersud“
Pegasust ei surmaks turuteel.

TIIGRIHÜPE

„Oih!“ imestame siiralt.
„Kust sai meil tiiger valla?“
Ent tiigri tarnis Viiralt
just eesti kase alla.

Nüüd hüppab eesti tiiger,
maailmalt pälvib kiitu.
Ta vaguralt kui viiger
loob loll- ja tarkpea liitu.

VARAKAPITALISM

Friedman! Treuhand!
Über alles!
Hundid sõõnd ja
oinad alles.

SEKSUAALVÄHEMUSED

Kui kana laulab nagu kukk,
kas on see kana lesbi?
Kas kukk, kes seab end munele,
on gay või mittekeski?

LUGEMISELAMUSI

NAISELIK SUUREMEELSUS

Kati Murutar — suuremeelne naine!
Avanud „Abitu“ aine,
seob ta Miriamile sleppi
mehe — paraja lamba,
ent manustab talle vürstliku võimukepi —
hea isikliku
    ilmasamba!

AVE, „PRÜGIMÄGI“!

Ave käsikiri sattus prügimäele.
Prügikutid võtsid selle pääle.
Võtsid nii, et piisas mitmeks tuuriks:
Prügimäed said
    kirjanduskultuuriks!

USSIKUNINGAS

Andres Ehin ajas maha
sürrikirjas „Ussinaha“.
Nahk jäi pihku, ma ei salga,
ainult —
    Ehin laskis jalga!

SAUTERI „KÕHUVALU“-DRAAMA

„Sitast oled sa sündinud.
Kirjanduseks pead sa saama!“

HALINA POŚWIATOWSKA

LUULETUS ARMASTUSEST

Amadeo Modigliani ja Jeanne Hebuterne'i mälestusele

nad kahekesi
läbi südameklappide
nähtavad äralennul
profiilis
raamitud valusse nagu kulda
vaatavad ülesriputatud
astraalse naela otsa

öösein
nende taga
ükskõiksete tähesilmadega
kõiksus
ja ainult nemad üksi
maapealse tänava
katmata aknal

kuid räägiti pole armastust
valetati et armastus suri
karboolist laulvas sanatooriumis
väga inimlikku tiisikusse

samal ajal
kõrgel katusel
aken
pelargooniumipotiga
puhkes punaselt
armastus — poetas ebemeid
alla

•

Olen Julia
23 aastat vana
kord puudutas mind armastus
oli mõru
nagu tass musta kohvi
kiirendas
südame rütmi
erutas
mu elavat keha
raputas mõtteid

läks ära

Olen Julia
kõrgelt palkonilt
kummardumas
hõikan tule
kutsun tule tagasi
värvin
katkinäritud huuled
verekarva

ei tulnud

Olen Julia
tuhat aastat vana
elan

•
delikaatselt kannan oma südant
nagu Ristija Johannese maharaiutud pead
maa tantsib mu jalge all

mu süda on amööb
lõpmatult laienev
ainurakne

see maailm kuulub talle
voodi pühapilt neli nurka

mu südamele meeldib geomeetria
ja harmoonia

ettevaatlikult kannan teda
nagu prohveti
maharaiutud pead

OOD KÄTELE

Olge tervitatud, mu pihud, mu konksus sõrmed, mida on pitsitanud autouksed, pildistanud röntgenikiired; pildil on käsi kui väljaväänatud tiib — täiesti omapäraste piirjoontega luutükk.

Pahema käe sõrmusesõrme kaunistas kord sõrmus, minu leseks jäädes on ta kaotanud oma ehte. Sellel, kes andis mulle sõrmuse, pole enam sõrmi; tema käed on ammu põimunud ühte puujuurtega. Minu käed on sageli puudutanud surnute jahtuvaid pihke ja elavate sooje tugevaid käsi. Ennetundmatult kallistades kadus meeltest tõe ja vale ning maa ja taeva vahe. Käed, millele pole võõras jõuetuse piin, klammerduvad üksteisesse kui kaks heitunud kodutut lindu ning otsivad pimesi kõikjal sinu käte jälgi.

•
puhuti tuleb terav teadmine
põrmukssaamise
lõplikkusest

ei tea kuhu lähevad pärast surma
kõige väiksemad algosakesed
ei oska neile töötada paradiisi

tähtedevaheline teekond pole nende jaoks
vastavalt külgetõmbejõule
langen langen

•
palvetan halja rohu poole
juuri ma palun
et nad embaksid hellalt
mu paljaid õlgu

põrmuks lauldud roietest
ja nõtketest randmetest
ehitan kiriku
egiptuse rohelisile maipõrnikaile

•
Issand ole mulle armuline
miks ei loonud sa mind
kõva kivi sarnaseks

olen su saladusi pilgeni täis
muudan vee tegude viinaks
viina verelõõmaks

mu piinade Jumal
siidise hingusega vooderda
mu südame tühja pesa

kergelt et tiivad ei saaks viga
hinga minusse lind
kel hõbeõrn hää

•

Kuuluda sulle — vaadata sind — see vaid kujutluse vari — kuid
juba kättesaamatu mu leinakurtidele mõtetele. Ei suuda meenutada
su näojooni — need kustunud ahastusse nagu sõna tindiloiku. Si-
nu hää laulab minus — minus kes ma olin su hääle parim reso-
naator. Ei laula sest üksinduse karje on lämmatanud sinu kannat-
likud sõnad. Olen kaotanud su käed ja huuled ja kõik mis oli
sinuga on läinud — et sündida uuesti äkilises valusööstus sinu
poole.

•

oma barbaarses keeles
lilli nimetan lilledeks
ja õhust rääkides ütlen õhk
ja astudes sõiduteekividel
kõpsutan kotsadega
kõpp kõpp kõpp
ning lausun kivile nii õrnalt
nagu oleks see
siid
ja surun näo vastu su kaela
nagu kasvaks seal soojad kassikarvad
ja armastan
oma barbaarset keelt
ning lausun: armastan

LUNASTATU

igal sammul
kukun ja emban risti

õrnalt
otsekui kadunu
kaela

hämmeldunult
ulatan endale käe
ja saadan end lumes

nii valge
et võimatu on surra

•
küsid — mis sunnib teele koormakaameleid
nad kannavad minu südant
läbi kõrbe

kui lahkud minust
jään üksi
kollase päikese alla

maa on kuiv
ja tühjad inimeste südamed
minule ei pulbitse
helluse läte

mõnikord sind näen
kuid väljasirutatud kätega
puudutan vaid
oma mõtet sinust

•
küsid — mis sunnib teele koormakaameleid
nad kannavad minu südant
läbi kõrbe

•
Halina Poświatowska arvata inimene
nagu teisedki ei leia surma ees halastust
Halina Poświatowska praegu tegelebki just
suremisega

ta ei usu hästi kuid juba kahtlusi vilgub
 küll kura– küll hüvaku käega vajudes unne
 kõvasti pigistab tähte — elava taeva kildu
 et läbi pimeduse juhiks valgusetunne

siis kustub vedades järel pikka verkjat saba
 mis aeglaselt tumeneb kõledas öises tuules
 Halina Poświatowska — see on natuke hilpe
 need käed ja kõigest lahtiöelnud kahvatud huuled

Philadelphia, november 1958

Poola keelest tõlkinud MATS TRAAAT

Halina Poświatowska sündis 9. juulil 1935 Kesk–Poolas Częstochowis, linnas, mis on katoliiklaste hulgas kuulus oma imettegeva Jumalaema pildi poolest. Õppis filosoofiat Krakówi ülikoolis, jätkas õpinguid USA–s Smith College'is Northhamptonis, kus samal ajal sai ka ravi. Nimelt on HP lapsena põdenud angiini, mis tõi tüsistusena kaasa liikmepõletiku, see omakorda põhjustas ravimatu südamehaiguse endokardiidi. Seetõttu katkes ta regulaarne koolitee varakult ja gümnaasium tuli lõpetada kaugõppes. HP elu mööduski põhiliselt haiglates ja sanatooriumides. 1954. aastal abiellus ta Adolf Poświatowskiga, Łódži Kõrgema Filmikooli üliõpilasega, kellega oli tutvunud sanatooriumis; raskesti haige mees suri paari kuu pärast. Ameerikas õppis HP filosoofiat, loogikat ja keeli, tõlkis inglise ja prantsuse luulet poola keelde. 1958. aastal tehti talle Philadelphia edukas südameoperatsioon, mis pikendas ta elu mitme aasta võrra. Teisel lõikusel, mis toimus 11. oktoobril 1967 Krakówis, aga kustus HP eluküünal. Enne operatsioonile minekut olevat ta sirvinud F. García Lorca luuletusi surmast.

Oma traagilise elusaatuse ja luuleloomingu sisu ning suunitluse poolest meenutab HP vägagi nii meie Ilmi Kollat kui ka soomerootsi luuletajat Edith Södergrani. Ja samamoodi nagu neile on ka Halina Poświatowskale ette heidetud, et tema luule on egotistlik. Kuid millega veel saabki tegelda pidevalt „surma eestoa“ viibiv poetess kui mitte iseendaga? Pealegi on armastus ja surm maailmaluule põhiteemad. Haigus ihus teravaks luuletaja maailmanägemise, sügavusmõõdet aitas lisada ka filosoofiastuudium (HP–st jäi järele lõpetamata väitekiri). Algul õhkus ta luuletustest elujoobumust, loodusevaimustust ja mässumeelt, hiljem süvenes paratamatusest varjundatud olelustunnetus ning poetess tõmbus lõplikult kaitsesse eksistentsiaalkolmnurka: armastus — üksindus — surm.

Eluajal ilmus HP sulest kolm luuletuskogu: „Hümn paganlusele“ (*Hymn bahwochwalczy*) 1958, „Tänane päev“ (*Dzień dzisiejszy*) 1963 ja „Ood kätele“ (*Oda do rąk*) 1966. Postuumselt avaldati neljaski kogu: „Veel üks mälestus“ (*Jeszcze jedno wspomnienie*) 1968. Autobiograafilise koega on poetessi siseilma avav proosaraamat „Jutustus sõbrale“ (*Opowieść dla przyjaciela*) 1967, mis on täis hirmu ja painavaid mõtteid.

Tõlkija

FILOSOOFIA JA RELIGIOON — KAS VASTANDID,
KAASNÄHTUSED VÕI ÜKS- JA SEESAMA?

Kas filosoofia ja religioon on vastandid, kaasnähtused või midagi teineteisega identifitseeritavat — selle küsimuse esitamiseks on õigupoolest rohkem kui üks põhjus. Peamine ajend kõnelda sellest Eesti kultuuriruumis on viimase viiekümne aasta jooksul eriti tugevalt juurdunud arusaam, et religioon on nähtus, millele tuleb läheneda kriitiliselt, s. t. teaduslik-materialistlikelt ehk ateistlikelt positsioonidelt lähtudes. Niisugust lähenemist pakutakse välja ka tänastele gümnasistidele.

Järgnevalt vaid üks näide kooliõpikust: „Filosoofial ja religioonil on alati olnud palju ühiseid probleeme. Mõlemad on tundnud huvi selle vastu, kuidas maailm tekkis ja mis on Jumal. Kuid vaatenurk on olnud erinev. Filosoofia näeb ümbritsevat kriitiliselt ning seetõttu on filosoofilist tunnetust nimetatud ka kriitiliseks. Kriitiline mõtlemine peab lugu küsimustest „mis?“ ja „miks?“. Religioosne mõtlemine aga eelistab kahtlusele vahetat tõeaktsidamist, dogmat. Võtame kasvõi Jumala olemasolu ja kolmainsuse dogmad ristiustus. Mõistagi võib ka teoloog näha asju kriitiliselt, kuid kriitika on religiooses mõtlemises rohkem abivahend dogmade tõlgendamisel.“ (E. G r a u b e r g, K. K i - v i n u r k, Maailm, tõde, vabadus. Sissejuhatus Lääne-Euroopa filosoofia ajalukku. Tallinn, 1991, lk. 6.)

Esimese hooga võiks koguni öelda, et tegemist on marksistliku vaatepunktiga, kuid nii ateismi kui ka materialismi kandepind on siiski tunduvalt laiem ning ega Eesti ateism ja materialism Euroopa omast millegipoolest oluliselt erine. Lõpuks kujutab materialism endast ju mitme tuhande aasta vanust traditsiooni, ning umbes sama vana on ka filosoofia ja religiooni vastandamine.

Kui otsida Euroopa kultuurist mõnd sobivat näidet, mis sellele vastandamisele osutaks, siis pole see kuigi keeruline. Piirdugem sedakorda filosoofia suurmehe Bertrand Russelliga. Oma „Lääne filosoofia ajaloo“ sissejuhatuses ütleb Russell: „Filosoofia, eristudes teoloogiast, sai alguse Kreekas VI sajandil e. Kr. Naastes vanasse sängi, uppus see taas teoloogiasse, kui kristlus tõusis ja Rooma langes.“ (B. R u s s e l l, Länsimaisen filosofian historia. Porvoo, 1992, lk. 3.) Niisiis on Lääne materialismi ajaline piir siin selgelt määratletud ja sama otsustavalt vastandatakse seda religioonile, kusjuures, nagu öeldud, selline lähenemine on Euroopa traditsioonis üpris levinud. Selles suhtes ei erine Russell oma elkäijaist ega kaasaegseist mõttekaaslasist mitte millegi poolest.

Jätkates Russell'i mõttekäigu lahtiharutamist, tuleb kohe algul nentida, et nii palju kui eespool tsiteeritud katkendis leidub väiteid, niisama palju on seal ilmselt ka vigu.

EUROOPA- JA KRISTLUSEKESKSUSEST

Esimene ekslik väide, mis on olnud käibel nii enne kui ka pärast Russelli ja on küllalt tavapärase kooliõpikutes, puudutab arusaama, et filosoofia sai alguse Vana-Kreekas. Sellega võiks teatud piirides ju ka nõustuda, kui sellele ei lisanduks automaatselt veendumus, et kõik, mis maailmas on väärtuslikku, kuulub Euroopa kultuuriruumi. Viimane aga on juba läbinisti väär ja upsakalt enesekeske seisu koht.

Möönan, et europotsentrismi on tühimuseni kritiseeritud, kuid nii kultuurilise kui ka isiksusliku enesekesksusega on kord nii, et see vajab paranemiseks pidevat tähelepanu ja enesekontrolli.

Olen nõus, et Euroopas ja kristlikus keskkonnas elades on mõistetav tähelepanu pööramine esmajoones just neist tulenevatele väärtustele, kuid see ei tohiks takistada laiematele kultuurilistele seostele viitamist ja loobumist vigastest väidetest.

Täpsustamaks, kas filosoofia kujunes välja just Vana-Kreekas või mitte, tuleks esmalt formuleerida filosoofia mõiste ja selle tähendusruum.

Sõna „filosoofia“ võeti algselt tõepoolest kasutusele Vana-Kreekas. Esmalt pruukis seda sõna väidetavalt Pythagoras, teistel andmetel aga Herakleitos; tänapäevase sisu omandas filosoofia mõiste Platoni ja Aristotelese ajal. Seega, terminoloogilisest küljest, võib eespool esitatud väitega nõustuda.

Ent kui tõlgendada filosoofiat „tarkuse armastusena“ või mõtlemise kunstina, siis see nähtus on omane ka teistele ja hoopis vanematele kultuuridele. Enamik autoreid, kes on kirjutanud ülevaateid maailma filosoofiast või käsitlenud selle üksikuid, Lääne kultuuriruumi väliseid suundi, on laiendanud filosoofia mõistet (selle sisulises tähenduses) ka nendele kultuuridele, kus seda sõna iseenesest ei kasutata või kus sellel puudub samatähenduslik vaste. Nii hiina ja araabia, kuid eriti india mõttekultuuris on hulganisti erinevaid mõttesüsteeme, mille sügavus ja tekstiline maht ületavad mitmekordselt Vana-Kreeka filosoofiat, ent ka kogu Euroopa filosoofiat kokku. Mitte näha kivi kõrval mäge — seda ei saa iseloomustada kuidagi teisiti kui vaimupimedust.

Muidugi võib siin teha möönduse juhul, kui filosoofia all tahetakse näha tõesti vaid konkreetset distsipliini. Teadusharu või (õppe)ainena on filosoofial Lääne kultuuris tõepoolest mõnevõrra kitsam sisu, ja sellisena on filosoofia aine piiritletud vaid Lääne mõttemaailmaga, millesse Ida mõttepärand pole integreerunud. Kui ka esineb kokkupuutepunkte, nagu näiteks Schopenhaueri puhul, siis nimetatakse neid lihtsalt Ida mõjudeks.

Kreeka suuna toetajail on muuseaks heaks abimeheks ka mõiste „orientalistika“, mille alla mahub kõik, mis ei ole pärit Läänest. Ükskõik millest ka kõneldakse — Ida filosoofiast, keeltest, kirjandusest või kunstist —, kõik on orientalistika. Tegelikult pöörduvad siin asjad pea peale: mõiste „orientalistika“ ei mahu ju tõepoolest enam filosoofia alla, sest on oma mahult juba nõnda lai, et filosoofia kaoks temasse nagu tolmukübe.

Paraku, nagu eespool osutatud, on paljud autorid laiendanud filosoofia

mõistet siiski kogu maailma mõttepärandile, ja järelikult oleks arukaks seda asja iga kord ka täpsustada: nimelt kui kõneldakse filosoofiast, mis algas Vana-Kreekas, võikski seda selgelt ja üheselt nimetada Lääne filosoofiaks (nagu teeb Bertrand Russell ka ise oma „Lääne filosoofia ajaloo“ pealkirjas, eksides hiljem sisus), ja kui kõneldakse maailma mõttepärandist laiemalt, siis lihtsalt filosoofiaks. Kuna viimase algusaja ja koha suhtes pole seni konsensust saavutatud, võiks siin kokku leppida, et filosoofia algas Sumeris ja esimene filosoofiline tekst oli „Gilgameši“ eepos, sest kui teos, mis kõneleb igavese elu, surematuse ja eksistentsi probleemidest, pole filosoofia, siis mis see on. Mõistagi on „Gilgameš“ lisaks ka religioosne tekst, ja kui lähtuda Russellii määratlusest, kuulub see perioodi, mil filosoofia polnud veel „teoloogias“ eristunud.

Bertrand Russellii väide osutab muu hulgas veel ühele olulisele tendentsile, ja see on religiooni käsitlemine kristluse-kesksena. Õigupoolest viitab sellele siin vaid mõiste „teoloogia“, kuid Russell kasutab kristlikku terminoloogiat mõnevõrra vääralt ka mujal. Russellii nimetatud väide oleks täpsem, kui ta öelnuks, et see oli kreeka filosoofia, mis eristus, ja mitte teoloogilisest, vaid mütoloogilisest maailmakäsitlusest, ning sedagi mööndusega, sest väide teoloogiast eristumise kohta pole päris korrektne ka sisulises tähenduses, kuivõrd suur osa kreeka filosoofiast oli ja jäi religioosseks ega eristunud ei „teoloogiast“ ega mütoloogiast. Ehk teisisõnu on filosoofia ja religiooni eristamine siin vägagi vägivaldne.

Veel ebaloogilisem on mõiste „teoloogia“ (kr. *theos* ‘jumal’ + *logos* ‘mõiste’) laiendamine kogu religioonile, mis hõlmab teiste hulgas ka usulisi õpetusi, kus jumal puudub. See mõiste ei sobi kokku ka Vana-Kreeka polüteistlik-panteistliku maailmanägemusega. Teoloogiast Vana-Kreekas saab kõnelda alles seoses kristluse arenguga III sajandil ja ühenduses selliste ristiusu õpetlastega nagu Clemens Aleksandriast või Origenes, keda võib sisuliselt pidada ka teoloogia rajajaks. Seega ei saanud filosoofia teoloogiast kuidagi eristuda juba VI sajandil e. m. a.

Tõsi, mõistet „teoloogia“ on kasutatud laiemalt ka usuteaduse tähenduses, kuid tänapäeval on see juba ammu vananenud. Selline kasutusviis tuleneb ajast, mil Euroopa vaimumaailm allus kiriku kontrollile ja kogu mõtetegevus tohtis kulgeda vaid kiriku poolt etteseadud piirides. Järelikult sai ka usust rääkida vaid teoloogia raamides, sest mingit muud õpetust kirik lihtsalt ei tunnistanud. Kiriku surve ja „teoloogiasse“ uppumisele viitab muuseas ka Russell ise, lastes paradoksaalsel kombel end ometi teoloogia voolusängi kaasa haarata.

Kui aga jätkata mõnevõrra laiemal tasandil, võib väita, et tegelikult pole religioon ja filosoofia teineteisest kunagi väga järgalt eristunud, ei Vana-Kreekas ega mujalgi. Täpsem oleks öelda, et religioonist ja sellega põimunud filosoofia voost eristus mittereligioosne, materialistlik suund, mis eri perioodidel on mänginud suuremat või väiksemat rolli. Miski ei välista sealjuures, et täna Läänes domineeriv materialistlik maailmakäsitlus taandub ja sulandub taas religioosesse voolusängi. Ajaloo lõputus protsessis on tänapäev vaid tühine hetk.

Kui me ka üritame religiooni ja filosoofiat teineteisest lahutada, tuleb ometi nentida, et mõlemad tegelevad olemise põhiküsimustega. Julgen väita, et filosoofia (mittereligioosnes, materialistlikus tähenduses) on eelkõige nende pärusmaa, kellele religioosne tunnetus on jäänud kättesaamatuks ja kes püüavad kirjeldada maailma väljaspool intuiitviseid protsesse, s. o. ainuüksi loogika ja ratsionaalse mõttetegevuse tasandil. See väide tundub ehk kategooriline, aga olgu pealegi. Lõpuks ei ole ju keegi kohustatud ühegi väitega nõustuma. Teisalt ei saa religiooni üle otsustada need, kes pole ise selle tunnetamiseni jõudnud, samas kui filosoofiline mõte on kättesaadav igale haritud inimesele. Mina käsitleksin filosoofiat (nii nagu seda mõistet tänapäeval kitsamalt tõlgendatakse) eelkõige kui religioosne mõtlemise eksirännakuid, mis — mul pole midagi selle vastu — algasid Vana-Kreekas. Nende eksirännakute kõrvalproduktina (kuid miks mitte ka tulemusena) arenes välja materialistlik maailmakäsitlus, mis sai aluseks Lääne tänapäeva teaduse ja tehnika arengule. Olgu öeldud, et materialistlik maailmakäsitlus pole võõras ei Indias ega ka Hiinas, kuid seal pole see õieti kunagi domineerima pääsenud.

Teaduse ja tehnika areng on teinud inimese elu küll mugavamaks, aga põhiprobleemid on jäänud samaks. Materialistlik filosoofia nendega lihtsalt ei tegele. Samas on religioosne kogemuse ja tunnetuseni jõudmine lõpetanud nii mitmeigi tänapäeva Lääne filosoofi või teadlase eksirännakud ja viinud tõdemuseni, et kõik oluline on juba ammu välja öeldud. Religioosnes tähenduses on inimõtte ja maailmatunnetus arenenud oma piirimaile. Edasi minna pole enam kuhugi, juba kogetut saab vaid varieerida ja isiklikul tasandil uuesti kogeda.

VEEL FILOSOOFIA JA RELIGIOONI SEOTUSEST

Lisaks juba tsiteeritule ütleb Bertrand Russell oma „Lääne filosoofia ajaloo“ sissejuhatuses: „Filosoofia, nagu mina sellest sõnast aru saan, on midagi teoloogia ja teaduse vahepealset. Nii nagu teoloogias, on ka filosoofia aineks spekulatsioonid asjadest, millest pole esialgu täpset teavet; aga filosoofia, nagu teaduski, toetub ennekõike inimõttele ja mitte autoriteedile, tuginegu viimane siis kas traditsioonile või ilmutusele. Väidan, et kõik täpne teave kuulub teadusele ja mis selle piiridest üle läheb, jääb dogma valda. Kuid teoloogia ja teaduse vahel on *no man's land*, mida ähvardab rünnak mõlemalt poolt; see „eikellegimaa“ on filosoofia.“ (Lk. 1.)

Russellile ja tema poolt esindatud tõekspidamistele vastu vaieldes võiks kriitilist lähenemist jätkata filosoofia aine määratlemisest. Vastavalt õpikutõdedele koosneb Lääne filosoofia laiades piirides kolmest valdkonnast: ontoloogiast ehk olemisõpetusest; gnoseoloogiast ehk tunnetusõpetusest ja aksioloogiast ehk väärtusõpetusest. Esimene neist tegeleb küsimustega, mis on maailm ja mis on selle olemus; teine neist üritab selgusele jõuda, kas maailm on tunnetatav, ja kolmas püüab selgitada, kas selles maailmas saab ka õnnelik olla. Kui vaadata Lääne filosoofiat tagantpoolt ettepoole, siis kaasaegne indiviidikeskne ehk

individualistlik filosoofia tegeleb eelkõige just väärtusõpetuse ehk indiviidi kohandamise küsimustega.

Peab tõdema, et Lääne filosoofia on olnud selles asjas küllaltki pessimistlik. Selle pessimismi põhjuste üle võib vaielda, kuid kindlasti ei saa välistada võimalust, et see tuleneb suuresti just nimelt filosoofia vastandamisest religioonile. Religioon, mida laiemalt võib käsitleda kui õpetust hinge ülenemisest, on individualistlikule maailmakäsitlusele sama mis punane rätik härjale. Kui hing (religioosnes tähenduses) saab üleneda vaid üleüldisesse, sellesse sulandudes, siis indiviidi eesmärk on üleüldisest *e r i s t u d a* ja oma erisust *k a i t s t a*, olgu see erisus siis milline tahes.

Teisalt viib rõhutatud individualism paratamatult üksinduse, kibestumise, allaandmise ja julmuseni ja sellest tulenevalt — kui tugineda eksistentsialistlikule maailmavaatele — sulgumuseni absurdi müüride vahele. Lähtudes Heideggerist on individualistlik filosoofia ängide filosoofia, mille kohaselt hirm, mure ja rahutus on subjektiivse olemise aprioorsed vormid. Eksistentsialistid, kes arendasid edasi Heideggeri mõttekäike, olid seisukohal, et vabadus absurdist saavutatakse vaid sisemise leppimuse kaudu. Sellele leppimusele eelnevad lootusetus, kibestumus, mõtted enesetapust. Tõsi, mida aeg edasi, seda vähem tegeleb kaas-aegne filosoofia inimeseks olemise küsimusega, huvitudes pigem nähtumustest, struktuuridest ja konstruktsioonidest ehk nähtumuste strukturaliseerimisest ja olemuse dekonstrueerimisest.

Kuid nagu eespool öeldud, saab filosoofia arengule anda hinnanguid alles pikemas perspektiivis: see, mis täna on tähtis, võib homme filosoofia areenilt kaduda. Päris kindlasti aga ei kao sealt eksistentsi põhiprobleemid, kuigi hetkel pole nendega tegelemine just kuigi moodne.

Lääne filosoofias võiks toimuda järsk muutus juhul, kui lõpeks filosoofia ja religiooni eristamine. Veelgi täpsem oleks öelda, kui religioon muutuks uuesti moodsaks. See eeldaks mõistagi loobumist liiga jäikadest ja konservatiivsetest vaadetest ja vähemasti kristluse vallas senisest suuremat avatust ning vastuvõtlikkust uutele ideedele, aga samuti sallivust teiste religioonide suhtes. Tunnetuslikes protsessides eeldab see loobumist dualismist, piiride kaotamist hinge ja keha, idealismi ja ratsionalismi, idealismi ja materialismi vahelt. Lõppkokkuvõttes eeldab see kogu eksisteeriva käsitlemist ühtse tervikuna, sest nii lihtsalt või paradoksaalselt, kui see kõlabki — maailma olemine on ühtne. Vaid inimese eritlev, meelte piiratudest sõltuv teadvus hakkab asju lahutama ja neid üksteisest eristama. Inimmõistuse induktiiv–deduktiivne lähenemine maailmale ehk soov liikuda kas üksikult üldisele või üritada üldist üksikosadeks lahutada tuleneb lihtsast põhjusest — suutmatusest haarata kogu tervikut.

Teisisõnu, aksioloogilisest ehk väärtusõpetuslikust küljest lähenedes saab inimene olla õnnelik vaid juhul, kui ta jõuab veendumusele, et maailm on tunnetatav, ja ta tajub end olemuslikult ühtsena maailmakõiksusega. Sellega ongi n.-ö. filosoofia piirimailt jõutud tagasi religiooni valdkonda.

Ei hinduismis, budismis ega taoismis käsitleta õnnelik olemist millegi välispoonsena vaimsest kogemusest ja maailma terviklikkuse tunnetamisest.

„Absoluutsest ideest“ ja „maailmavaimust“ kõneleb näiteks ka Hegeli idealistlik–monistlik filosoofia, mille kohaselt hing on ääretu ja muutumatu homogeenne maailmakõiksus ehk puhas identiteet, mis teatud tasandil eraldub iseendast ja Iseendana olemisena muutub Universaalse vastaskohaks. (B. Russell, I, II osa, lk. 306.)

Naastes materialistliku filosoofia religioonist eraldumise juurde, nentigem taas, et see on suund, mis lahutab vaimse olemise mateerist ja tegeleb protsesside materialistliku käsitlusega. Demokritos, üks atomistika rajajaist, oli veendunud, et maailmakõiksuses puudub igasugune eesmärgipärasus ja on vaid mehhaanilistele seaduspärasustele alluvad aatomid. Paraku ei jaganud neid vaateid Demokritose kaasaegsed, olgu siis Sokrates või Platon, kes tegid jätkuvalt selle „vea“, et käitlesid inimest kogu olemisega kooskõlas.

Kui tänapäeva tehnikaajastul väita, et õnne saavutamiseks piisab vaid materiaalsest heolust, siis iga mõtlev inimene vist vastaks, et ikka ei piisa küll. Ka teadusliku progressi idee on end ammendanud. Õnne seisukohalt ideaalne oleks materiaalse ja vaimse aspekti ühtsus, ja sealt edasi juba täielik pühendumine vaimule.

Nii või teisiti ei saa inimese õnne (või ka hingerahu) küsimust jätta väljapoole religiooni — seda tehes suleme vabatahtlikult ühe olulise (või koguni peamise) ukse väljapääsu poole. Seda näib kinnitavat seegi, et religioon on säilinud vaatamata materialismi ja teaduse arengule. Ei teadus ega (materialistlik) filosoofia anna vastust neile küsimustele, mida annab religioon. Lõpuks ei haara parimalgi tasemel filosoofia kogu maailmakõiksust. Aga ei vähemat ega rohkemat sea oma eesmärgiks religioon. Vastupidiselt arvamusele, et see plaan võiks olla milleski auahne, eeldab religioossus just enesesalgamist, oma indiviidi taandamist, enese tunnetamist kõiksuse osana.

Eespool öeldu on ennekõike osutus ühele võimalusele ega pretendeeri hoopiski millegi tõestamisele. Tõestada saab ikkagi ainult seda, mis allub sõnadele ja väitlusele. Kõige muu tõestamisega pole mõtet vaeva näha. Muu kas ilmub või ta ei ilmu. Seda võib võrrelda intuitsiooni osaga teaduses. Ühel hetkel tunneb teadlane, et mingi asi on just nii ja mitte teisiti. Selle asja tõestamiseni on tal aga veel pikk tee. Võib ka juhtuda, et intuitsioonil põhinevat avastust ei tõestata teaduse seisukohalt mitte kunagi.

DOGMA

On öeldud, et Jumala olemasolu on usu küsimus. Ka on väidetud, et uskumiseks on vaja uskuda dogmasid. Bertrand Russell näib esitavat dogmat kui usu ekvivalenti. Üldisemalt tõlgendatakse dogmat kui vaidlustamisele mittek kuuluvat seisukohta. Kristluses on nende seisukohtade esitajaks kõrgem kirikuhierarhia. Paavsti või õigeusu patriarhi kinnitatud tõekspidamiste üle ei vaielda. Esmasel tasandil võib sellega nõustuda, kuid on olemas ka teine tasand, mille järgi võib dogmat käsitleda eelkõige kui märki, mille lahtimõtestamine aitab mõista seda,

mis on diskursiivsel tasandil mõistetamatu ehk sõnadega kirjeldamatu. Religioosse kaemuse kättesaamatus, erinevalt filosoofiast, tulenebki just sellest, et religioosne kaemus ei ole verbaalselt väljendatav. Kaemus jääb sõnadest väljapoole, nii nagu ka heal tasemel filosoofia loob sõnade ümber tunduvalt suurema tähendusruumi, kui on sõnade esmane sisu.

Et dogma pole asjade kogu seletus, sellele osutab oma essees „Uue teoloogia võimalusi“ ka Uku Masing. Võrreldes tõsiseikade ilmnemist kriminaalromaanis, ütleb Masing: „Dogmad on inimese mõistusele täpselt niisamasugused olmad nagu detektiivile sündmused mõrva ümber, nad on vahendid, millede kaudu inimene peab jõudma lahendusele. Niisama väär, nagu kuulutada tõiku ümber mingiks absoluutseks mõrvaväljenduseks, on väita, et dogmad on selle olendi väljendus, kes on absoluutne. Nad ütlevad ainult seda, mida üks või teine inimene või mõni kildkond arvab end teadvat saladuslikest asjust, on ainult materjal, mitte aga lahendus, andmed, mida korjanud politsei.“ (Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt. Tartu, 1993, lk. 247.)

Veidi eespool ütleb Masing: „On raamatuid küllalt, milledes kellegi surmasaladuse lahendaja teab kõik, mis oleks vajalik, kuid ometi ei jõua tulemusele [---] seesama inimene võib olla näinud ja kuulnud kõike, mis vajalik, kuid unustanud just selle ainutähtsa, mille meelespidamisest ja mõistmisest oleneb õige lahendus.“ (S e a l s a m a s, lk. 245.)

Tuginedes budistlikule maailmanägemusele, osutab erinevale mõistmis-tasandite loogikale samuti Andres Herkel oma artiklis „Pratītyasamutpāda ehk Sõltuvuslik Tekkimine“ („Akadeemia“ 1994, nr. 3). Vastavalt Herkeli poolt esitatule eristab budism mõistusliku tegevuse kolme tasandit:

„1) śrutamayī prajñā: kuulnud tarkus, mille puhul teadmise objektiks on Buddha sõna [---];

2) cintāmayī prajñā: mõtestatud tarkus, mille puhul tõde tunnetatakse isiksuslikul pinnal [---];

3) bhāvanāmayī prajñā: mõistetud tarkus või Ülima Tõe vahetu mõistmine“ (lk. 551).

Esimesel tasandil toetutakse Buddha sõnale ehk kristlikus mõistes dogmale; teisel tasandil iseenda kogemusele, mis kristlikus mõistes tähendab seda, et on jõutud n.-ö. dogma k o g e m i s e ja esmase tunnetuseni, mille kohaselt dogma taga aimub mõnevõrra suurem ruum; kolmandat taset aga, nagu osutab Herkel, diskursiivse teadvuse tasandil ei saavutata ning sellepärast pole see ka diskursiivselt kirjeldatav. See tähendab, tegemist on kogemusega, mida ei saa edasi anda sõnadega.

Ükski religioon siin teistest põhimõtteliselt ei erine, kuigi „kirjutatud sõna“ rolli tähtsustatakse eri õpetustes erinevalt. Oma olemuselt on religioosne kogemus (või ka kaemus) üks ja seesama. Uku Masing on öelnud, et on olemas vaid „üksainus Jumala Vaim“ ja „et Kristus, Buddha ja Lao-zi on üks ja sama“. („Budismist“. Tartu, 1995, lk. 47—48.)

Budismis tegeleb kaanoni sõnatäpse järgimisega eelkõige hinajanistlik suund, samas kui mahajaana on avatud ja filosoofiline, ning tõde ei ilmne selle

järgi mitte usu ja rituaalide täitmise kaudu, vaid selleni tuleb jõuda iseenda vaimse arendamise ja vaimse kogemuse kaudu. See põhimõte on esindatud ka katolitsismis ja õigeusus. Eriti jesuiidid on rõhutanud individuaalse arengu vajadust ja tõe tunnetamist iseenda kogemuse kaudu. Ortodoksne kirik on muuseas säilitanud ka Idast ülevõetud kloostrikorra, mille eristatust peetakse religioosse arengu seisukohalt jätkuvalt kõige ideaalsemaks.

Põhimõtteliselt on usu juurde kaks teed — need on traditsioon ja isiklik müstiline kogemus, millest aimdub, et maailm ei piirdu ainult nähtava olemisega. Sealt edasi võib minna, kuid sellega võib ka piirduda.

Traditsioon oma äärmuslikes vormides on viinud riigivõimu ja religiooni liitumiseni, mis on eriti täheldatav islamimaades, kus kogudusse kuulmine ja usukommete järgimine on kas kohustuslikud või vähemasti iseenesestmõistetavad. Religioonis osalemiseks selle esmatasandil piisab vaid rituaalide täitmisest ja iseenda pidevast veenmisest, et vaimuliku (mulla) öeldud sõnad on ainuõiged. Jäiga traditsiooni puhul ei eelda usu järgimine mõistmist, miks ja mida täpselt tehakse.

Puhtformaalne kirikusse kuulmine on igati tavapärane ka katoliiklikes riikides, kuid samuti luterlikes maades, kus usul on pikad traditsioonid ja usuõpetus käib kasvatus (hariduse) juurde. Kirikus lihtsalt käiakse (eriti pühade aegu ja pühapäeval), kirikus laulatatakse, kirikus maetakse, kirikus pihitakse.

Formaalne traditsioon ei nõua mõistmist. Seda ei eelda üldjuhul ka esmane müstiline kogemus, kuigi see on juba sammuke sügavuse poole. Paraku on just kristluses rõhutatud eelkõige „uskumise“ ja mitte „mõistmise“ vajadust. Viimast ei ole kristluses küll välistatud, kuid enamasti vaadatakse sellest mööda. Lõpuks, nagu öeldud, eeldab mõistmine rituaali täitmisega võrreldes hoopis suuremat süvenemist, eeldab pilgu heitmist ka n.–ö. dogma taha. See aga eeldab igapäevast huvi iseenda vaimse arendamise vastu, sest see, mis on dogma taga, ei avane niisama lihtsalt.

Ehk kokkuvõttes: dogma on vaid märk, on sõna, on lause, millest moodustub tekst. Õige arusaamine ja kaemus jäävad aga kuskile selle teksti sügavusse ehk tekstist väljapoole. Seega pole päris täpne ka Russelli väide, et religioon toetub ennekõike autoriteedile. Pigem võiks väita, et tegelik religioosne tunnetus algab sealt, kus lõpevad dogmad.

KAEMUS

Oma „Müstilisest teoloogiast Timotheosele“ kirjutab Dionysios Areopagita: „Sina aga, armas Timotheos, kes sa pingsalt püüdlid müstiliste kaemuste [μυστικά θεάματα] poole, jäta maha meelelised tajumused ja intellekti toimetused, kõik meeleline ja intellektuaalne [νοητά] ja kõik, mida pole ja mis on, ning tõuse ilma arulise tunnetuseta [αγνώστως], kuivõrd see on võimalik, ühekssaamiseni sellega, mis on ülalpool kogu olevat ja kogu teadmist. Sest sind juhatakse üles jumaliku varjatuse olemiseülese kiireni vaba ja absoluutse

eemaldumise kaudu enesest ja kõigest, lahti öelnult kõigest ja kõigest lahti sõlmitult.“ („Akadeemia“ 1994, nr. 10, lk. 2085—2086, tõlkinud Marju Lepajõe.)

Süvenemata sellesse, kes selle kirja tegelikult kirjutas ja kes oli see Timotheos, osutan vaid, et kaemus, nagu viitab Dionysios Areopagita, asub kõrgemal kogu olevast ja kogu teadmisest, s. t. asub kõrgemal füüsilise maailma inimmeeltega tajutavast dimensioonist ega allu mõistuse tavapärastele käsitlustele. Nagu varem öeldud, see ei allu diskursiivsele, sõnalisele kirjeldusele. Ehk Areopagita sõnul: „[---] kõige hüveline [αγαθή] põhjus on paljusõnaline ning samas napisõnaline ja sõnatugi, loomulikkuse-ülesel viisil, sest tal pole sõna ega mõtlemist [νόησις], kuna ta on kõige üle olemiseüleselt ning ilmub katmatult ja tõeliselt ainult neile, kes lähevad läbi kõige räpase ja puhta ja tõusevad ülespoole kõigi pühade tippude tõusudest ja jätvad selja taha kõik jumalikud valgused ja kajak ja taevalikud sõnad ja *kaovad pimedusse*, kus ta tõeliselt [όντως] on, — nagu ütleb Pühakiri — tema, kes on sealpool kõike.“ (S e a l s a m a s, lk. 2086.)

Et tegemist on veendumusega, mille üle pole mõtet vaielda, on Areopagita palunud Timotheost mitte kõnelda õpetusest pühendamatuile, öeldes: „Aga vaata, et seda ei kuuleks mõni pühendamatu. Mõtlen neid, kes on takerdunud olevaisse asjadesse ja kujutlevad, et üle oleva pole midagi olevat, ning arvavad, et tunnevad omaenese tarkusest seda, kes on *teinud varjatuse oma varjupaigaks*.“ (S e a l s a m a s, lk. 2086.)

Kuivõrd kaemust pole võimalik sõnades edasi anda, nagu osutab Areopagita, on kõik religioossed tekstid ja pärimused, veenmaks, et tegemist on millegi erakordsega, kasutanud võrdpilte ja kujundeid. Nägemus, mis usule pöördujaid tabab, ja eelkõige suurimaist suurimaid nende hulgast, on tõepoolest grandioosne.

Kristluses on üks tuntumaid kaemuse kogejaid ja usule pöördujaid, kes „lähevad läbi räpase ja puhta“, prohvet Paulus. Kaemus ilmub Paulusele (kes siis kannab veel Sauluse nime ja kes enne seda hetke oli üks kristluse ägedamaid vaenlasi) ereda valgusena pärast seda, kui ta on ootamatult hobuse seljast maha kukkunud: „Kui ta aga oli teel ja lähenes Damaskusele, lahvatas äkitselt tema ümber valgus taevast ja ta kukkus maa peale maha ja kuulis üht häält endale ütlevat: „Saul, Saul, miks sa mind taga kiusad?“ [---] Mehed aga, kes temaga koos käisid teed, seisatasid keeletuks rabatult, nad kuulsid küll häält, ei silmanud aga kedagi.“ (Ap. 9, 3—7.)

Juhtunu tagajärjel oli Saulus kolm päeva pime, ta ei söönud ega joonud. See oli jünger Hananias, kes ta lõpuks vabastas, pannes ta peale oma käe, misjärel „langes Sauluse silmadelt otsekuu soomuseid ja ta nägi jälle“. (Ap. 9, 19.) Ja see oli üks teistsugune nägemine. Paulusest sai kristluse suurimaid prohveteid, tänu kellele levis ristiusk Kreekasse ja Rooma ning sealt edasi kogu Läände.

Moosesele, kes karjatas Hoorebi mäe all oma äia pudulujuseid, sai kaemus osaks põleva kibuvitsapõõsana, mis ometi ära ei põlenud. „[---] ja ta vaatas, ja

ennäe, kibuvitsapõõsas põles tules, aga kibuvitsapõõsas ei põlenud ära!“ (2. Mo. 3, 2.) Vapustus oli nõnda suur, et Mooses kattis oma näo kätega kinni — põlevas põõsas ilmutas end Jehoova.

Samal kaemuslikul viisil ilmutas Jehoova end hiljem ka rahvale: „Ja kogu rahvas kuulis—nägi müristamist, tuleleeki, sarvehäält ja mäe suitsemist! Kui rahvas seda nägi, siis nad vabisesid ja jäid eemale seisma. [...] aga Mooses ligines pimedusele, kus oli Jumal.“ (2. Mo. 20, 18—21.)

See on muuseas sama kirjakoht, millele osutab Areopagita, öeldes, et tõeliselt on Jumal pimeduses. Teisisõnu: see, mis on Jumal, ei ole nähtav, see ei sulandu pimedusest välja, s. t. ei ole kuidagi eristatav ega kirjeldatav.

Moosese kogemus sarnaneb Jeesuse jüngrite kaemusega Jeesuse kirgastamise hetkel: „Ja kuue päeva pärast võttis Jeesus kaasa Peetruse ja Jaakobuse ja Johannese ning viis need üksi kõrgele mäele isepäinis. Ja Teda muudeti nende ees, Ta rõivad said ülivalgelt kiirgavaks, mäherdusi ei saa ükski maapealne vanutaja valgendada nõnda. Ja Eelija koos Moosese näitas ennast neile, ja need olid jutlemas Jeesusega. Ja Peetrus hakkab rääkima Jeesusele: „Rabi, ilus on meil siin olla, ja teeme õige kolm hütiti: Sinule ühe ja Moosele ühe ja Eelijale ühe.“ Ta ju ei teadnud, mida ta peaks vastama, sest neile tuli peale kabuhirm. Ja sügenes pilv, mis neid varjas, ja pilvest kostis hää: „Seesinane on mu armas Poeg, Teda kuulake!“ Ja järsku, kui nad ringi vaatasid, ei näinud nad enam kedagi, vaid Jeesust üksi enda juures.“ (Mk. 9, 2—8.)

Muhamedi ümberpöördumise korraldas aga peaingel Gabriel. Vastavalt araabia ajaloolasele Ibn Ishâkile külastas Gabriel Muhamedi koopas, kus too veetis iga-aastast askeesiperioodi. Sel hetkel Muhamed magas ja nõnda toimus kõik unes. Gabriel ulatas Muhamedile koraani ja käskis seda lugeda. Kuid Muhamed keeldus, ja siis surus Gabriel koraani ta suule ja ninale, mille tagajärjel Muhamed oleks peaaegu lämbunud. Muhamed kuuletus alles viiendal korral. Seejärel ärkas Muhamed üles, öeldes, et tal on tunne, nagu oleks koraani sõnum kirjutatud ta südamesse. Muhamed väljus koopast ja otsemaid kuulis taevalikku häält, mis ütles: „Oo Muhamed, sa oled Allahi apostel, ja mina olen Gabriel!“ Muhamed vaatas üles ja nägi Gabrieli, jalad ristatud, taeva horisondil istumas. Muhamed pööras end kord nii-, kord naapidi, aga ükskõik, kuhu ta vaatas, Gabriel istus ikka horisondil. (M. E l i a d e, A History of Religious Ideas, 3. osa, lk. 65—66.)

Gabriel oli ka see abimees, kes ilmutas end Neitsi Maarjale ja teatas tollele, et see saab käima peale. Samuti aitas Gabriel käima peale Ristija Johannese ema Eliisabeti ja ilmutas end eelnevalt tolle mehele Sakariale, kes pärast seda jäi keeletuks ega saanud rääkida enne, kui ta poeg oli ilmale tulnud. Rahvas, kes teda templi ees ootas, sai aru, et Sakaria „oli templis näinud nägemust“. (Lk. 1, 22.)

Eriti rikkad on legendide poolst India religioonid. Buddha, kes leidis ühel päeval, et ennasturetav askees ei vii teda edasi, otsustas istuda bodhipuu alla ja mitte lahkuda sealt enne, kui on saavutanud lõpliku valgustuse. Mara, nägemuste jumalanna, päästis Buddha eksitamiseks valla raevu, himude ja viha

väesalgad, kes ilmusid õudsete mõirgavate koletistena ja vehkisid ta poole kaigastega, heitsid kive, rebisid puid koos juurtega, püüdes Buddha rahulikku meditatsiooni igati häirida.

Ülekantuna on seda tõlgendatud kui Buddha psüühika vastupanu lõplikule vabanemisele meelte kammitsast. Tuginedes „Khuddakanikāja“ suutra kolmandale osale „*Udāna*’le“, tabas Buddha kolmandal nädalal pärast valgustumist märatsev torm, mis möllas seitse päeva ja ööd. Selle eest kaitses teda madude kuningas Mukhalinda, kes mähkis end seitsme keeruna Buddha ümber. Tormi vaibudes ilmus Mukhalinda Buddha ette kauni kuuesteistkümneaastase noorukina, sümboliseerides valgustuse imet ja võitu kõikide takistavate jõudude üle. (S a n g h a r a k s h i t a, Kolme jalokivea. Helsingi, 1979, lk. 44.) Seda on tõlgendatud ka kui keha energia alistumist vaimule. Seitse keerdu osutavad seitsmele energiakeskusele ehk tšakrale ja energia spiraalsele kulgemisele madalamatest sfääridest kõrgematesse.

Hinduismi üks suurejoonelisemaid kaemusi aga on antud kahtlemata eepose „Mahābhārata“ 6. raamatus „Bhagavadgītā“, kus jumal Krišna, kes seisab kahe vaenuliku väesalga vahel, pühendab mõistmise saladusse Ardžuna. Aeg, mis reaalselt kestab ehk kümme minutit, muutub eepose lehekülgedel igavikuliseks. Aeg peatub. Ardžuna, keda vaevavad kahtlused ja kes ei tea, kas võidelda oma sugulaste vastu vaenutsevas väesalgas või loobuda võitlusest, pühendatakse religiooni saladustesse ja ta hakkab mõistma maailma olemust, selle Ülimat Jumalikku Kuju. See vabastab ta hingepiinadest ja annab jõudu võidelda. Ardžuna kaemus sünnib piirsituatsioonis, kus maailm pöörduv n.-ö. pahupidi, kus vallanduvad kõige meeletumad kired, kus vaid üllas ja puhas mõte suudab vaimu üleval hoida, et see ei langeks meeleteite põhjatusse kuristikku.

Ehk veel kord Dionysios Areopagitat meenutades — kaemus ilmub vaid neile, „kes lähevad läbi kõige rämpase ja puhta ja tõusevad ülespoole kõigi pühade tippude tõusudest“. Kui kujutleda, mida pidi läbi elama Ardžuna, minnes võitlusse oma lähisugulaste vastu, seistes silmitsi surma ja õudusega, siis saab ehk mõistetavaks selle tunnetusvälja jõulisus ja erakordsus, mis teeb kaemuse võimalikuks. Igal juhul ei sünni see argielus mugaval diivanil istudes.

FILOSOOFIA JA RELIGIOONI KVINTESSENTS

Naastes pealkirjas esitatud küsimuse juurde, kas religioon ja filosoofia on vastandid, kaasnähtused või üks- ja seesama, pöördugem tagasi ka väite juurde, et maailma olemine on ühtne. Nagu varem osutatud, ei ole see olemine sõnadega kirjeldatav, küll aga tunnetatav kõrgemal intuiitiivsel tasandil. Sellel tasandil pole ühelgi sõnal, mõistel ega märgil olulist tähtsust. Mingit rolli ei mängi ka see, kas kõrgem tunnetus saavutati filosoofia või religiooni kaudu või jõuti esmalt filosoofia abil religioonini ja sealt edasi mõistetevälise tunnetuseni. Kõrgema tunnetuse seisukohalt on vaidlus selle üle, mis on filosoofia või mis on

religioon või mida kujutavad endast kõik muud mõisted ja õpetused, oma olemuselt skolastiline ja sellesse vaidlusse takerdumine on arengut pidurdava toimega.

Põhilised märksõnad, millega maailma olemust või Jumalat kirjeldatakse, on „tühjus“, „pimedus“ ja „valgus“. Viimane on enamasti pimestav ja ses mõttes võrdne pimedusega. Oma „Viendas kirjas“, viidates omakorda Pauluse esimesele kirjale Timotheosele (6, 16), ütleb Areopagita: „Jumalik pimedus on *ligipääsmatu valgus*, milles Pühakirja järgi [1 Tr 6, 16] Jumal elab.“ („Akaadeemia“ 1994, nr. 10, lk. 2090.) Pimedus on samas ka Universumi ja lõputu avaruse sünonüüm. Pimedus võib olla täis mis tahes asju, aga me ei näe neid. Me ainult tajume intuiitiivselt, et seal on midagi. Ehk, nagu ütleb Areopagita, seal pimeduses on Jumal tõeliselt — Jumal, kes on „*teinud varjatuse oma varjupaigaks*“, nagu sellele osutab ka Vana Testamendi Laulude 18. psalm: „Ta pani pimeduse endale katteks, enda ümber oma telgiks vetepimeduse, paksud pilved.“ (Ps. 18, 12.) Oma teoses „Müsteeriumidest“ viitab pimedusele näiteks ka uusplatonist Iamblichos: „Need, kes iganes [---] on tunnistajaks vaimu kohalolule, on peaaegu küünitumas välja ja puudutamas asju pimeduses.“ (M. E l i a d e, Essential Sacred Writings From Around the World. San Francisco, lk. 492.)

Oma varases staadiumis tegeles kristlus eelkõige just tunnetuse probleemidega ja hilisema kristalliseerumiseni dogmade raamistikku oli veel pikk tee. Kuid just see aeg oli laetud otsinguist, pulbitsevast energiast ning vahetuist kogemustest. Ekslik oleks arvata, et tollane religioosne tunnetus erines oma sügavamas sisimas tänasest või on võrreldes tänapäevasega naiivne. Tunnetatav tõelus ja tunnetamise viisid on jäänud samaks.

Oma hierarhilises ja dogmaatilises süsteemis, tõsi küll, on kristlusest saanud rohkete säilitusainetega konserv, mille sisusse tungimine nõuab juba üpris keerukat purgiavajat. Samas on vürtsid jäänud ajalukku. Kuid ka selle süsteemi raames on võimalik jõuda elava tunnetuseni. Nagu eespool osutatud, ei pea dogma olema mitte takistus, vaid vahend.

Ent mida ikkagi tähendab see „pimedus täis asju“? Siin oleks ehk kohane tulla budistliku mahajanistliku koolkonna „tühjuse“ ehk *śūnjatā* õpetuse juurde, mille üks olulisemaid esindajaid on II sajandil elanud india filosoof Nāgārdžuna.

Nõnda nagu „pimedus, milles on Jumal“, on „tühjus“ eelkõige printsiip, mille kaudu kirjeldatakse Universumi olemust. Tühjuses nagu pimeduses sisalduvad kõik võimalused. Tühjuse kohta on ühtviisi vale öelda, et see on midagi olevat ja et seda ei ole. Tühjus on mõlemat üheaegselt; tühjuses võib olla mis tahes ja seal ei pruugi olla mitte midagi.

Ehk teisisõnu: „Kõik asjad on olemuslikult tühjad, see tähendab, et neis puudub igiolemus, nad pole üksteisest jäikade piiridega eraldatud, vaid põimuvad läbi, nad on muutuvad ja alluvad tekkimisele ja hävingule. Tühjuse mõiste tähendab ka seda, et millegi kohta ei saa midagi väita absoluutse kindlusega: kõik on suhteline, tõde peitub „jah“-i ja „ei“ vahepeal — nullis. Kuid ka see pole absoluutne tõde, arvata, et „tühjus“ ise või „null“ eksisteerib

reaalselt, on veel hullem eksitus kui arvata, et asjad on tõeliselt olemas. „Tühjus“ on vaid hinnang, mitte realiteet.“ (L. M ä l l, „Šāntidevast, tema ajastust ja „Bodhitšarjāvatāra““. LR 1982, nr. 3/4, lk. 11.)

Nii või naa, jõudmine tühjuse mõiste tunnetamiseni, nagu öeldud, tähendab mõista maailma olemust. „Nii nagu matemaatikas jõutakse paratamatult ühelt tasemelt teisele ja aina kõrgemale, kuni arusaamiseni, et erinevaid dimensioone on lõputu hulk — nõndasamuti ilmutavad end teadvuse uued ja senikujutlematud tasandid, mida kaugemale me oma vaimse horisondi poole sirutume. Tõsiasi, et iga kogemus viib järgmiseni, ilma et seda saaks defineerida ja piiritleda millegagi, mis eksisteerib ainult iseendana — just see tõsiasi kajastub ka *śūnjatā* õpetuses kõikide määratluste tühjusest ja kõikide kogemuste lõpututest seostest. Samal ajal sisaldab see „ülim relatiivsus“ elava Universumi ühtseid elemente, sest lõputud seosed tähendavad kõige seotust ja viivad metafüüsiliste mõõtmeteni, mida ühtviisi ei saa kirjeldada kui „olemist“ või „mitteolemist“, „liikumist“ või „mitteliikumist“. Nõnda oleme jõudnud mõtlemise piirimaile, sinna, kus lõpevad kõik mõtted ja kujutlused. Nii nagu liikumine oma kõrgeimas, üliras vormis pole eristatav täiuslikust seisakust ja liikumusest, nõnda pole universaalsete suhete relatiivsus oma kõrgemas tähenduses eristatav „absoluudist“. (Lāma Anagarika Govinda, Foundations of Tibetan Mysticism. New York, 1975, lk. 200.)

Ehk Teitaro Daisetsu Suzuki sõnul: „Tühjus on intuitsiooni tulemus ega lähtu mõtlemisest.“ (S e a l s a m a s, lk. 200.)

Seega kaotavad tühjuse piirimaile kõik sõnad ja mõisted oma tähtsuse. Seljataha on jäänud kõik abivahendid — nii dogmad, pühakirjad kui ka filosoofiad oma verbaalses piiratuses. Tõde ilmutab end teadvuse ja tunnetuse kõige sügavamatel tasemetel. Tõel pole kuju ega vormi, nime ega sõnalist väljendust. Tegemist on kogemusega, mida pole võimalik ümber lükata ega tõestada. On võimalik ainult kas kogeda või mitte kogeda.

Kui lähtuda „Bhagavadgītāst“, siis „alguseta Kõrgeim Brahma ei ole olev ega olematu. Kõikjal asuvad ta käed ja jalad, kõikjal silmad, pead ja palged, kõikjal kõrvad. Ta hõlmab maailmas kõike. Tal oleksid nagu kõik võimed ja ometi pole tal ühtegi võimet. Ta on kiindumatu ja ometi kõiketoetav [---]. Ta viibib olendite sees ja neist väljas, ta on liikumatu ja ometi liikuv, ta on nii väike, et teda ei saa ära tunda, ta on kaugel ja ometi lähedane. Ta on jagatud olenditesse ja ometi on ta jagamatu. [---] Võiks öelda, et ta on Valgus, mis asub sealpool pimedust; ta on teadmine ja see, mida on vaja teada, ja see, mida saab teada — ta viibib igäihe südames.“ (LR 1980, nr. 40/41, lk. 52, tõlkinud L. Mäll.)

ARMASTUS JA KAASTUNNE

Et sinne arutus ei mõjuks „liiga“ filosoofilisena, oleks ehk mõistlik peatuda ka religioosel armastuse ja kaastunde mõistel. Oma kõrgeimail tasemel on neilgi universaalne, ühendav loomus, mis on vaba dogmaatika piirastest.

Esmalt tuleb ilmselt tõdeda, et religioosne armastus ei ole pelgalt emotsioon, vaid transtsendentaalne, piire ületav ja aktiivne suhe kõigesse ümbritsevasse, aga eelkõige inimestesse ja teistesse elusolendesse. Seegi suhe seisab ülevalpool filosoofia ja pühakirjade sõnalist raamistikku.

Kui püüda tõlgendada eespool toodud tsitaati „Bhagavadgītāst“, siis kõikjal asub Brahma (ehk „tühjuse“ kogemus) väärtustub just nimelt armastuse ja kaastunde kaudu. Ehk nagu öeldud: „Brahma viibib igäihe südames.“ Religioosnes tähendus tuleb see armastus ära tunda ja elada vastavalt sellele kogemusele.

Armastusest kõnelevad nii Moosese raamatud kui ka Uus Testament. Esimene armastuse käsk ütleb: „Armasta Jehoovat, oma Jumalat, kõigest oma südamest ja kõigest oma hingest ja kõigest oma väest!“ (5. Mo. 6, 5; Mt. 22, 37.) Sellele lisandub teine käsk: „Armasta oma ligimest nagu iseennast.“ (3. Mo. 19, 18; Mt. 22, 39.)

See ei ole armastus ei erootilises ega platoonilises tähenduses, ja lõpuks mitte ka emotsionaalses tähenduses. Kokkuvõttes võiks seda nimetada vaimseks ehk hingeliseks avardumiseks. Mahajanistlik filosoofia kasutab siin kaastunde ehk *karuna* mõistet, mis on budistliku filosoofia üks olulisemaid märksõnu. Vastavalt budistlikele arusaamadale on teadvus või ka teadvust loovad dharmad hävimatud, mille tulemusel kõik olendid sünnivad uuesti. Inimese eelseks on võimalus areneda, väljuda ümbersündide ahelast ning vaibuda nirvaanasse. Sellel teel aitavad olendeid budistlikud pühakud, keda seob bodhisattva tõetus mitte lahkuda sansaarast enne, kui kõik olendid on vabanenud.

Sel teel on oluline iseenda samastamine kõikide olenditega. Teiste kannatus on bodhisattva kannatus, ja ta ei saa kannatustest vabaneda enne, kui kannatustest on vabanenud kõik ülejäänud: „Kui oma õnne teiste kannatustega ei vahetataks, siis ei saadaks sansaaras Buddhaks. Kust siis õnn tuleks?“ (Bodhitšarjāvatāra, VIII, 131. LR 1982, nr. 2/3. Tõlkinud L. Mäll.) Viimases tõdemuses on sõnastatud ka kõrgeim eesmärk: ei saa olla õnnelik (ülimas tähenduses), kui sinust ei ole saanud Virgunu ehk buda ehk pühak. Vaid Virgunu on täiuslikult õnnelik; kõik ülejäänud on kannatustele vaba tallermaa. Virgunul puuduvad soovid ja kippumised; Virgunu mõistab elu ja surma saladust ega pelga tulevikku — just seetõttu puuduvadki põhjused kannatusteks.

Eespool kirjeldatud kaastunde universaalne aspekt seob kõik olendid ühte ruumi: inimkond on tervik, kogu olendkond on tervik; lisaks ühtsele teadvuseväljale (Dharma tema kõrgeimas tähenduses) seob olendeid (aga samuti ülendab) religioosne armastus, kõikeületav kaastunne. Mõistagi ei ole kõik olendid ühel tasemel ja suur osa inimkonnast on religioonist kaugel. Kuid nii budistlikus kui ka hinduistlikus traditsioonis on igäihel võimalus palvida parem

ümbersünd ja seda viga parandada. Teisisõnu: inimkond on seotud ka siis, kui seda ei teadvustata, kui religioosseks tundeks pole hinges veel piisavalt avarust. See armastuse tunne ei ole lahutatav kaemusest. Nii armastus kui ka mõistmine tuleb nägijaks saades.

Teisalt on kaastundeks võimeline iga normaalne inimene. Kaasa võib tunda ka nälgivale neegrilapsele, keda nähakse vaid televiisori vahendusel, ilma et toda last iialgi füüsiliselt kohataks või temaga tuttavaks saadaks. Kaastunne on üldinimlik. Seegi osutab, et kõik inimesed on omavahel seotud. Meil on ühine arusaam kannatustest, me tunneme sarnaselt kaasa isegi võhivõõrastele olenditele. Isegi kassidele, koertele, jõehobustele ja pandadele.

Me elame ühel väikesel maal, me elame ühes ruumis. Kõik on üks, me oleme osa tervikust, ning omal viisil on seda püüdnud tunnetada nii filosoofia kui ka religioon. Lõpuks on needki Üks.

KURITEGEVUS EESTIS KUI TSIVILISATSIOONIDE KONFLIKT

esti tegelikkus pakub ühiskonnas toimuvate protsesside uurimiseks ja analüüsimiseks hindamatuid võimalusi. Muutused on kiired — totalitaarne sotsialism on asendunud turumajandusega, impeeriumi osast on saanud iseseisev riik. Uus ühiskond sünnib vana lagunemise ehk sotsiaalse desorganisatsiooni kaudu ja niisugustel perioodidel sagedaselt kuritegevus, enesetapud, alkoholism jt. hälbekäitumise vormid (Durkheim, 1950). Uue sotsiaalse koosluse kujunemine ja sellega kohanemine on käinud ikka raskelt.

Siinseid sotsiaalseid protsesse saab paremini lahti mõtestada, kui ühiskonna arengu sisemiste seaduspärasuste kõrval vaadelda Eestit laias, globaalses kontekstis. Ühest küljest on maailm muutunud „väiksemaks“, ka geograafiliselt kaugel toimuv ei jäta meid mõjustamata. Nii nagu meie taasiseseisvumine ei saanud sündida ilma soodsa rahvusvahelise jõuvahekorra, ei saa Eesti riiklus edasi areneda väljaspool üldisi tendentse. Teiseks on võimalik, et suurte inimkoosluste tänast käitumist hakkavad üha enam juhtima mingid tundmatud või varem väheolulist rolli mänginud mõjurid. Mida adekvaatsemalt me neid mõistame, seda kergemini suudame väljuda sotsiaalse desorganisatsiooni staadiumist.

Kolm aastat tagasi avaldas Harvardi ülikooli professor S. P. Huntington oma nägemuse inimkonna uutest arengutendentsidest. Tema hüpoteesi järgi pole tulevaste konfliktide põhjuseks enam riikide ideoloogilised või majanduslikud ambitsioonid, vaid kultuurilised erinevused. Globaalpoliitikat hakkavad määrama eri tsivilisatsioonidesse kuuluvate rahvuste ning gruppide vahelised kokkupõrked ja tuleviku rindejoonteks kujunevad tsivilisatsioonide kokku puutealad.

S. P. Huntington määratleb tsivilisatsiooni kui kultuurilise olemise vormi, mida võib kirjeldada ühiste objektiiivsete elementide kaudu, nagu keel, ajalugu, religioon, tavad ja institutsioonid, samuti inimeste subjektiivne enesemääratlus. Eri kultuuridest pärit isikutel on erisugused tõekspidamised selles, mis puudutab inimese ja Jumala, üksikisiku ja grupi, kodaniku ja riigi, vanemate ja laste, mehe ja naise suhteid; erinevalt mõistetakse ka õigusi ja kohustusi, vabaduse ja võimu ning võrdsuse ja hierarhia küsimusi.

Siin peitubki põhjus, miks inimestel on võimatu üksteist lõpuni mõista. Veel olulisem aga on see, et kultuurilisi eripärasid on märgatavalt raskem muuta kui riikidevahelistes suhetes domineerinud poliitilisi ja majanduslikke kuuluvusnäitajaid. Küsimus „Kummal poolel sa oled?“ asendub küsimusega „Kes sa oled?“.

Sündmused endises Jugoslaavias osutavad, et tsivilisatsioonidevahelistel konfliktidel võivad olla ohvriterohked ja raskesti kontrollitavad tagajärjed. Need on protsessid, millel on omad seaduspärasused ja erinevad kulgemisvormid ning sõjaline konflikt on siin vaid üks võimalus. S. P. Huntingtoni nägemustest lähtudes on viimasel ajal püütud prognoosida terrorismi arengut Euroopas (Taylor, 1995).

Seitsmest–kaheksast tsivilisatsioonist, mille suhted S. P. Huntingtoni järgi hakkavad kujundama tulevikumaailma, pakuvad meile praegu huvi kaks — Lääne kristlik ja slaavi õigeusklik tsivilisatsioon. Eesti paikneb regioonis, kus need kaks kultuuri vahetult kokku puutuvad. Seega on meie ajaloolisest „vene küsimusest“ kujunemas globaalprobleem, eri kultuuride vahel tekib kokkupõrge ning läänelikud väärtused ja arusaamad asuvad võitlusse idast pärinevate arusaamadega. Kas Eesti ühiskonnas leidub märke, mis võiksid tõestada Harvardi professori nägemuste paikapidavust? Võtame vaatluse alla ühiskondliku elu ühe nähtuse — kuritegevuse — ja püüame uurida globaalkonflikti võimalikku avaldumist selle karakteristikute kaudu.

Kuriteo kui kultuurikonflikti käsitlemisel ning kuritegevuse kultuurilise edasikandumise ideel on sotsiaalteaduses pikad traditsioonid (Sutherland, 1939). Juba 1930.—1940. aastatel juhiti tähelepanu sellele, et sageli on kuritegevuse põhjuseks erinevate väärtussüsteemide kokkupõrge (Sellin, 1938). Kriminoloogid hakkasid uurima nähtust nimega „kuritegelik subkultuur“, milles kehtivad väärtushinnangud vastanduvad seaduskuuleka ühiskonna omadele, tagades sisemise rahu nendel, kes rikuvad õigusnorme (Cohen, 1955). Selle loogika järgi ei tule kuritegevusele seletust otsida kurjategijate individuaalseist eripäradest, vaid ühiskonna sotsiaalsest struktuurist.

Kuritegu ja sellele avaliku hinnangu andmine ning samuti karistamine on fenomenid, mille tähendus on mõistetav ainult vastavas kultuurikontekstis. Kui ühes riigis visatakse oma meest petnud naine turuplatsil kividega surnuks, siis teises pälvib truudusetu naise abikaasa hoopis „sarvekandja“ tiitli. Teole antav ühiskondlik hinnang varieerub kultuuriti.

Sanktsiooni karmus näitab, millistel väärtustel on riigi jaoks suurem tähtsus ja millistel väiksem. Nõukogude seaduste järgi karistati ühiskonnale tekitatud varalise kahju eest karmimalt kui eraisiku varalise kahjustamise eest, s. o. ühiskondlik omand oli riigi silmis väärtuslikum kui eraomand. Inimestele, kes pärinesid kultuurist, kus just eraomand oli „püha ja puutumatu“, võis niisugune diferentseerimine tekitada konflikti kehtiva õiguse ja nende oma õiglustunde vahel. Äärmuslikel juhtudel võib riigi poolt kehtestatud õigussüsteemi võrrelda osale ühiskonnast või tervele ühiskonnale vägisi selgatõmmatud kitsa särgiga, mis ei lase inimestel elada nii, nagu neile meeldiks.

Et kuritegude määratlemisel lähtub seaduseandja ühiskondlikku võimu omava grupi huvidest, saab kuritegu käsitleda ka kui ühiskonnasisese konflikti vormi. Klassikalise näite rahvuslike traditsioonide ja võõrvõimu kehtestatud seadustiku vastuolu kohta pakuvad endised N. Liidu Kesk–Aasia vabariigid, kus mitmenaisepidamine ei olnud enam kokkuviidav sotsialistlike õigus-

normidega. Konflikti võimalus tekib ka teisest kultuurist pärit inimeste viibimisel võõras kultuuriruumis, millega on seletatav immigrantide kõrgem kuritegelik aktiivsus.

Kuritegevus näitab ühiskonna sisemise konfliktisuse taset.

Ülaltoodud silmas pidades analüüsime järgnevalt kuritegevust Eestis viimase 30 aasta jooksul (vt. tabel 1). 1995. aastal pandi siin toime 39 570 kuritegu, mis 1965. aastaga võrreldes teeb kasvuks rohkem kui 700 %. Pärast suhteliselt pikka stabiilsusperioodi hakkas kuritegude arv Eestis suurenema 1979. aastal. Aastatel 1985—1987 kuritegevus mõnevõrra vähenes, millele järgnes uus tõus. Eriti intensiivselt on kuritegevus kasvanud alates 1989. aastast. Ühiskondlik olustik on palju muutunud, kuid kehtiv kriminaalkoodeks on püsinud sisuliselt muutumatuna. Nii range formaalne riiklik kontrollisüsteem kui ka mitteformaalne, sotsialistlikul võrdsuse ideel põhinenud kodanikepoolne järelevalve on lakanud toimimast.

Kuritegevuse statistika näitab, et järjest suurem osa elanikkonnast satub konflikti kehtivate õigusnormidega. Vastuolu inimeste väärtushinnangute ja riigi õigusnormide vahel ei ole mingi vähemusgrupi probleem, vaid on levinud kõigis ühiskonna kihtides. Ja see sunnibki otsima mingeid üldisemaid kriminogeenseid mõjureid. Järgnevalt vaatlemegi, kas Eesti paiknemine kahe tsivilisatsiooni piirimail võiks olla üks kuritegevust soodustavaid tegureid. Oluline on seejuures õigusnormi erinev tähendus Lääne ja slaavi kultuuriruumis.

Lääne inimese jaoks on kehtiv õigusnorm midagi absoluutset, slaavi õigeusklikust kultuurist pärit inimesele aga mitte.* Täpselt fikseeritud õigusnorm on Lääne kristliku tsivilisatsiooni üks põhiväärtusi, mille rikkumine tähendab ühtlasi eksimist elu kirjutamata reeglite vastu. Slaavi traditsiooniliste arusaamade raamesse norm kui vältimatult ühtne ja ühine hästi ei mahu. Loomulikult pole niisugune asjaolu tingitud selle kultuuritüübi esindajate immanentsetest omadustest, vaid oma mõju avaldavad sotsiaalsed faktorid.

Normi suhtelisust slaavi õigeusklikus tsivilisatsioonis võib seletada mitme asjaoluga. Esiteks on selles õigusnorme liiga palju (s. t. paljud inimkäitumise valdkonnad on reguleeritud üksnes õiguslikult) ja need on voluntaristlikud, kehtestatud ühiskonnas vähest autoriteeti omava kitsa grupi poolt. Tagajärjeks on, et ei riigivõim ega elanikkond võta kõiki formaalselt kehtivaid norme tõsiselt. Nõukogude ajal massiliselt levinud vargusi töökohtadelt ei pidanud keegi tõsiseks üleastumiseks. Ametlikult seevastu rakendati võitluses ühiskondliku omandi riisujate vastu karme meetmeid. Esimesel pilgul on tegemist vastuoluga, tegelikult aga peitub siin sügav idamaine tarkus. Kui kõik varastavad, siis pole see enam mingi kuritegu.

Teatavasti on õigusnormid vaid ühed paljudest käitumist suunavatest välistest teguritest. Alles pärast seda, kui inimene on need omaks võtnud,

* Siinkohal peetakse silmas slaavi õigeuskliku kultuuri reaalselt väljundit XX sajandil, mitte ilukirjanduses loodud ideaalinimest ja -ühiskonda, mis kannab mõnevõrra teisi ideid. Ka see, miks ühtedes tsivilisatsioonides on lõhe ideaalse ja reaalse, teksti ja tegelikkuse vahel suurem kui teistes, vääriks põhjalikku analüüsi.

hakkavad nad ilma nähtava sunnita tema käitumist reguleerima. Kõrvutades Lääne kristlikku ja slaavi õigeusklikku tsivilisatsiooni, võib väita, et mitteformaalne regulatsioon mängib esimeses suuremat rolli kui teises. Mõnikord on avaldatud arvamust, et demokraatlik ühiskond eeldabki inimeste suhteliselt kõrget kõlblust, õigusnormidest kinnipidamise kõrval ka lähtumist kindlastest moraali ja religiooni normidest ning teistest põhimõtetest (Hirsch, 1976). Just see lubab riigil Lääne-Euroopa maades järjest vähem sekkuda kodanike ellu, tagades samal ajal piisava kontrolli kuritegevuse üle. Slaavi õigussüsteemi aga iseloomustab XX sajandil äärmine ebastabiilsus (Litwak, 1991). Nimetada tuleks ka Nõukogude Liidus viljeldud repressiivset karistuspoliitikat, mis tembeldas miljonid ausad inimesed kurjategijaks.

Slaavi õigeusklikus traditsioonis on normist üleastumise puhul määrav poliitiline tahe. Kohtu ja poliitiline võim on lahutamata ja teineteisest sõltuvad ning seetõttu inimesed seaduse ees ebavõrdsed. Formaalsete õigusnormidega ei reguleerita kogu ühiskonna käitumist, vaid nendega hoitakse eelkõige inimehulki vaos. Eliidi jaoks on kehtinud tavaliselt kirjutamata, isiklikul või poliitilisel lojaalsusel põhinevad seadused. Lääne tsivilisatsioonis, mis on ideaaliks seadnud õigusriigi, karistatakse avarii teinud joobnud autojuhti ka siis, kui ta on riigipea, slaavi õigeusklikus kultuuriruumis jagatakse karistusi valikuliselt.

Tulles nüüd tagasi Eesti juurde, märgime, et valdava enamiku (üle 90 %) siin toimepandud kuritegudest moodustavad varavastased kuriteod.

Omand on Eestis praegusel ajal vähe kaitstud ja oma osa niisuguse olukorra tekkel on varasemast ajast kaasatoodud sotsiaalpsühholoogilistel stereotüüpidel.

Nagu juba varem öeldud, eelistas nõukogude võim riiklikku omandit eraomandile, rahvas aga mõtles just vastupidi (Grossmann, 1987). Vahe-tegemine omandivormide vahel, nende erisugune hindamine ning eraomandi kui sellise puudumine on deformeerinud inimeste arusaamu ja suhtumist omandisse. Vanast süsteemist pärit eetilised põhimõtted, mille juured ulatuvad slaavi õigeusklikus kultuuris kaugesse minevikku, ei sobi uues majanduslikus olukorras enam sotsiaalseks regulaatoriks. Seda väidet kinnitab kas või Eestis laialt levinud arusaam igast edukast ärimehesest kui ebaausast sahkerdajast.

Eestile on iseloomulik ka kuritegevuse vägivaldsus. Võrreldes Lääne-Euroopa riikidega pannakse siin toime väga palju raskeid isikuvastaseid kuritegusid. Näiteks 1994. aastal tuli 100 000 elaniku kohta 24,2 tapmist ja tapmiskatset. Kuigi nende arv on kolmekümne aastaga kasvanud 8,6-kordseks, on eriti kurjakuulutavad olnud viimased viis aastat. Kuritegude üldhulk aga on viimasel kahel aastal mõnevõrra vähenenud. Tapmiste arv ent jätkab kasvamist, ületades 1993. aastal 37,2 % võrra 1992. aasta taseme ja 1994. aastal 11,3 % võrra 1993. aasta taseme. Tõsi, tapmisi oli 1995. aastal 61 juhtumi võrra vähem (vt. tabel 2).

Inimelu vähene väärtustamine ja inimese kui vahendi kasutamine mingite eesmärkide nimel on Lääne tsivilisatsioonile põhimõtteliselt võõras. Slaavi õigeuskliku traditsiooni erinev mõttelaad on ilmselt seotud meist ida pool

elavate inimeste märksa suuremate hulkadega ning juba mainitud vahe-
tegemisega „massi“ ja „väljapaistvate isikute“ vahel. Et massi on paratamatult
rohkem, madaldub kogu ühiskonnas inimese elu hind. Meie arutluse kontekstis
võib aga väita, et tapmistele kõrge tase annab tunnistust Eestis levinud mitte-
läänelikust suhtumisest inimelusse ja isiksusse.

Tulles nüüd organiseeritud kuritegevuse eriliigi maffia juurde, peatume üksnes
selle nähtuse kultuurilistel aspektidel. See, et mafioosnes kuritegevuses võib leida
ka kultuurilist sõnumit, saab selgeks, kui tuletame meelde kurjategija matuse-
tseremooniat, mis toimus peaaegu Toompea lossi ees, või mõtleme teatavale
erilisele riietumismaneerile ja soengutüübile, mis sedasorti rahvast iseloo-
mustavad. Erinevalt tavalisest kurjategijast, kes peab ennast peitma ja varjama,
rõhutavad need tegelased meeeldi oma tsunftikuuluvust, kohtamata rahva
avalikku hukkamõistu. Niisugune kurjategijatega kõrvuti elamine ja nende
hirmusegune austamine näitab jällegi mitteläänelikku suhtumist õigushälvi-
kutesse.

Kui proovime lahti mõtestada selle kultuurilise stereotüübi tagamaid ehk
„ristiisa“ (Rummu Jüri) fenomeni, saame pildi õilsast röövlist, kes on tülis riigiga
ja selle poolt kehtestatud õigusnormidega, kuid põhimõtteliselt õige asja eest
väljas. Asotsiaalse, aga mitte antisotsiaalse tegelase kuju oli tuntud Euroopas
varasematel ajajärgudel, mil paljud rahvad pidid elama teiste ülemvõimu all
ning olid riigivõimust võõrandunud. Koos rahvusriikide ja liberaalse
demokraatia tekkega kadus kristlikus kultuuriruumis sellele stereotüübile laiem
sotsiaalne baas ning kurjategija ehk seaduserikkuja jääb läänelikus paradigmas
kurjategijaks, sõltumata rahvusest, grupi- või klassikuuluvusest.

Nn. valgekraede, s. t. ühiskonna eliidi poolt toimepandud kuritegude
vaatlemisel hämmastab nendegi rohkus. Niisuguste kurjategijate kriminaal-
korras karistamisega ollakse hädas ka Läänes. Enamasti suudetakse seal aga
piisavalt tõhusalt kontrollida inimeste kõlbelisust juba enne nende jõudmist
„valgekraede“ hulka. Mis puutub Eesti eliidi tasemesse, siis ainuüksi viimaste
aegade „lõikus“ selles vallas teeb tõeks halvimadki kahtlused. Avalikkusele on
antud näiteks teada, et eksiseministri vastu on algatatud kriminaalasi seoses
võimu kuritarvitamise ja ebaseadusliku relvaäri, et kaitseväge peastaabist on
müüdnud tundmatutele isikutele miljonite kroonide eest illegaalselt sissetoodud
relvi, et vanglast on võltsitud dokumendi alusel vabaks lastud retsidivist ja et
eraturvafirma on kodanike ebaseaduslikul jälitamisel teinud koostööd polit-
seiga. Võib julgelt ennustada, et kohtupidamise ja karistamiseni siin loetletud
paljudel juhtudel kunagi ei jõuta. Äärmisel juhul viiakse läbi ametkondlik
juurdlus, siis laiutatakse nõutult käsi ja lõpuks vajuvad lood unustusehõlma.
Kõik see sünnib seni, kuni üldsus ei nõua oma esindajailt ranget kinnipidamist
seadustest ja moraalnormidest ning kuni „eliidi“ suhtes kehtivad omad
kirjutamata seadused, nende kõlbelisuse kontrolli mehhanismid aga ei toimi.

Eesti praeguse ühiskonna üks kõige olulisemaid erinevusi varasemast on uus võimuhierarhia struktuur. Impeeriumipäevil jätkusid kõik hierarhiad vabariigist väljaspool ning koondusid lõppkokkuvõttes keskuses ehk Moskvas. Nüüd, mil hierarhiad lõpevad siinsamas ja puudub eelnevaga sarnane väline kontroll, peavad järjest suuremat rolli mängima avalik arvamus ja kõlbelised regulaatorid.

Eesti kuritegevuses kajastuda võiva tsivilisatsioonide konflikti puhul võib tõepoolest rääkida massilisest kuritegevusest kui teatavat liiki mentaliteedist, kui kultuurifenomenist, mis on oma juured kinnitanud sügavale meie ühiskonda. Suurel osal Eesti elanikest, sõltumata nende kuulumisest ühiskonna ülem- või alamkihti, saab sedastada niisuguseid väärtusorientatsioone, mis pole kooskõlas Lääne kristlikus kultuuriruumis omaks võetutega. Nagu eelnev analüüs näitas, ei kehti öeldu ainult kuritegusid toimepannud inimeste ega ühe kindla rahvuse suhtes, vaid maksab laiemaltki. Selles mõttes võib Eestist rääkida kui Ida ja Lääne vahel asuvat „hallist tsoonist“, mille kuuluvus Lääne või slaavi õigeusklikku tsivilisatsiooni on elanikkonna seaduskuulekuse kriteeriumist lähtuvalt alles otsustamisel.

Ning lõpetuseks kõige tähtsamast, s. o. kuritegevuse kontrollist, ilma milleta ühiskond pole võimeline normaalselt eksisteerima ja arenema. Lääne kristlikus ja slaavi õigeusklikus tsivilisatsioonis kasutatavad strateegiad ja meetodid erinevad üksteisest oluliselt. Euroopalik kuritegevuse kontroll on liikunud pidevalt sanktsioonide pehmenemise suunas ning see on olnud küllalt mõjus. Kahtlemata saab niisugust välise kontrolli lõdvenemist seletada Lääne ühiskonna suurema küpsusega ehk inimeste sisemiste regulaatorite kõrgema arenguga. Slaavi õigeusklikus ruumis on kuritegevuse kontrolli all pidamiseks kasutatud hoopis karmimaid meetmeid. Nagu näitab kas või ENSV statistika, oli ka see tõhus, hoides kuritegevuse suhteliselt madalal tasemel (iseküsimus muidugi on, mida see ühiskonnale maksmata läks). Kui Eesti kuritegevuse tase ja iseloom erinevad nii oluliselt Euroopa riikide omast, muutub küsitavaks selle ohjeldamine Lääne kristlikus kultuuriruumis omaks võetud meetoditega. Kui võtta siin taas kasutusele varasemast tuttavad ühiskonna totaalse kontrolli abinõud, muutub küsitavaks Eesti kuulumine Euroopasse.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. K. A r o m a a ja A. A h v e n, Victims of Crime in Two Baltic Countries. Finnish and Estonian data from the 1992/1993 International Crime Victimization Survey. Helsinki, 1993, lk. 3.
2. A. K. C o h e n, Delinquent Boys. Glencoe, 1955.
3. E. D u r k h e i m, Rules of Sociological Method. Glencoe, Illinois, 1950, lk. 65—73.
4. G. G r o s s m a n n, Roots of Gorbachev's problems. Private income and outlay in the late 1970's in US Congress Joint Economic Committee. Gorbachev's economic plans, 1. Washington DC, Government Printing Office, 1987, lk. 213—230.
5. F. H i r s c h, Social Limits to Growth. Cambridge, MA, Harvard University Press, 1976.
6. S. P. H u n t i n g t o n, The Clash of Civilizations? „Foreign Affairs“ 1993, 72. kd., nr. 3, lk. 22—49. Tšivilisatsioonide kokkupõrge? „Akadeemia“ 1995, nr. 6, lk. 1205—1233. Vt. ka kriitilisi kommentaare: „Foreign Affairs“ 1993, 72. kd., nr. 4, lk. 2—26, ja S. P. Huntingtoni vastuseid kommentaaridele: „Foreign Affairs“ 1993, 72. kd., nr. 5, lk. 186—194.
7. J. L i t w a c k, Legality and market reform in Soviet-type economies. „Journal of Economic Perspectives“ 1991, nr. 5, 4, lk. 77—89.
8. T. S e l l i n, Culture Conflict and Crime. New York, Social Science Research Council, 1938, lk. 63—70.
9. E. S u t h e r l a n d, Principles of Criminology. Philadelphia, PA, Lippincott, 1939.
10. M. T a y l o r, Future Developments of Terrorism in Europe. Speech presented in 51st International Course of Criminology — Warsaw Poland Sept. 12—16, 1995. In Europe 2000. Quarterly „Newsletter“, detsember 1995 (7), lk. 13—19.

TABEL 1

EESTIS TOIMEPANDUD KURITEGUDE ÜLDARVUD
AASTATEL 1965—1995*

Aasta	Registreeritud kuritegude üldarv	Koefitsient 100 000 elaniku kohta
1965	5122	398,7
1966	5686	438,3
1967	5465	417,6
1968	6147	465,9
1969	5959	446,6
1970	6099	448,5
1971	5909	429,1
1972	5787	415,6
1973	5934	422,1
1974	6034	425,5
1975	7759	542,8
1976	7006	486,7
1977	6796	468,6
1978	6771	463,7
1979	8546	582,0
1980	11 125	753,1
1981	9314	626,1
1982	9311	621,4
1983	15 244	1010,4
1984	15 437	1016,5
1985	14 828	969,9
1986	12 500	811,6
1987	11 465	738,6
1988	12 167	779,0
1989	19 141	1220,2
1990	23 807	1515,4
1991	31 748	2026,9
1992	41 254	2671,2
1993	37 163	2450,2
1994	35 739	2369,0
1995	39 570	2679,9

* EV Politseiameti statistika

TABEL 2

EESTIS TOIMEPANDUD TAPMISTE JA TAPMISKATSETE ÜLDARVUD
AASTATEL 1965—1995*

Aasta	Tapmiste ja tapmiskatsete arv	Tapmiste ja tapmiskatsete arv 100 000 elaniku kohta
1965	39	3,0
1966	52	4,0
1967	55	4,2
1968	52	3,9
1969	50	3,7
1970	58	4,3
1971	38	2,8
1972	34	2,4
1973	57	4,0
1974	54	3,8
1975	64	4,5
1976	60	4,2
1977	66	4,5
1978	101	6,9
1979	82	5,6
1980	101	6,8
1981	96	6,4
1982	101	6,7
1983	97	6,4
1984	89	5,9
1985	79	5,2
1986	75	4,9
1987	70	4,5
1988	78	5,0
1989	89	5,7
1990	137	8,7
1991	136	8,7
1992	239	15,5
1993	329	21,7
1994	365	24,2
1995	304	20,6

* EV Politseiameti statistika

Oled nüüd juba trükiis ilmutanud rea minevikuainelisi päevikuid. Mis on sind peamiselt ajendanud? Soov tuleviku jaoks talletada möödanikku, rääkida endast selles ajas või midagi muud?

Ajendeid võib ehk olla kümneid. Arvata on, et mõnesid neist ei oska sõnastada. Miks kirjanik alustab ühel heal päeval niisugust romaani, mitte teistsugust? See on tema sisesund, loominguline impulss sel ajahetkel. Nõnda võiks ka päevikut põhjendada kõige üldisemalt nimetu loomingulise impulsiga.

Päevikukirjutamist alustasin esmaspäeval, 6. oktoobril 1969 Moskvas ühiselamus. Kõrgemate kirjanduskursuste tudengit vaevas koduigatsus. Päevikut kirja pannes siis nagu rääkisin Helmiga. Helmi luges, kui koju sõitsin. Algul oli päevik lihtsalt kiri Helmile.

Edaspidi päeviku kirjutamise komme säilis, kuid sisu muutus. Aastaid hiljem olen päevikuis juba otsesõnu öelnud, et soovin valitsevat skisofreenilist elulaadi ja ka konkreetseid situatsioone viia tulevase ajaloo kohtu ette. Algsest pretensioonitust päevakajast hakkas arenema sihikindlam tegevus. Sellelt kohtutoimiku ettevalmistamise pinnalt aga kasvas nagu iseenesest välja vajadus luua omalt poolt ajastu jaoks keerukaid olukordi, mis toimiksid katalüsaatorina — paneksid inimesi kas positiivsete või negatiivsete kangelastena rohkem avanema. Kujundasin oma elu appi võttes romaani, tegin ümbritsevast elust teatud mõttes romaanikompositsiooni. Romaani „Mind armastab jaapanlanna“ väljaandmise jama kohta kirjapandut nimetasin juba tookord faktiromaaniga toorikuks. See keskkonna „romaaniks“ kujundamine ei teinud muidugi mu isiklikku elu kergemaks. Kus seda! — 1981. aastal ähvardati ju isegi vanglaga.

Endalgi on praegu kummaline mõelda, kui selgelt tulevikku ette nägin, seda tulevast ajalookohut, millest ka tollast Keskkomiteed ja Julgeolekut selgesõnaliselt informeerisin. Jäi mulje, et mõni mees võttis seda kohtu ette astumise võimalust isegi veidi arvesse; mu toimimine mõjus kohati profülaktiliselt. Igatahes, mina mängisin juba tookord, päevikuid kirja pannes, lahtiste kaartidega. Kutsusin ka võimused korrale. 2. jaanuaril 1986 Arnold Rüütlile saadetud kirjas näiteks räägin riigis esinevast „psühholoogilisest banditismist“.

Päevikute trükiandmise konkreetsem mõte tekkis alles siis, kui meeletult võimas ajalooopööre selle võimalikuks oli teinud. Väga mõjusa impulsi esimese raamatu trükkimiseks, lausa hoobina mõjuva tõuke aga andis see, et „Kupra“ kirjastuses jätkasid mõned mehed aja muutumisele vaatamata vanas heas

elumaneeris. See oli nii värvikas materjal, et kippus kohe ise avalikkuse ette. Nõnda juhtuski, et esimesena nägid ilmavalgust päevikud „Aasta 1988“ (Õllu, 1990) ja „„Kupra“ lõhenemine“ (Aasta 1989) (Õllu, 1992).

Kui avaldamine nõnda üsna ootamatult ja pooleldi iseeneslikult lahti oli läinud, siis järgmiste köidete trükiks ettevalmistamine ja kirjastamine tundus juba kirjaniku igapäevatööna, professionaalse tegevusena, tänapäevase elu elamisena. Nõnda mitu viimast aastat järjestikku. Siis otsustasin, et esialgu piirdun viieteistkümne päeviku ilmutamisega (1976—1990). Nüüd on ilmunud neliteist, aasta lõpuolele tuleb veel 1990. aasta päevik.

Peaaegu tänama „Kupart“ õigeaegse psüühilise avaldamistõuke eest, sest praegu oleks täiesti mõeldamatu käivitada viieteistkümneköitelise päevikute seeria trükkimist; need raamatud jääksid olemata. Trükikulud on sedavõrd kallinenud, et niisugust kahjumit ei suudaks enam taluda. Aastad 1993 ja 1994 olid trükkimiseks veel suhteliselt soodsad, kuid ka siis väljaantud kaheksa päevikut viisid „Õllu“ küllalt suurtesse võlgadesse, millel pole tänaseni katet.

Oled üks „neljakümne kirjale“ allakirjutanuist. Selle protestiaktisiooniga kaasaläinud inimesed said hiljem võimude poolt mitmel moel represseritud. Su päevikuid lugedes tekib mulje, nagu oleks sinu ahistamine kestnud eriti kaua ja järjekindlalt. Kuidas seda seletada?

Väga lihtsalt. Mul oli enne palju suuremaid poliitilisi pattusid (näiteks „Maria Siberimaal“ kirjutamine 1978. aastal ja „Tondiõomaja“ tegemine veelgi varem) kui see neljakümne kiri, ja neid patte tuli pärast järjest juurde. See allkirjakene seal kirjal oli minu paturegistris vaid üks kümne seas ja mu elukäiku märgatavalt ei mõjutanud. Minu represserimised oleksid ka selle kirjata olnud enam-vähem samasugused, nagu nad olid. Mõne teise puhul oli see allkiri ainus aktsioon ja siis reageriti just selle puhul.

Oled maapoiss. Oma päevikus oled tunnustavalt maininud maalt pärit kirjanikke kui „puhta eetikaga poisse“. Sinu ülestähendustest jääb mulje, nagu oluksid linna päritoluga haritlased maameestega võrreldes kurjal ajal vedelamad vennad. Nii kategooriliselt sa selles küsimuses pole ehk end väljendada tahtnud?

Muidugi mitte. See silmahakanud ütlemine käib ühe konkreetse kirjanikest koosneva meeskonna kohta ja pole mingil juhul mõeldud laia üldistusena. Ma pole üldist uurimist teinud ega kavatsengi teha. Peaaegu kõigest tubli eetikaga poistest, olgu nad pärit kust tahes. Loomulikult.

Lugesin mõni aasta tagasi ühes väikeses provintsiajalehes avaldatud intervjuud värskest linnapeaks valitud haritlasega. Küsimusele, miks ta nõukogude ajal parteisse astus ja sealt uutmisajal labkus, vastas ta, et karjääri pärast. Mõlemal puhul karjääri pärast. Mis sina sellise vastuse taga peituvast boiakust arvad?

Ega minagi muud arva kui teised õiglase elukäiguga inimesed. Heaks ei kiida, aga tean, et selline mentaliteet on ikka veel üsna tavaline ja seega paratamatu osa meie üleminekuperioodi elulaadis. See on pärand nõukogulikust mentaliteedist, kus enese müümist peeti normaalsemaks nähtuseks kui eneseks jäämist.

Kuigi aeg on uus, on inimesed suuremalt osalt needsamad, kes olid meil kümme aastat tagasi. Noori on muidugi juurde tulnud, kuid väike osa neidki joondub endiste eeskujude järgi. Praeguse Eesti Vabariigi algusaastaile heidavad inetut varju enamasti need endised. Kes ei vaevu analüüsima, võibki arvata, et Vabariigi tegemine peabki just selline inetu võitu ja korrumppeerunud olema, et Eesti Vabariik ise on inetu. Nõnda mõni lausa ütlebki ja vastukaaluks õhkab taga nõukogulikku aega. Praegu on väga segaste seoste aeg, võtab aastaid, kuni sodi ühiskonnas põhja settib ja kogu elu klaarimaks muutub. Ja Eesti Vabariik pole süüdi, süü lasub neil viiekümnel aastal, kust me olime vägisi sunnitud läbi tulema. Tean oma nahal, kui raske oli ausaks jääda, vahel lausa üle jõukäivalt raske, kui rahva rahadega kinnimastud ja väga laiahaardeline riiklik repressiivaparaat sinu, üksiku inimesekese, oma palgatöö objektiks valis. Lihtsam ja väga paljude silmis õigem oli minna konformismiteele.

Mu päevikuis kajastub kuigivõrd ka konformismiteema. Ilmunud päevikud on tänaseski päevas nagu katalüsaatorid — kuidas keegi neile reageerib. Endine konformist, kes sisimas tänaseni eelmises ajastus elab, kes tänast päeva pole omaks võtnud, retsenseeriks päevikut selliselt, et otsib autori halvustamiseks üles mõned laused, kus too ennast näiteks kiidab, aga vaikib samas täiesti maha selle, mida tähendas rahva võit ja partei Keskkomitee ränk kaotus selles võitluses, mis toimus 1987. aastal „Maria Siberimaal“ käsikirja „Loomingus“ avaldamise ümber. Vaikib sellest, et tänase päeva positiivsed alged väljendusid väga jõuliselt juba 1987. aastal. Ja nõnda on juhtunudki.

Selles valguses mõjuvad mu päevikud ka praegu asjakohase sekkumisena, et tuua päevavalgele, hajutada ja tõrjuda mineviku vähkkasvaja haarmeid tänasest päevast. See on minu väike panus üldise suure ülesande lahendamisel. Tegutsen jõudumööda.

Oled oma päevikutes nii mõnelegi jaganud valusaid torkeid nende tookordse, sinu arvates ebaeetilise käitumise pärast. Sinu ülestähenduste abil võiks koostada meie toonaste, mitmes erinevas kaliibris kollaborantide edetabeli. Siinkohal tuleks ehk loogika nimel vahet teha karjääri kaalutlustel või hirmu ajal võimule alistunute ja režiimi veendunud pooldajate vahel. Inimest, kes oma tõekspidamiste kohaselt toimis, ei saa ju lugeda kollaborandiks?

Sul on õigus — ideelised mehed on ideelised. Sellest teisest kategooriast, kaasaminejaist, tuleb rääkida diferentseeritult. On siiski hoopis erinev, kas inime läks konformismi teed karjääri huvides või argusest. Nende psüühika anatoomia on huvitav, kuid uurimine nõuab omaette tööd, seda siinkohal lahkama ei hakka.

Aga miks ei saa neid lugeda kollaborandiks? Kas sa sead ideelise kommunisti automaatselt rahvusest väljapoole? Et rahvusel pole sellisega enam mingit sidet? Et seega ei saa ta rahvust ka reeta?

Sinu raamatute arvustajad on vahel tähelepanu juhtinud su egotsentrilisusele. Pole koguni võimatu, et sinu kompleksitu enese „mina“ väljapakkumine ja keskusse asetamine on kriitikute silmis ka su kirjandusliku loomingu koguväärtust mõjutanud. Mis sa ise sellest asjast arvad?

Sellele küsimusele peaks vastama keegi asjalik kõrvaltvaataja. Kas näiteks Pärt Lias ei vastaks? Ise arvan, et nõukogude ajal mõjutas ametlikke suhtumisi mu loomingusse hoopis minu kui poliitilise vastase maine. Konformismivabad kriitikud aga on mu loomingut siis vastukaaluks ehk ülearugi kiitnud.

Mis puutub päevikute minakesksusse, siis need on just mina-päevikud, muudmoodi neid pole mõeldudki teha! Oleks ju võinud ülesande ka teisiti seada — aga kas tulemus olnuks veenvam? Ei tea. Keegi ei tea. Viisteist päevikut annavad kokku oma 120 poognat raamatuid. See on meeletu töömaht, võiks endast kujutada ühe inimese elutööd; kui ülesande asetusega viltu läksin, siis oleks tõepoolest kahju suur.

Mis puutub enese kui nõukogudevastase isiku kiitmisse, siis sellel võttel on praegugi veel märgatav toime, seda enam oli minevikus. Tookord aastate eest ärritas see maneer Julgeolekut. 21. augustil 1980 (seega juba enne „neljakümne kirja“) KGB poolt koostatud salajases teatises on minu iseloomustuseks öeldud: „Kontrollimisel on saadud andmeid, et Kiik on psüühiliselt tasakaalutu inimene, tal on olnud häbematuid ekstremistlikke esinemisi. Armastab enesereklaami. On häälestatud rahvuslikult.“

Täna sel päeval ärritab Julgeoleku poolt enesereklaamiks nimetatud neid päevikuluigejaid, kes sügaval hinges on ikka veel pahased Kiige kui tookordse riigivastase peale. Ju on pahased sellegi pärast, et olin rahvuslane. Ja et käitusin nõukogudevastase ekstremistina? See lõik seal teatises on ju üks sama süüdistusrida. Ja on kahjurõõmsad, et poisi psüühikaga pole kõik korras?

Su päevikutele osaks saanud kriitikast võib järeldada, et eilse vale ja ülekohtu meenutamine pole praegu eriti teretulnud või hinnas. Jätkad aga visa üksikvõitlejana oma mälestuste kirjanemist ja inimestele vahel ka koolitunnistuste jagamist, kindlustad oma positsiooni kui meie parnassi enfant terrible. On see sinu teadlik eesmärk?

Olen isegi hämmelduses, kui võrdlen oma pimedusaja positsiooni oma positsiooniga praeguses, valgusesse suundumas ajas. Midagi nagu poleks minusse suhtumises eriti muutunud. Isepäine ühemehevõitlus tekitas siis mingit vastumeelsust enamikus kolleegides. See ilmnes ka siis, kui loeti kokku poolt- ja vastuhääli minu kandideerimisel Kirjanike Liidu juhatusse. Jäin kolmel korral juhatusest välja.

Ei, mingit seesugust eesmärki pole olnud ega ole. See, mis sulle alt välja tuleb, on lihtsalt minu loomuliku loomingu omapära, nagu on omapärane iga teisegi kirjaniku looming. Karakteri omapära on külgesündinud nähtus, mitte sihiteadlik olemine. Nõukogude ajal ausalt püstitajamiseks oli vaja tugevat karakterit, küllap väga tugevat. Seda omadust ei saa siis ka päris pahaks pidada.

Mu olemus ja käitumine pole ühest ajastust teise üleminekul kübetki muutunud, räägin praegu täpselt sama, mis rääkisin 1978. aastal avalikult „Marias“.

Oled pikki aastaid teinud opositsiooni suletud ühiskonnas, kus igasugune vastasrindlus võrdus huligaansuse või, raskemal juhul, kriminaalsusega. Nüüd oled kindlasti juba jõudnud tõdeda, et nii mõnigi su eilsetest korralekutsujaist on nõrkeid piruette sooritades maandunud värske vabariigi võimupositsioonidele. Ühest su kolleegist, kellele sa oma päevikus üliagara keskvoimule kuuletumise pärast jagad miinuspunkte, on täna saanud koguni suursaadik. Kas sul mõnikord pole pähe tulnud, et põhimõttekindlus, moraalsed tõekspidamised ja valele alistumisest keeldumine on üks halvasti makstud, donkihotlik ettevõtlus? Ja et maailm on ikkagi hoopis libedamate kalade päralt?

Donkihotlusega sa tabasid otse naelapea pihta — see sõna iseloomustab ehk üsna ülevaatlikult kogu mu elu ja olemust.

Lapsepõlves, kõige vastuvõtlikumas eas, sain tohutult emotsionaalse elamuse nii don Quijotest kui ka Švejkist. Küllap see iseloomustab mu hingesügavuses peituvaid tagamaid, et sellistele tegelastele üsna jäägitult kaasa helisesin. Küllap siis võiks mind vaadata nende kahe mehe omamoodi sulamina. Ühe lihtsameelne ja tõsimeelne sirgjoonelisus ning teise parajalt vigurlik väljamängimine.

Kuigi halvasti makstud mehe võlad annavad end tõesti tunda, arvan optimistlikult, et maailmas jätkub ruumi nii ühtedele kui ka teistele. Kui ainult optimistist puudu ei tuleks!!

Oma päevikus oled vahel rääkinud sensitiivsusest, seitsmendast meehest, millele ütled tänu võlgnevat oma võime realiteeti haarata, paremini mõista oma ümbrust, kaasinimesi ja ka iseenmast. Niisiis, midagi selgeltnägemise sarnast?

Sensitiivsus on nähtus väljaspool meie tavapiire ja mind võlub kuigivõrd selle teise maailma romantilisus, argisusest kõrgemal ja mõistusest kaugemal oleva maailma olemasolu võimalikkus. Vigala Sass on leidnud, et minus on sensitiivseid võimeid, kuid samas öelnud, et neid võimeid on paljudel inimestel ja kunstnikel on need peaaegu kohustuslikult. Selline hinnang ei kohusta mind nagu millekski eriliseks. Olgu siis pealegi need võimed. Teisalt on öeldud, et olen elutark; olen elult rohkem õppinud ja meelde jätnud ja elust rohkem taibanud kui mõni teine. Muidugi siis loogiliselt võttes ka vähem kui mõni kolmas. Miks mitte. Kõik siin inimeste maailmas on üsna suhteline. Hinnata tuleb inimest tema tegude järgi ja seda saavad erapooletumalt teha ikka kaasinimesed.

PROOIMION AIN KAALEPI ELU- JA LOOMINGULOOLE
VIIS FRAGMENTI

1. HISTORIOGRAAFILIS-PERSONOLOOGILINE FRAGMENT

Kui uskuda, et postmodernistlik ajastu on ka meil alanud, siis Ain Kaalep ja tema elutöö kuuluvad sellele eelnenud aega. Sinna, kus kehtisid suured narratiivid ja Valgustuslik Projekt. Sest kindlasti on Kaalep olnud viimase poolsajandi Eesti üks tähtsamaid valgustajaid. Kõik, kelle mälu ulatub kaugemale kui viis viimast aastat, mäletavad, kui keskne isik oli Kaalep aastakümneid meie kultuurielus luuletaja, tõlkija, esseisti ja toimetajana. Temalt õppis mitu järgmist põlvkonda seda kunsti, kuidas teha oma tööd ühiskonnas, mis on sinu jaoks põhimõtteliselt vale ühiskond, kuid millest keeldumiseks sul ei ole võimalust. Mäletan neil nõukogude elu aastail Kaalepit sagedasti arutlevat: muidugi on koostöö okupatsioonivõimudega kollaboratsioonism ja seega taunitav. Aga kui okupatsioon kestab nelikümmend aastat, tuleb kollaboratsioonile anda teine tähendus kui siis, kui ta kestab neli aastat. Kaalep suutis seda õpetada neile endast noorematele, kes olid juba sündinud sinna ühiskonda ja pidid seal elama oma ainulist elu. Mida p i d i tegema, mida v õ i s teha, millest tuli igal juhul hoiduda? Otsesõnu seda just iga päev ei arutatud. Kuid Kaalep oli üks neist, keda vaadati ja kelle käitumise järgi otsustati. Ja tema olemasolu tähendust t e r v i k u n a tajuti olulisena.

Igatahes on temast 1970.—1980. aastatel palju kirjutatud: Nigol Andresen, Jaan Kross, Jüri Talvet, Silvia Nagelmaa, Hando Runnel, Jaak Põldmäe, Linnar Priimägi, Rein Veidemann, Mati Unt, Peeter Olesk, Sirje Olesk, Asta Põldmäe, Ilmar Vene, Arne Merilai on kõik kirjutanud suuremal või vähemal määral üldistavaid lugusid, mõni mitugi, ja kindlasti ei ole see loetelu lõplik.

Seepärast on minu ülesanne õieti keeruline — suur hulk asju on lihtsalt ära kirjutatud ja need tuleks vaid üles otsida. Kaalepi tõlkijameetodi ja tema eripära üle luuletajana on palju kirjutatud (J. Põldmäe, J. Talvet, N. Andresen jt.). Kaalepi missiooni esseistina ja maailmakirjanduse kodustajana on analüüsinud J. Kross, L. Priimägi, R. Veidemann jt. Varem ei saanud Kaalepi eluloo kõikidest faktidest kõnelda ja tema luuletuste eri kihistused jäid mõistetavatel põhjustel lõpuni lahti seletamata. Ridade vahele kirjutamise ja sealt lugemise kunst oli tolle eelmise ajastu inimestele üsna selge, nemad tegelesid dekonstruktsiooniga juba siis, kui mõiste ise oli neile tundmatu.

Nii on kaalepiana eesti kultuuriloos täiesti arvestatav, kuigi fragmentaarne. Alljärgnev toob veel mõned fragmentid lisaks. Kaalepi huvide haare on olnud ebatavaliselt lai: saksa, hispaania ja muude õhtumaade kultuuri-ilm on seal alati koos eksisteerinud huviga idamaiste ja soome-ugri rahvaste vastu.

Oma lingvistiliste ja folkloristlike kalduvustega meenutab Kaalep Uku Masingut, erinedes temast küll oma huvide ülelibiseva pealiskaudsuse poolest. Kaalep pole olnud otseselt ei latinist, orientalist, germanist, hispanist, fennougrist, aga ta on osanud olla neile vähestele eesti –istidele mõistev ja kaasa kõnelda suutev partner. Tema enda esteetiline ideaal, nii nagu mina seda olen tajunud, paigutub kuhugi Goethe juurde. Ta on ikka olnud ainetelt klassikaline ja hoiakult õpetav.

Kaalepliku universaalsusega kirjanikku–tõlkijat meil nooremate hulgas ei ole — tundub, et ei saagi olla. Tema paralleel minu jaoks laias ilmas on aina olnud Ivar Ivask, temast aasta hiljem sündinud Riia–Rõngu mees, esseist, uurija, toimetaja ja luuletaja, polüglott ja maailmakirjanduse mees. Vahel ma mõtlen, et kui Kaalepist oleks saanud pagulane ja Ivask pidanuks jääma kodumaale, vahetanuksid nad lihtsalt oma saatused.

Kaalepi noorematest sõpradest on vist kõige temalikum Jüri Talvet, tõlkija ja luuletaja, nüüd ka ajakirja „Interlitteraria“ toimetaja. Hispanistikas on ta jõudnud muidugi Kaalepist kaugele ette, sest on olnud väga palju sihipärasem ja kontsentreeritum. Temas on tõenäoliselt puudunud see piisake boheemlasverd, mis Kaalepi aina nii vabaks ja muretuks on teinud. Tema vooresed ja pahed ei ole olnud Kaalepi vooresed ja pahed. Säravaim universalist keskmise generatsiooni hulgas on olnud Linnar Priimägi, kuid teda on moodsad suunad kitsast kirjandusilmast (mis on valdavalt Kaalepi maailmaks jäänud) uute meediate ilmutuslikele radadele viinud. Ja kaaleplikku leebust ei õpi ta vist kunagi ära. Mulle on jäänud mulje, et saksa kultuuriruumis liikunutest on Kaalepile lähedane samuti ju eesti filoloogi koolitusega Toivo Tasa. Kaalepi heade sõprade hulka kuulus kindlasti ka Jaak Põldmäe, kes tegeles süvitsi kõigi nende poeetikaprobleemidega, millele Kaalep varem kui olulistele oli osutanud. Kaalepi vaimule lähedaste inimeste hulka olen ma aina arvanud ka Jaan Undi, kes erinevalt väga paljudest oskab kreeka keelt, milleta Kaalepi meelet ei saa üldse olla haritud inimest.

1960. aastatel oli aeg, mil Mati Unt, Jaan Kaplinski, Andres Ehin, Paul-Eerik Rummo, Ly Seppel ja teisedki käisid Elvas tema kui õpetaja ja vanema sõbra juures. 1980. aastatel käis seal näiteks Peeter Olesk, keda Kaalepiga ühendab vahest kõigutamatu demokratism ja kalduvus vasakpoolsusele. Muus osas vaidlesid nad väga palju ja ma kuulasin kõrvalt ning noteerin tagantjärele, et Kaalepiga oli võimalik väga lähedalt vaielda.

1989. aastal sai Kaalepist „Akadeemia“ peatoimetaja ja eriti ajakirja algaastail oli toimetuse see koht, kuhu avanenud intellektuaalne Tartu oma väliskülalisi tõi. Oli päris tavaline, et mitu korda nädalas käisid seal sakslased, soomlased, rootslased, prantslased, väliseestlased ja kes kõik veel. Kaalep teadis alati midagi maast, kust külalised tulid, rääkis nendega nende endi keeles, oli võib-olla natuke hajameelne, aga väga sõbralik. 1992. aastal kirjutas Juhani Salokannel „Helsingin Sanomates“, et kohtas „Akadeemias“ kahte kirjanikku, kellest üks meenutas talle Pentti Saarikoskit (see oli Johnny B.) ja teine V. A. Koskenniemi. Viimane on ehmata, kuid iseloomulik paralleel. Kaalep

sarnaneb selle omaaegse autoriteetse luulevürstiga nii oma antiigiharrastuste, Goethe ihaluse kui ka *ewige Weibliche* hindamise poolest. Mälestuste järgi olnud Koskenniemi aga väga võimekas kulissidetagune intrigaan. Seda pole Kaalep kunagi viitsinud, osanud ega tahtnudki olla.

2. BIOGRAAFILINE ELEMENT

Ain Kaalepi lapsepõlv möödus Peedul, seepärast pöördus ta täiskasvanuna, olles vahepeal elanud Tartus ja Tapa lähedal, esimesel võimalusel Elvasse tagasi. Kooli lõpetas Kaalep Tartus, see oli Treffner, sealt mäletab ta ka oma avaliku kirjandusliku tegevuse algust, s. t. koolialmanahhide organiseerimist ja neis kirjutamist. „Täitsa algusest peale, kohe, kui ma kirjutama õppisin, olen ma ikka tahtnud mingeid raamatuid teha,“ meenutab ta ise. Ta oli kooli pandud väga noorena ja lõpetas gümnaasiumi 1943. aastal kuueteistkümnnesena, pääses seetõttu esialgu tööteenistusse minekust ja võis astuda ülikooli. Ta ise peab neid paari kuud saksa-aegses ülikoolis väga oluliseks, sest professorkond oli siis veel endine. Ta astus filosoofiateaduskonda ja tahtis valida oma peamine eesti ja üldise kirjanduse ning kõrvalaineks romanistika. Nende valikute teokstegevamiseni ei jõudnud ta kunagi, vahele tuli Soome sõjavägi, pärast mida jätkas ta juba hoopis teistsuguses ülikoolis.

Kaalep põgenes Soome 1944. aasta jaanuaris ja tuli sealt tagasi sama aasta augustis. Järjepidev kirjutamine oligi alanud seal. Õieti mäletab Kaalep, et terve rea tõsiseltvõetavaid luuletusi oli ta kirjutanud juba viimases gümnaasiumiklassis, 1943. aasta kevadtalvel, „täiesti isamaalisi“, nagu aeg siis eeldas.

Koos rügemendikaaslaste Raimond Kolgi ja Raimond Kaugveriga tegi Kaalep Soomes almanahhi „Kodutee“. Sel ajal oli ta ka õige lähedal trükkipääsemisele: saatis luuletuse Soomes ilmuvale „Eesti Loomingule“ ja sai peatoimetajalt Valev Uibopuult vastuse, et kaastöö ilmub ajakirja kolmandas numbris. Paraku jäid luuletused ilmunuta.

Kui soomepoisid augustis 1944 tagasi Eestisse tulid, oli neil idealistlik lootus, et Vabadussõja situatsioon võib korduda: sakslaste ja venelaste vahel loodeti mingi ime läbi Eesti riiklus taastada. Nii ometi ei läinud ja Kaalepi sõdimine lõppes pärast lahingut Kosel Pitka üksuse koosseisus Tallinna langemise päeval. Venelased tulid sisse, Kaalep läks ülikooli ja sai seal õppida kuni arreteerimiseni 1945. aasta veebruaris. Ta oli vanglas kokku 13 kuud (sellest osa aega koos Mart Lepiku ja Jaan Krossiga). Et ta lõppkokkuvõttes siiski vabaks sai, selle otsustas tema noorus ja eriti ühe ta sugulase, vana kommunisti Johannes Sillenbergi sekkumine (temale pühendas Kaalep hiljem luuletuse „Ühe elu faktid“). Ta vabanes mõned kuud enne oma kahekümnendat sünnipäeva, jäi elama ema juurde Tartusse (isa oli olnud vangistatud, põgenenud ja ilmselt Läände jõudnud) ja astus taas ülikooli. Ta kirjutas luuletusi, ei üritanudki neid kusagil avaldada, nägi aga meelsasti, kui need käsikirjas sõprade seas levisid. Enamik neist on nüüdseks ilmunud, süütumad „Klaasmaastikes“,

ülejäanud „Luuletustena sahtli põhjast“ „Vikerkaares“ (1988, nr. 12). Just need luuletused said ettekäändeks tema represseerimisele 1949. aastal. 30. juulil ilmus „Rahva Hääles“ Tallinna Polütehnilise Instituudi ettevalmistusosakonna üliõpilaste avalik kiri „Kosmopoliit taskuväljaandes“, mis oli pühendatud ainuliselt Ain Kaalepile. Seal öeldakse, et „armetute värsivärdjate autor püüab teostada ideelist diversiooni meie kõrgemate õppeasutuste üliõpilaste keskel“, ja küsitakse: „Kus oli aga teie poliitiline valvsus, seltsimehed kommunistlikud noored Tartu ülikoolist? Kuidas on võimalik, et teie ei ole juba varem korrale kutsunud seda ideoloogilist diversanti ja „kahvliduelli kangelast“, Ain Kaalepit?“ (Vt. taastrükk, „Vikerkaar“ 1987, nr. 10, lk. 91—93.) Järeldused muidugi tehti ja „ideoloogiline diversant“ kõrvaldati ülikoolist. Selle episoodiga seostub ka Kaalepi trükkidebüüt, „pugelik luuletus“ (nagu ta ise ütleb) „Tehast külastades“ ajakirjas „Stalinlik Noorus“ (1949, nr. 9).

„Sain teada, et asjad on halvad ja püüdsin veel midagi päästa, aga see muidugi ei aidanud.“ („Kahvliduell“ oli buršinali, kus daami au kaitsev Kaalep kutsus välja Eno Raua ja relvadeks valiti kahvlid. Buršikommete taastamine oli äärmiselt ebasobiv ja naljast paisus korralik skandaal.)

Ülikoolist väljaviskamise järel jäi Kaalep esialgu Tartusse, töötas mitmel pool, ei proovinudki midagi avaldada, loobus ka kaasaegse kirjanduse jälgimisest ja hakkas lugema klassikuid saksa keeles. Pärast Stalini surma tekkis võimalus ülikoolis jätkata. Paul Ariste eestkoste rektor Klementi juures andis tulemusi, Kaalepil lubati taastada end üliõpilasena kaugõppeosakonnas, kui ta leiab endale pedagoogi koha. Niisugune koht leiti Tapa lähedalt Imastu lastekodust, kus Kaalep töötas kasvatajana 1956. aastani. Sel ajal ta ka abiellus. Ülikool sai läbi samuti 1956. aastal ja uut töökohta ta endale ei otsinudki. Kolmekümneaastaselt alustas Kaalep vabakutselise literaadi põlve ja pidas oma perekonda üleval peamiselt tõlgetega, mille eest nõukogude ajal maksti suhteliselt hästi. (Vt. selle kohta A. Kaalepi mälestusi „Nii usaldamise kui usaldamatuse ajast“. EKS-i Aastaraamat XXV, EKS, 1995, lk. 117—139.)

Pärast NLKP 20. kongressi 1956. aastal algas nn. sula. Kaalepile ja temataoliste tähendas see avaldamisvõimaluste tekkimist. 1958. aasta „Loomingus“ ilmunud luuletus „Sõber, kui ehitad maja, / siis tee talle suured aknad“ näitab üsna hästi neid uusi lootusi, mida aeg kaasa tõi. Trükki olid teiste seas pääsenud ka Jaan Kross ja uuesti Ellen Niit ning kriitikud ja muud ideoloogilised valvurid arutasid väga tõsiselt, kuivõrd nõukogulik nende noorte luule ikkagi on. Võeti üles vabavärsidiskussioon, ilmus Hermelini „Porikuu sonaat“, paroodia just Niidu, Krossi ja Kaalepi luule aadressil. Vaidlused kestsid aastaid. Oma esimese raamatuni jõudis Ain Kaalep väga vaevaliselt. 1959. aastal oli Endel Nirk kirjutanud: „...kodanikutundeid luulest kas lausa teadlikult või „unustamisi“ välistades ei saa meie päevil kujuneda väljapaistvaks luuletajaks ka kõige paljutöötavamate poeetiliste eelduste puhul. Nii on näiteks A. Kaalep kahtlemata võimekas ja suure kirjandusliku eruditsiooniga autor, kuid tema teekond luules on ikka läinud üle kivide ja kändude. Küllap suurelt jaolt sellepärast, et tema hoiak on mõnigi kord segadusse viivalt ebamäärane...“ (E.

Nirk, Mõnest kodanikuluule arenguprobleemist. Tsit. rmt-st „Teemad variatsioonidega“. Tallinn, 1964, lk. 127.)

Kaalep jõudis oma raamatuni 1962. aastal, kui kõigepealt ilmus „Samarkandi vihik“ ja siis ka sisuline esikkogu „Aomaastikud“. „Samarkandi vihik“ oli „Loomingu Raamatukogu“ 1962. aasta 4. number, mis järgnes Kaalepi ja Ilmar Malini Kesk-Aasia komandeeringule. Kaalep koondas sinna mõned Zulfija, Omar Hajjami, Ališer Navoi jt. tõlked ning peamiselt sellel reisil kirjutatud originaalluuletused, Ilmar Malin joonistas pildid juurde ja Otto Samma trükkis selle ära. Teiste seas oli ka „Phrynichose papüurus“, tekst, kus originaal teeskles tõlget ja mis tegelikult oli autori pila kogu nõukoguliku kunstimõistmise aadressil, esitatud põhimõttel „kes aru saab, kes ei, pole kõigile helde Athena“.

Paul Rummo retsenseeris „Samarkandi vihikut“ koos Lennart Mere raamatuga „Laevapoisid rohelisel ookeanil“ ja kiitis mõlemat. Ühiskondliku suhtumise muutust (või Rummo heatahtlikkust) näitas järgmine passus: „Kaalepil olid juba ammu valmis kahe õige mahuka luuletuskogu käsikirjad. Ühte neist on kirjastus mitu aastat kaalunud, aga siiski pole veel otsusele jõudnud, on see ikka raske küllalt raamatuna avaldamiseks, kas Kaalep on ikka küps esikkoguks? Heast luulest lugupidajate laiadele hulkadele on see küsimus selge juba kümmekond aastat Kaalepi paljude ajakirjanduses ilmunud heade luuletuste järgi. „Loomingu“ Raamatukogu“ löikas nüüd läbi — aitäh talle! — selle mõistmatu ja andestamatu kõhklemise, mis andeka luuletaja tiibu kärpis; loodame peatselt näha ka ta varasema loomingu paremiku raamatukaante vahel. Ja mis peasi: aina uusi nõukogulikust elutundest hõõguvaid teoseid!“ („Looming“ 1962, nr. 3, lk. 477.)

Uusi teoseid tuli tõesti, tõlkeid, artikleid, kaastööd raadiosse ja näidendeid. Sealjuures nõutavaid kompromisse iseloomustab Kaalep nii:

„Kuidagi pidi kasvõi formaalselt värvi näitama, muidu ära ei trükitud. Tuli leida moodus, millega sa iseennast ei reetnud, aga millega sa mingi väikese kummarduse tegid. Leiad selliseid luuletusi ka järgmisel sugupõlvel, Paul-Eerikul ja Kaplinskil nende esimestes kogudes. Ka Alliksaarel on oma väikesed kummardused.“

1968. aastal ilmusid „Järvemaastikud“. 1971 „Klaasmaastikud“. Viimane koondas n.-õ. eelõitsengut, muu hulgas ka neid luuletusi, mida Kaalep kunagi eraldi sonetikoguna välja oli tahtnud anda. „Klaasmaastike“ toimetamisest mäletab Kaalep:

„Ühest tsüklist rookis peatoimetaja Aksel Tamm, kes ei ole üldse paha mees, aga kole ettevaatlik, hulga luuletusi välja. Leidis mingeid vihjeid. Ma siiski kahtlen, kas see loll tsensor oleks need ära tabanud. Tema muidugi tabas. Ma urisesin natuke, aga asendasin teistega. Tuleb ta mulle siis tänaval vastu ja ma ütlen, et panin mõned uued luuletused sisse. Tamm küsib kohe: „Aga kui riigivastased need on?“ Ütlen talle: „Mina ei kirjuta üldse riigivastaseid luuletusi.“ Siis ta löi käega ja naeris.“

Algusest peale oli „Klaasmaastikes“ juba 1968. aastal „Loomingus“

ilmunud luuletsükkel „Romansid don Quijotest, mis Cide Hamete Benengeli pühendas don Juan de Trillo, Dianogada hertsogi õndsale mälestusele“.

„Nendest sai laias ilmas aru ainult Ivar Ivask. Kui ta Eestis käis, ma küsisin: „Kas said aru?“ Tema, hispanist, nagu ta oli, ütles: „No muidugi. Igaüks saab aru.“ Küll ma ehmusin. Tegelikult oligi väga lihtne, trillo on hispaania keeles koot, Juan de Trillo = Koodi Jaan, Dianogada = Pähklipäev = Nußtag = Nuustaku hertsog.“ (Vt. selle kohta ka A. Merilai „Suupärane Ain Kaalep“ rmt-s „Ajalaval“. Tartu–Helsingi, 1995, lk. 210–221.)

1960. aastate lõpp ja 1970-ndate algus oli Kaalepi elus üks mõeldavaid tipptunde. Ta oli oma elu neljandas kümnendis, aktiivne, erudeeritud, vembukas (mis muud kui vemp — häbematu ja natuke ohtlikki oli see tema kumardus jäljetult kadunud Jaan Tõnissonile?). See oli aeg, mil noored kassetipõlvkonnalased olid leidnud tee Elvasse ja käisid seal mõnikord Kaalepiga juttu ajamas. Välismaale teda siis veel ei lastud, ka viljakas kaastöö raadiole keelati just siis ära, sest peatoimetaja Ado Slutsk oli kuulnud, et Kaalepi kirjanduskommentaari ajakirjas „Noorus“ olla EKP Keskkomitees pahameelt äratanud. Muud kanalid jäid siiski lahti. 1980. aastatel oldi temaga sedavõrd harjunud, et ta võis lõpuks ka välja saada: Ida-Saksamaale, Kuubale, Jugoslaaviasse. Soome ja Rootsi siiski mitte, sinna sõitsid tema kutsetega teised. Tema käis Gruusias ja Armeenias sidemeid sõlmimas ja muidu esinemas. Pika võitluse järel avati Tartu ülikoolis tõlkekabinet, mille esimeseks juhatajaks sai Ain Kaalep. 1989. aastal startis „Akadeemia“.

3. POETOLOOGILINE FRAGMENT

Niipalju kui ma asjast sotti sain,
nimi pandi mulle ja see oli Ain.
Tuli muusa ka ja ütles „Jaa!
Ega suurt poeti temast ju saa,
aga ehk mõni laul tal ei tulegi nii hull —
vaja palju poeete varsti on mul.“
(Ristsed, 1962.)

Tuleb tunnistada, et Eesti tõeliselt suurte luuletajate kõrval olen Kaalepi arvanud n.-ö. järgmisse, ka ju väga auväärseesse seltskonda. Tema luuletegu on olnud üks tegu teiste kõrval. Ta on seda aina sugereerinud ju isegi, kinnitades, et kui nõukogude võim poleks kõike ära rikkunud, oleks temast saanud filoloog, õpetaja Treffneri koolis, võib-olla ka professor, kes õpetab ja tõlgib ning vanast peast avaldab elu jooksul sahtlipõhja kogunenud luuletused (Lauri Kettuneni juhtum). Et aga nõukogude võim siiski tuli ja Kaalepit esialgu õpetajaks saada (noori rikkuma!) ei lubatud, hakkas ta kohe kirjutama. Ja kui sai, siis ka avaldama. Ja oli 1950.—1960. aastate vahetusel värske, julge, huvitav, vaimukas ja tark autor. „Aomaastike“ proloog, „Lõikuskuu sonaat“, samuti

„Eesti rapsoodia“ on nii nagu ka Jaan Krossi „Maailma avastamine“ või Ellen Niidu „Laulu algus“ väga ajastuomased teosed.

„Kui hakkasid avaldama Jaan Kaplinski, Paul–Erik Rummo, Andres Ehin, tegid nad kõik mulle väga suurt rõõmu. Mul oli tunne, et seda, mis minul jäi pooleli, viivad nemad nüüd edasi. Et mina võin nüüd surra. Minul pole eesti luulele enam palju anda. Mina olen eesti luule aidanud (mitte viinud, sest oli ju ometi olemas Alliksaar! vaid a i d a n u d) sinnamaani, kust nemad võisid edasi minna.“

Mulle endale meeldib Kaalepi kogudest kõige enam „Järvemaastikud“ — siin on koos nii hoogu kui intiimsust, vabavärsilist mõtteluulet ja hääd rahvalikku lorilaulu. See on Kaalepi kõige naturaalsem raamat, kus sekundaarne inspiratsioon pole veel nii valdav kui edaspidi.

„See kogu saigi tehtud vabavärsi võimaluste näitamiseks. Hiljem ma loobusin sellest. Olles suur Paul–Erik Rummo, Kaplinski ja Ehini austaja, leidsin ma, et vabavärsiluule on väga heades kätes ja minul pole vaja seda enam teha. Vaja on hoopis kedagi, kes neid vanu vorme ja riimilist luulet, kasvõi antiikvormegi harrastaks. Siis ma siirdusingi vanamoodi luule alale.“

Minu meelest on Kaalep (nii nagu ka Jaan Kaplinski) kõige ehtsam vabade kunstide professor. Ta meenutab mulle aina neid Ameerika luuletajaid, kes istuvad kateedris, õpetavad noori ja aeg–ajalt avaldavad mõne õpetatud raamatu. Kogu tema hoiak luule suhtes on ju olnud rõhutatult filoloogiline: „Kirjandus on ikkagi keele erijuhtum,“ kinnitas ta intervjuus 1986. aastal („Keel ja Kirjandus“ 1986, nr. 6, lk. 362). Ja lisas samas: „Mina püüan oma värssidega teenida eesti keele geeniust.“

Kaalepi luule nõuab tarka lugejat. Eriti näib see kehtivat „Paani surma“ kohta, mis ilmselt on intertekstuaalsemaid raamatuid meie kirjanduses. Samas on siin Kaalepi võib–olla kõige isiklikumad ja traagilisemad luuletused „Prooimion“ ja „Keila eeleegia“.

„Kuldse Aphrodites“ on ta oma sentimentaalset poolt rohkem aimata lasknud. Veidi häbematumalt on seda kommenteerinud Andres Langemets: „[Kaalep] on korruga hinge ja elamuse poolest nii saadaval, nii avalil ja sellest avaliolekust on sündinud hulk sügavaid, meeldejäävaid luuletusi. Oliigi ehk aeg pöörata selg nii Brechtile kui Becherile, kes ikka Kaalepit on kummitama kipunud, ja vaadata silma Aphroditele, kes on ju parimaid luuleõpetajaid.“ („Looming“ 1986, nr. 6, lk. 812.)

Kaalepi viimase luulekogu ilmumisest saab tänava kümme aastat. Tema uuemad luuletused on esialgu veel laiali ajakirjades ning autor on vaid meelisklenud nende kokkukogumise üle. Sellest saaks siis kolmas kogu, mille pealkirjas oleks mingi antiikmotiiv (nagu „Paani surm“ ja „Kuldne Aphrodite“), lisandiga „ja teisi luuletusi“. Veel mõtleb ta sellele, et teha kunagisele „Samar-kandi vihikule“ lisaks kaks vihikut (üks neist oleks murdeline „Haukamaa laulu“) ja viia seega oma luulelooming rangelt klassitsistlikku süsteemi. Tal oleks siis 3 x 3 luuleraamatut, mille järel võiks teha kümnenda, valikkogu.

„Selle ma teeksin väga range valikuga ja paluksin, et ülejäanud luuletusi

loeksid vaid kirjandusuurijad, kes tahavad protsessi jälgida. Aga see igamehe luuletuskogu, see kümnes, see oleks niimoodi valitud, et seal oleksid ainult tõesti head luuletused.“

4. PEDAGOOGILINE FRAGMENT

Jaan Kross on Ain Kaalepi kohta kirjutanud *Praeceptor Estoniae* — Eestimaa õpetaja („Keel ja Kirjandus“ 1985, nr. 2, lk. 115). Nii ongi. „Maavallast ja maailmakirjandusest“ koondab võib-olla viiendiku ta esseedest-artiklitest. Ülejäänute kogumist pole Kaalep vajalikuks pidanud. Omal ajal olid teedrajavad ta kirjutised värsiõpetusest ja luule tõlkeprobleemidest. Tema „Aomaastikke“ nimetati kriitikas väikeseks poeetikaõpikuks ja sedasama saaks ju öelda ka kõigi järgmiste luulekogude kohta. Juba 1960. aastatel võinuks Kaalep — kui temalt oleks see tellitud — kirjutada intelligentse ja üldarusaadava käsiraamatu poeetikast. Ta ei teinud seda, kuid õhutas nooremast meest Jaak Põldmäed, kes kirjutas „Nooruses“ „Poeetika kooli“ ja sai 1978. aastal valmis kapitaalse „Eesti värsiõpetuse“. Endastmõistetavalt oli Ain Kaalep selle teose toimetaja.

Ka kogu Kaalepi tõlketöö on tegelikult suur valgustajalik missioon eestlaste kultuuriteadvuse laiendamisel. Toimetaja ja/või tõlkijana on Kaalep juures olnud „Iliase“ ja „Odüsseia“, kreeka, rooma ja keskaja kirjanduste antoloogiate sünnil. Kas üksi või kaasautorina on ta tõlkinud raamatumahus Tarass Ševtšenko, Heinrich Heine, Johannes Becheri, Nazim Hikmeti, Jacques Prévert'i, César Vallejo, F. García Lorca, Fernando Pessoa, Günther Eich, Alexandre Esprio, Octavio Pazi, Georg Maureri ja Vincente Aleixandre luulet. Tõlkijana on ta lugenud ennast nii Ants Orase kui ka August Sanga õpilaseks, püüdes ühendada ühe pretsioossust teise loomulikkuse-taotlusega.

1960. aastatel kutsus Ita Saks, kes siis töötas „Nooruse“ toimetuses, Kaalepi kommentaatoriks. Aastatel 1965—1969 ilmusid seal O. Muusapoja nime all tema „Kirjanduslikud kihhermed“. Nende ülelugemine kolmkümmend aastat hiljem on haarav ja õpetlik kogemus, mis annab kujuka pildi õitsva sotsialismiaja võimalustest ja nende piiridest. Kaalep balansseerib piiri peal, on ühtaegu nii sarkastiline kui ka dotseeriv, kuid alati vaimukas. Kui 1966. aastal on kirjanike kongressil pikalt halatud selle üle, et kriitikutel puudub teoreetiliste teadmiste baas ja nad ei saa seda ka kuidagi endale luua, teatab Muusapogeg ühemõtteliselt, et teadmiste hankimine olgu ikka iga kirjutaja enda mure. Kui eesti keeles midagi lugeda pole, loetagu teistes keeltes. Aino Undla-Põldmäe on lugenud Lotmani loenguid struktuuralsest poeetikast, aga need kurtjad millegipärast ei ole. Lugegu siis ometi! Kaalepi mäletamist mööda tuli tema palvel, et asi liiga ühehülaliseks ei muutuks, „Noorusesse“ Muusapoja kõrvale teine kommentaator — Poor Yorick (ja siis ka kolmas, teatrit kommenteeriv Üle Ramp). Poor Yorick oli Paul-Eerik Rummo ja nende kahehäälnel kultuurikriitika muutus ülemuste jaoks talumatuks — 1970. aastal

kommentaari lõpetati. Siis algatas Kaalep sarja „Lüürika aastatuhanded“, kus tõlgete ja kommentaaridega tutvustati maailma luule klassikalisi teoseid. See oli väheseid juhte, kui Uku Masing Nõukogude Eestis midagi avaldada sai, nimelt Saalomoni Ülemlaulu ühe katke tõlke ja kommentaari.

Oma eluvaatelisi hoiakuid kommenteerides on Kaalep korduvalt rõhutanud, et teda on nooruses oluliselt mõjutanud Lauri Viljase raamat „Taiseteleva humanismi“. Ta ei armasta sõna „maailmavaade“, mis tuletab talle meelde Hegelit ja Marxi ja nendega koos midagi dogmaatilist. Ennast määratleb ta demokraadi ja kristlasena, kellel, nagu see Eesti haritlasele ajalooliselt iseloomulik, on selgelt pahempoolseid kalduvusi. Klassivõitlust peab ta muidugi jamaks, nii nagu ta sotsialistidele heidab ette ateismi, kuid:

„Et vaeste inimeste eest tuleb hoolt kanda, see oli mulle juba noorena klaar. Ja et rikas rahvas on enamasti paksud ja lollid — niisugune eelarvamus on mul ka. Sõnad rahvuslus ja isamaalisus ei ole mulle kunagi meeldinud. See, et sa teatud rahvusse kuulud, on ju endastmõistetav, aga see ei ole ju mingisugune maailmavaade. Sa kõneled teatud keelt ja mõtled teatud keele struktuurimallide kohaselt, mis keelefilosoofiliselt on muidugi väga huvitav. Aga metafüüsikalised mõtted on mulle võrdlemisi ükskõiksed. Mulle meeldib M. de Montaigne arusaam, et mõistus ei ole kõikvõimas. Tuleb olla skeptiline ja kahelda kõiges. Nii et seesugune juba antiigist pärinev heatahtliku skepsisega seotud maailmavaade. Sinna juurde niisugust goethelikku lootusetult faustlikku taotlust haarata võimalikult palju, seda on minus ka, aga sellesse ma suhtun ikka niisuguse voltäärlik–anatolfransliku ironiaga.“

Uute aegade tülles on Kaalep pöördunud poliitika poole: ta pole kunagi päriselt vandlitornis elanud, kuid nüüd on ta tundnud, et tema teadmisi ja kogemusi on riigi heaks vaja. Ta võttis osa Eesti Kongressist, ta kuulus Põhiseaduse Assambleesse. Ta usub, et nüüd on tema kohus õpetada eesti rahvale demokraatiat ja lugupidavat suhtumist riikluse sümbolitesse (sealhulgas ka Presidenti). Mäletan, et olen nõukogude ajal tema suust korduvalt kuulnud: „Ükskõik kui halb see Pätsi vabariik ka polnud, oli ta ometi sada korda parem kui praegune kord.“ Nüüd püüabki ta minu meelest Eesti Vabariiki nende „Pätsi vabariigile“ iseloomulike vigade kordamise eest hoiatada. Selles mõttes on ta ajalooliselt tartulik nähtus, vana tõnissonliku vaimu esindaja uues ajas.

5. SUBJEKTIIVNE FRAGMENT

1987. aasta varakevadel töin Kirjandusmuuseumi töötajana ära ühe osa Kaalepi arhiivist. Kaalepid kolisid oma mõnusast järveäärsest puulobudikust korralikku korterisse paneelmajas. Siis muutus ka nende elustiil: uues korteris enam sellist boheemlaslikku salongi ei tekkinud ja rahvasterändamine Kaalepите kodus jäi vähemaks. Ajad muutusid.

Istusin nende Kaalepi paberitega Kirjandusmuuseumis ja mulle tundub, et just sellest ajast sai alguse meie väike omavaheline nali: mina olen see, kes

kirjutab kord ta biograafia. Me olime viimased kümme aastat tihedalt suhelnud Elvas, Peedul ja Tartus ning rongis nende kolme punkti vahet sõeludes. Olime ka sagedasti istunud, klaasiga ja ilma, koos Malinite, Kaburite ja Madis Kõivuga. See oli üks omasugune Elva–Peedu kirjanduslik koloonia, mis oli olemas olnud ammu enne meid, kuid uute inimeste tulekuga sai võib-olla natuke ergastust. See koloonia lagunes Ilmari ja Astridi lõpliku minekuga. Ajad muutusid jälle.

Mulle tundus, et biograafia–juttu ei võtnud keegi meist tõsiselt. Teadmiste hulk ja laad olid sedavõrd erineva kapatsiteediga. See, et ma kreeka keelt ei oska, on pool häda. Mu ignorants saksa ja hispaania, antiik- ja idamaade kultuuri osas on selle häda teine pool. Ja kas ei kuulu kõik seda laadi teadmised sinna postmodernismi–eelsesse valgustusajastusse, millest praegune aeg kiiresti eemaldub? Kaalepit ennast niisugused arutlused muidugi kuigivõrd ei puuduta. Tema on aina uskunud humanistliku kultuuri järjepidevusse, igavestesse väärtustesse, nii kõrgelt või madalalt, kui neid ka ühel antud ajahetkel ei koteeritaks:

Viis tuhat aastat endalt olin küsind,
mis õigus näha ajatut on sul,
kas olen siis tõe lähedal ma püsind
just igal hetkel, igal üksikul
see olles, mis mul tuleb olla: ise.
(Inspiratsioon, 1984.)

nn Vetemaa töid võib imetleda õige mitmest küljest. Oma näidendis ja proosas on ta hea fabuleerija, hoiab kindlalt sule all kentsakavõitu karaktereid, tema kirjutatud dialoog on vaimukas rahvalikust labasusest kuni väga peente vihjeteni.

Ometi on Vetemaa kunstis üks valdkond, mis minu meelest eriti esile tõuseb ja millest ma kolleegina olen püüdnud eeskujugi võtta. Mina olen seda paaris arvustuses nimetanud eidetismiks, aga see vajab vist seletust. Kõigepealt terminist, mille tähendust paljud kindlasti teavad. Eidetism on võime varem tajutut väga elavalt ja täpselt kujutleda. Elavuselt seisab eideetiline kujutus (harilikult nägemiskujutus) tavalise kujutluse ja taju vahel. Eidetismi esineb peamiselt lastel, harva täiskasvanuil. Eideetilise kujutlusvõimega isikute — eideetikute — arv varieerub piirkonniti suuresti. 1930. aastal Eestis tehtud uuringuil mõnesaja lapse hulgas eideetikuid ei leitud.

Kirjandusse ülekantuna on selle oskussõna tähendus pisut nihkunud. Eideetikavõimega kirjanik oskab luua kirjeldust, mille kaudu lugeja tajuks (näeks, kuuleks, haistaks, kombiks) kirjeldatavat või portreeteeritavat objekti vahetult, otsekui teksti abita. Muidugi peab selleks olema erk lugeja, ent ennekõike peab tekst olema eideetiline. Ja veel. Proosateos võib hea olla ka ilma igasuguse eideetikata, nagu see võib hea olla ilma kirjelduseta. Ent eideetiline tekst võlub vist enam-vähem kõiki lugejaid. Ma võin eksida ja kellelegi liiga teha, aga minu meelest suudab meil eideetilist teksti produtseerida peale Vetemaa vaid Mati Unt.

Ja nüüd, kui ma raamatuid sirvimata hakkam meenutama Vetemaa teoseid, tulevadki kõigepealt meelde kirjeldatud ruumid ja portreeteeritud inimesed. Ma olen unustanud tegelase nime, ent mäletan tema eripärast rõivastust, kui kirjanik on vajalikuks pidanud seda kirjeldada. Ma ei ole kindel, et Tallinna vanalinnas hulkus keegi Kalev teoses „Ah soo... Või nii!!!“, aga ma näen ja haistan siiaamaani (teos ilmus 1984) tolle mehe minekut läbi öise linna tolles raamatus. Eriti mõjuv on täpse kujutluse seostamine groteskiga. Sel puhul liitüksid nagu dokumentaalsuse ürgjõud (üksikasjalikult lugejani edastatud inimene või keskkond) ja üldistus (autorihoiak).

On arvatud, et eideetikavõime on sünnipärane või vormitakse inimene eideetikuks varajases lapsepõlves. Igatahes ei tohi lapsepõlv olla elamuste poolest vaene, muidu kaoks ka loomupärane eideetikuvõime.

Missugused olid Vetemaa lapsepõlv ja noorukiiga? Vestlesin Vetemaa sõprade Teet Kallase ja Andres Vanapaga ning Vetemaa endaga, et teada saada, missugused olid kirjanikku kujundanud keskkond ja aastad.

Vetemaa on kasvanud maal ja Tallinnas, Endla ja Lille tänava nurgal, päris põnevas agulis Hipodroomi lähedal. Kõigepealt elati Väike-Ameerika tänavas, aga märtsipommitamisega too maja hävis, nõnda tuli natuke maad linna-südamest kaugemale kolida. Isa oli arhitekt, algul eraettevõtja, hiljem töötas „Eesti Projektis“. Nõukogude ajal juurutatud stiil isale ei meeldinud ning ta hakkas tegelema rohkem tugevusõpetuse ja integraalarvutusega. Ta oli seotud kuppelehitiste ettevalmistamisega ja on arvutanud välja ka laululava kaare vajaliku kandevõime. Kolmekümnendail aastail isa projekteeritud majades Kadriorus elavad inimesed tänaseni ja küllap on rahul nii elupaiga asukoha kui ka maja arhitektuuriga. Isa oli suur bibliomaan, ostis kõik toad ja esikud raamatuid täis. Tema kogus oli peaaegu kogu eestikeelne ilukirjandus, aga ka saksakeelseid entsüklopeediaid ja muid teatmeteoseid. Isa kinkis oma raamatukogu tehnilise osa „Eesti Projektile“. Vetemaa mäletab sealt kuuekõitelist teost, mis õpetas, kuidas vedada hobuseid raudteel. Isa käis Tondi maneežis ratsutamas, oli üldse härrasmeheliku olemisega, nii palju, kui nõukogulikud olud seda võimaldasid. Enn ise kartis hobuseid, eriti seda, kui loom ratsutaja kõhuga vastu seina lükkas. Hobune lõi eest ja tagant üles, võis koguni hammustada ning Vetemaa püüdis maneežist eemale hoida. Isa mängis tennist, jooksis ja suusatas Stroomi metsas. Enn konkureeris isaga, võitiski mõnikord suusa- või jooksukrossis, ent heitis seejärel väsimusest kohe voodisse puhkama. Isa aga läks ja raius mitu tundi puid. Isa suri õnnetult ja ootamatult allergiasse hambaravitoolil.

Vetemaagi mängis tennist, ent mitte samas klubis. Isa mängis „Kalevis“ (Kaarli puiesteel), poeg „Dünamos“ (Kadriorus). Vetemaa hindab oma toonast mängutaset heaks, aga mitte üleliiga — otsustaval hetkel võis ta endast nõrgemale kaotada, põhjuseks liigne närvilisus. Närvilisuse põhjustas jälle see, et küllap oleks endalgi imelik vaadata, kui mitu valelööki järjest tehakse. Lisaks sellele rabele ennast higiseks, mis ei ole sugugi kena. Oleks tennist saanud mängida lipsuga, veel enam kivilipsuga, oleks noor Vetemaagi Tallinna tennishärrade etteotsa tõusnud. Nõnda loobus ta edetabelimängudest ning tegeles treeningmatšidega, kus näiteks pikka palli harjutada oli ilus ja mõnus, pealegi ei lugenud keegi punkte ja polnud vaja põdeda kaotusehirmu. Hiljem läks poeg isaga ühte klubisse.

Vetemaa ema oli kirjanduslike kalduvustega daam, kelle harrastusele tõmbas kriipsu peale nõukogude kord. Vahest oleks temast saanud sentimentalsmi kalduv kirjanik, kindlasti mitte halb. Ta võitis varjunime all ajakirjade jutuvõistlusi. Ema ei tahtnud oma tegevust reklaamida ja ka poeg ei reeda ema pseudonüümi. Ema kirjutas oma lõbuks romaane, näidendeid ja lastejutte ja tema panigi Ennu kooliajal kirjutama. Poleks ema turgutanud, jäänuksid kirjanduslikud katsetused tegemata või oleksid need nihkunud hilisemasse aega. Ema suunas poega klaverit mängima, aga head nahka ei tulnud sellestki, taas neurasteenilise loomuse pärast. Muusikas tõmbas praktikast enam teooria, raskeid muusikateoreetilisi teoseid luges Vetemaa tundide ajal salaja koolipingis, raamat põlvedel. See andis hea ettevalmistuse komponeerimiseks,

esimesed helitööd kirjutas Enn 14—15-aastaselt. Isa aga hoiatas muusikutee eest, ütles, et ära ennast konservatooriumisse minema säti, sest pillimeheamet on see viimane amet.

Mingi äravalituse või õnnemärgistuse moment Vetemaa elus annab tunda juba varem. Enn on ainuke laps, keda on ristitud Uku Masing. Masing kirjutas sõja ajal pärast pommitamist tema kätte jäänud Tartu Maarja koguduse blankettidele Tartu juutide jaoks hulganisti ristimistunnistusi, päästes neid nii natsigenotsiididist, ent ristitud on ta ainult Vetemaad. Ja selle talituse teinud ta Ennu ema mäletamist mööda nii kummaliselt, et kõik maainimesed olid kirikus ehmunud. Alustanud oli Masing sõnadega: „Must kass läks üle tee...“ Vetemaa ei söanda seda veel päriselt kinnitada, ehkki ta arvab, et kunagi viib ta end alfarütmilise abil oma ristimistki detailselt mäletama, siis kontrollib järele, kas legendil on tõepõhi all. Praegu mäletab Vetemaa oma töid ja tegemisi teisel eluaastal, abiks alfarütm, mingi une ja hüpnoosi vaheline seisund, mida mõned ka degenerereerivaks hüpnoosiks nimetavad. Vetemaa loodab selle meetodi abil kunagi mäletada sünnieelset aega ning oma eelnevaid elusidki. Kahtlustan teda irvitamises, aga tema väidab tõsise näoga, et asi on naljast kaugel. Samal põhjusel ei karda Vetemaa surmagi, sest ta on veendunud, et ta mingil moel siinpoolsesse ellu tagasi tuleb. Loodus olevat selleks liiga heaperemehelik, et lasta elumaterjal kaduda. Loodus juba ajuenergiat asjatult ei raiska. Praegu mäletab Vetemaa hägusalt, et ristimisel viskas ta ühe punase koeralelu vette ja Uku Masingu prillid said märjaks. Aga võibolla on talle seda ka räägitud ning nüüd kujutleb ta oma kuuvanuseid tempe üksikasjalikult ette. Oranžika, piuksuva kummikoera on ta kogu aeg ära tundnud ning teadnud, et sellega on tema elus seotud mingi tähtis sündmus.

Vanaisa oli kulaku moodi mees, kellelt Vetemaa on Raikküla kandis pärinud veidi põldu ja metsa. Vanaisa tegeles juba sajandi alguses fotograafiaga, tal olid oma ateljeed, üks ilmutamiseks, teine kaskedega dekoreeritu, pildistamiseks. Ta oli spetsialiseerunud leeripiltidele. Vanaisa pani kokku raadiovastuvõtjaid, tema tuba oli täis keemialahuseid. Vanaisa toas oli põnev, seal puutuski Enn kokku keemiaga. Uraanium-nitrit oli esimene reaktiiv, mida Enn käes hoidis. Sellega saab pindu pruuniks toonida.

Uku Masing elas Vetemaa maakodust paarisaja meetri kaugusel, poiss veetis üksildase vanahärra juures terveid päevi. Masing suitsetas piibus mooniseemneid, seletas kümneaastasele Ennule, mis on lõpmatus ja kus lõpeb ruum. Kui valguskiir kuskil kaugete galaktikate taga murdub ja hakkab sealt tagasi tulema, küllap ta siis oli jõudnud ruumi piirini. Vahel tegi Uku Masing Ennuga naljagi, kontrollis poisil nutikust. Kord ütles ta, et me elame maakera siseküljel ja sisse ei kuku me seetõttu, et maakera pöörleb. Juttudesse olid põimitud Lobatševski geomeetria algmed, näiteks pani maestro Ennu mõõtma kolmnurkade sisenurkade summat pallil. Veel Stalini eluajal andis Uku Masing Ennule lugeda arbujate luuleraamatuid, mille kaudu nooruk sai esimese tõelise kogemuse luulelugemisest. Kõige rohkem meeldisid Bernard Kangro sonetid, head tundusid ka Betti Alveri luuletused. Masingu enda tekstid aga olid liiga

raskepärased. Autor oli sellest teadlik, nukrutses, et eestlane ei taha lugeda heksameetrist keerulisemaid värsse, mida tema kirjutavat. Enn oli varemgi luuletamist proovinud, vahel romantikuid matkinud, nüüd said tema katsetused hoopis teise ilme. Kui Vetemaa aastaid hiljem oma esimesed luuletused „Loomingusse“ viis, arvasid Paul Viiding ja Nigol Andresen, et kuskilt on ootamatult välja ilmunud hilisarbuja. Alles prantsuse keeles loetud Prévert muutis Vetemaa luulesuuna arbujalikkusest vallatumaks, esikkogu „Häälemurre“ sarkastilisus oligi pärit tollelt irooniliselt prantslaselt. Tänavu juunis ilmuv luulekogu peaks olema jälle tagasitee arbujalikkusesse, ent juurde on tulnud teoloogiline liin, mis on selgelt suure arbuja Uku Masingu mõju.

Oma nooruse boheemuspäevad veetis Vetemaa heas seltskonnas. 22. keskkoolis käis ta koos Heinz Valguga, kes oli tükk aega tema pinginaaber, kuni naaberklassi üle kolis. Veel olid sõpradeks Vallo Raun, Mark Udam, vennad Urmas, Ilmar ja Lembit Rattus, mõned teisedki. Koolis olid kirjutajad poisid peamiselt Vallo Raun ja Mark Udam, ka vennad Rattused, kuid nemad oma asju teistele suurt ei näidanud. Kirjandusest rõhkem tõmbasid Vetemaa peod, tantsimas käis ta Pritsimajas Viru väljakul, Tombis, harvemini Tselluloosi klubis. Koolialmanahhini ei jõutudki, luuletajate luuletused ilmusid seinaj- ja laualehes. Koolitee läks keelatud tsoone pidi, peamiselt raudteed mööda. Heinz Valk oli kõva rahvuslane, koolisõrmuste pärast oli tal tegemist KGB-gagi. Mark Udami ümber käisid dissidentlikud lood juba kooliajal, ta üritas korra Soome põgeneda. Tema vendadega oli suuremaidki pahandusi. Vetemaa ja Udameid sidus huvi fotograafia vastu, koos pildistati neidusid. Tõeline poeet keskkoolis oli Vallo Raun, kõik olid veendunud, et temast saab kirjanik. Omaloomingu olümpiaadid võitis siiski Vetemaa.

Ometi ei olnud keskkooli lõpetamise järel Vetemaal välja kujunenud kindlaid huvialasid. Õigemini — neid oli valikutegemiseks liiga palju. Tartu õppimislinnana langes ära, sest ühiselamu oleks kaasa toonud ebamugavusi. Järelikult pidi astuma mingisse Tallinna kõrgkooli. Otsustajaks sai isa, kes oli pragmaatilise meelega mees. Isa tahtis, et pojast saaks tema eeskujul arhitekt, aga Vetemaa ei meeldinud hõõveldamata laud ja muud ehitus- ja projekteerimistegevusega kaasnevad ebaesteetilised nähtused. Fotograafist vanaisa kutsumuseks oli olnud keemia, pojapoeg otsustas vanaisa üritust jätkata. TPI-s keemiat tudeerides jõudis Vetemaa Einsteini artikliteni ja kolloidkeemiani, aga siis hakkas süvenemist ja lõplikku pühendumist segama Heliloojate Liidu noorteseleksioon, kus keemiaüliõpilane sai Arrolt juhendust komponeerimise alal. Noor paberiinsener taheti suunata kas Rāpinasse või Kohilasse. Suurte raskustega õnnestus tal kombineerida ennast Tallinna paberivabrikusse laborijuhataja asetäitjaks. Seejärel astus kõrgharidusega noorik keskkooli — Tallinna Muusikakooli, kus õppis ühe aasta. Seal kogus Vetemaa julgust ja oskusi Konservatooriumisse pääsemiseks. Elukunstniku oskusi pidi ta ilmutama paberivabrikust vabanemiseks, kehtis ju toonane riiklik sundsuunamine kolm aastat. Lõpuks võis Vetemaa minna eksameile, et sisse pääsedes hakata teist kõrgemat haridust nõudma. Nii juhtuski.

Sellel ajal tutvus Vetemaa keskkoolipoisi Teet Kallasega ja neist said head sõbrad.

Kallasega koos käis Vetemaa Noorte Autorite Koondises ja pikapeale hakkaski kirjandus muusikatudeerimist segama. NAK-id olid tollal väga tähtsad asutused, Tallinna oma juhtis Oskar Kruus. Parajasti rünnati Jaan Krossi, Ellen Niitu ja Ain Kaalepit vabavärsi pärast, arbujaate ja Prévert'i kummardaja asus rünnatavaid hoogsalt kaitsma.

Siis kuulutas „Spordileht“ välja jutuvõistluse ning Vetemaa vedas ühe kümnenda klassi piigaga kihla, et tema võidab selle ära. Vetemaa tajus õhus rippuvat tellimust ning kirjutas poksijast, kellele pakuti kaotuse eest suurt summat. Mees ei soostunud rāpast mängima ning tema positiivne otsus (keeldumine) tōigi Vetemaale teise koha (esimest ei antud välja). Võidule lisandus piiga, kellest sai Vetemaa abikaasa ning kes on tema kõrval elanud tänini. Edasi tulid romaani- ja novellivõistlused, Vetemaa ei jäänud kunagi auhinnata, tavaliselt kuulus talle teine või kolmas koht. Kōik see innustas noort sõpra Teet Kallast, kellega koos saadeti möōda pikki tunde „Karja Keldris“, mis tollal ei olnud restoran, vaid odav, kuid seda nautimisvārsem paik.

Kolmas sõber oli Margus Veanes, andekas tšellist, kes aga on juba õnnetult lahkunud. Kolmiku kogunemiskohaks oli Niguliste kirik, mida tol ajal renoveeriti. Seal istuti kõrgel kirikumūiril, jalad rippu. Sōōdi leiba ja juustu, joodi odavaid kuivi veine. Kambas olid veel Henno ja Jūri Arrak, Jūri Palm, Ivalo Randalu ja teisedki. Seal vedeles ka ilmatu hulk surnupealuid, need veeti „Karja Keldrisse“ kaasa ja neist joodi seltskonda õrritavalt õlut.

See oli rõhutatult epateerimis- ja provotseerimisaeg. Boheemslained lõid kõrgelt üle pea. Vetemaa 25. sünnipäeval tehti Niguliste torni jaanituli, mis ei jäänud miilitsatelegi märkamata. Nemad aga ei julgenud üles ronida, sest viimane redel läks üle tühimiku. Lābirāākimiste tulemusel tulid noorukid ja neiud tornist alla, kōiki trahviti ühe rublaga — põhjuseks liikluseeskirjade rikkumine, sest liigeldi vertikaalselt, mitte horisontaalselt, nagu eeskirjad ette näevad. Tudengikambast tehti ühisfoto ning kui Vetemaa seda järgmisel päeval käis Pärnu maantee miilitsajaoskonnas endale mälestuseks palumas, siis āhvardati foto Konservatooriumisse saata, mis tähendanuks eksmatrikuleerimist.

Kummatigi on Vetemaad alati iseloomustanud hārrasmehelikkus ja korrektsus. Teet Kallas saatis Konservatooriumisse telegramme, milles Vetemaa teatas, et on haige, mõnikord koguni sarlakis. Seejārel hakkasid õppejōud Vetemaast eemale hoidma ning see andis boheemslasele vabad kāed.

Helilooja karjāärile sundis selga pōōrama tūiusetaotlus, soov olla esimene. Konservatooriumis aga olid Eino Tamberg, Arvo Pärt ja Jaan Rāāts, kes olid Vetemaast andekamad ja paremad. Nōnda jāi Vetemaa osaks kirjandus, kus kõrgeid tippe ees ei paistnud. Tōōkohaks sai „Kūsimused ja Vastused“, mida toimetab legendaarne Viktor Mellov alias Vanapagan alias Andres Vanapa. Seal oli mõnus elu ja meeldiv seltskond. Ajakiri oli küll „Eesti Kommunisti“ kaasanne, ometi vabam. Seltsimehi pārisajakirjast kohutas Vetemaa esteeditsev

kikilips. Suurt koormust ei olnud, hommikul tuli tennist ja päeval malet mängida. Tihti pidi iseendale kirju saatma ja küsimusi esitama, sest lugejad ei taibanud õigesti pärida. Vetemaa kirjutas toallildest ja sooltenugilistest, vastas toimetusse tulnud küsimustele, miks meestel ei kasva rinnad. Ise pidi küsima ideoloogiliselt tähtsate teemade kohta. Vetemaa ülesandeks jäid juhtkirjad tankistide, kaevurite jne. päeva puhul. Ta püüdis asja huvitavaks teha, tankimarkidest kirjutada, aga peatoimetaja Harald Haug lükkas seesugused lood tagasi, soovitudes vaadata, kuidas on varasematel aastatel tähtpäevi tähistatud. Kõik lood olid enam-vähem ühesugused, ikka eelmiste pealt maha kirjutatud. Vetemaagi võttis tööstilist eeskujut, muutis tekstis vaid NLKP kongressi numbrit ja tõstis paar lõiku ümber. Nüüd tunnistas peatoimetaja naerdes, et noormees on ameti selgeks õppinud.

Peatoimetaja kutsus Vetemaad ka NLKP-sse, sest toimetuses olid laual paberid, mida parteitu inimene ei tohtinud näha. Kas pidi siis peatoimetaja oma paberid ühe inimese pärast koomale tõmbama? Parteisse astumisega samal päeval ilmus Vetemaal teos, mis tegi ta kuulsaks kogu N. Liidus ja sotsialismileeris. See on „Monument“ ja selle teemaks on parteiline karjerism.

„Monument“ oli seisnud tsensuuritakistuse taga. Kaval Vetemaa rääkis aga Estonia puistee kõrtsis tsensorile augu pähe, tollel olid juhtumisi „Monumendi“ veerud ja tsensoritempel kaasas ning ta nõustuski templeid poognatele vajutama. Autor jooksis koos tembeldatud poognatega „Loomingu Raamatukogu“ toimetusse, kus ootas Otto Samma, kes oli üsna kindel, et „Monument“ jääb ilmutamata.

Vetemaa läks tööle Eesti Televisiooni, kus ta tõusis kiiresti kunsti- ja kirjandussaadete peatoimetajaks. Mõnusa koha „Küsimustes ja Vastustes“ päris Andres Ehin, tema järel Henn-Kaarel Hellat.

Keskkomitee töötaja Olaf Utt pakkus Vetemaale Kirjanike Liidu partorgi kohta. Vetemaa nõudis vastu kuuetoalist korterit aadressiga Harju 1. Küünik-pragmaatik Olaf Utt vastanud, et neid asju vaadeldakse lahus, aga loomulikult tuleb partorgi elutingimusi parandada. Sai nauditud reise ja muid hüvesid, ka olid toimetajad, tsensorid ja parteitöötajad kommunisti vastu leebemad, see aga võimaldas ennast kunstiliselt maksmata panna. Noorusaeg oli lõppenud.

uhtusin kord istuma ajaviitekirjandusele pühendatud seminaril.

Noh, üks räägitud seal nii ühest kui teisest, natuke eesti ja natuke soome keeles. Mõned sõnavõttud olid kuulajate arvates novaatorlikudki, söandasid ajaviitekirjandusega seostada paari üldiselt eliitkirjanikuks peetud persooni. Püüti piire laiendada, hägustada, kuid kas need piirid on üldse olemas. Kes ja milleks need välja mõtles?

Püüdsin igavuse peletamiseks esimesi pähetulevaid teoseid ajaviite ning väärtkirjanduse labtritesse ära paigutada. Hirmus raske oli. Kubu sokutada näiteks lastekirjandus, kubu huumor? Ei tea. Vist vaevab see küsimus teistegi päid, milleks muidu on välja mõeldud uusi ja hästi hämara tagapõhjaga alajaotusi, nagu „ajaviiteklassika“, lasteraamat, mida „võib lugeda ka täiskasvanu“, ning Orwelli tsiteerides, koguni „hea halb kirjandus“! On sellisel udutamisel mõtet? Pole ju tarvidust herneid enne kanadele pildumist hunnikutesse tõsta, sest ons üldse olemas mingit kirjandust, mis pole ajaviiteline? Jah, on olemas õpikud ja reisirongide sõiduplaanid. Need muidugi. Kuid ilukirjandus?

Sinnasamasse ajaviitekirjanduse seminarile, mis toimus Tartus, sõitsin ma bussiga ning lugesin kogu tee Tõnu Õnnepalu „Hinda“. Ja see veetis minu aega kenasti! 180 kilomeetrit said maha sõidetud ning raamatust hea tükk loetud. Nii et ma vist ei eksi, kui nimetan Tõnu Õnnepalu ajaviitekirjanikuks?

Samas üritasin ma mõni päev enne seda lugeda mingisugust järjekordset Agatha Christie jutukest. Ei tulnud välja. Oli papimaitseline ja säratu. Miss Marple'i seltskonnas aega viita polnud võimalik. Seega — Agatha Christie't mina ajaviitekirjanikuks nimetada ei saa.

Tegelikult muidugi on ajaviitekirjanikud nad mõlemad. Tuhanded inimesed löövad oma tunde surnuks Agathat lugedes, sajad naudidavad vabadel hetkedel Õnnepalu, aga mõned ei loe üldse midagi ja mängivad vabal ajal hoopis raha peale kaarte ning joovad viina. Nende arvates pole siis vist ükski kirjandusteos asjalikuks ajaviiteks kõlblik. Igauks viidab aega, nagu talle meeldib. Millised suurepärased ajaviitekirjanikud on minu jaoks näiteks Bulgakov, Kafka, García Márques, Tšebhov! Neid lugedes kulub aeg nii kiiresti!

Ma mõistan, et taandada klassikut ajaviitekirjanikuks on üldlevinud seisukoha järgi kuidagi kohatu. Kuid armas aeg — see on paratamatu. Kirjandus on jõudeinimese lõbu. Tehasetöölaine, kes rügab mutreid treides 20 tundi ööpäevas, ei loe ridagi, sest tal pole minutitki vaba aega, ta ronib tööpäeva lõppedes oiates narile ja magab kui kott. Alles siis, kui tekivad mõningad priid

hetked, sirutub inimese käsi juturaamatu järele. Ning mida rohkem on tal vaba aega, seda rohkem ta loeb. Mäletame kirjandusteostest igavlevaid aadlidaame, kes neelasid tonnide kaupa armastusromaane. Raamatuid viiakse tõbistele haiglasse — loe, mis sa muidu voodis vedeled. Koolilapsed loevad palju, ma mäletan kas või ennast — ikka raamat päevas! Alguses eelistab inimene kergemini seeditavat kraami, kuid süües kasvab isu, maitse teravneb, inimene igatseb aina piprasemat toitu ning haritud luuserid, kes on elus palju raamatuid läbi mälunud (järelikult on neil olnud palju vaba aega!), ihaldavad juba midagi filosoofilist. Kuidas see Veršinin seal „Kolmes ões“ ütleski? „Hakkame filosoferima, härrased!“ Kui enam millegi muuga aega surnuks lüüa polnud, asuti filosoferima...

Ajaviitaks ei loe ilukirjandust ainult õpilased, keda sunnib selleks õpetaja, ning kriitikud, kes saavad raamatute lugemise ning nende arvustamise eest raha.

Seega on kirjaniku ainus mõeldav roll olla lugeja ajaviitja. Isegi kui ta tahab olla midagi enamat, pole see lihtsalt võimalik. Raamat ei saa üalgi olla inimesele hädavajalik. Et kui lugeda ei saa, siis suren! Sajandeid ei osanud enamik rahvastikust üldse lugeda, ja mis neil ikka häda oli. Elasid kenasti ära.

See, et mõnest raamatust vaimustutakse, seda peast tsiteeritakse ning püütakse tema järgi oma elu sättida, ei loe midagi ega tee „püha“ teose autorist messiaist. Ka tubakast tekib sõltuvus, või koomiksitest, või kokaiinist. Lustimisega on lihtsalt liiale mindud. See pole muidugi kirjaniku süü.

Kirjanik võib vabalt valida aga seda, millist meelelahutust ta oma publikule pakkuda soovib — kas niisugust kodust ja rammusat nagu kapsad kartulitega, kallist ja rafineeritud nagu lõhekala, ekstravagantset nagu konnakoivad, magusat ning suus sulavat nagu šokolaad, kurba nagu herkulopuder. Aga ikkagi ainult ajaviidet, nii nagu kõik kirjeldatud hõrgutised kannavad ühisnimetajat „toit“ ning lähevad maos ja soolikates lõpuks ikkagi segi.

Kuid tahaks ju ikkagi nii väga kirjandust klassifitseerida! Tore on pasjanssi laduda, mis sellest, et lõpuks kaardid nii või naa jälle ühte pakki kokku lükatakse. Kas tuleb välja? Noh, üks proovigem siis jagada kirjandust jäävaks ning kaduvaks. Jääv oleks see, mida loetakse ka sada aastat pärast autori surma, ja siin lahtris seisavad võrdsetena Hamlet ja Scherlock Holmes, Faust ja karupoeg Puhh, don Quijote ja Tom Sawyer. Kaduva poole peale kuuluvad ennekõike epigoonlus, keskpärasus, ja muu kehvasti ning igavalt kirjandatud kraam. Mõni raamat, tõsi küll, suudab sealt hauast pääseda tänu kirjandusteadlastele, kes laibal mädaneda ei lase ning teda ikka ja jälle loengus meelde tuletavad, nende õpilased kirjutavad koolnu nime korraliku käekirjaga endale konspekti ja ise õppejõuks saanuna jätkavad laibaga liputamist. Selliseid muumiaid leidub.

Ja siis võib veel igal mõeldaval viisil raamatuid hunnikuisse jagada. Paksud ja õhukesed, värvilised ja mustvalged, need, millel sisukord on ees, ja need, millel sisukord on taga, raamatud, milles üheks tegelaseks on hunt, ja need, milles me hunti ei kohta. Jne. jne. Miks mitte? Hakkajale inimesele pole miski võimatu!

Ka raamatute liigitamine on üks võimalik ajaviide.

OKTAAV KÖRGEMALT

Indrek Hirv: „Põuasinine“.
„Perioodika“, Tallinn, 1996. 72 lk.
(„Loomingu Raamatukogu“ nr. 11.)

Bravo, Hirv! tahtnuksin ma hüüda „Põuasinist“ sulgedes. Suurepärase kogu.

Kogemus näitab, et suurimat naudingut nii elus kui kunstis pakub ootuspärase ja üllatava rütmilise vaheldumine — see ongi enam-vähem see, mida inimmeel tajub harmooniana. Luules avaldub see sõna tasandil häälikute kooskõlana, siis siserütmidena, kordusena; järgmisena hakkavad kokku mängima, vastastikku helke heitma kujundid; terviku tasandil lõikuvad lõpuks juba erinevad tekstid, väljendades ning võimendades sõnumit. Looja vaistliku aistilise toob esile ning muudab nauditavaks ennekõike *techné*, esituse elegants. Mõistagi on see kompositsiooni põhitõde, aga ühtlasi üks põhjus, miks „Põuasinine“ on kordaminekordaminekordaminek.

Ja teine?

Teine on tunne, et peaaegu esimest korda läheb luuletajale miski tõepoolest korda.

Palveränduri teekond, käis lugedes mõtte läbi pea — ning hämmeldusin isegi. Kuidagi liiga ootamatu ühendus Indrek Hirvega — või selle poolbyronliku, poolvillonliku kangelaskujuga, keda luuletaja ise kõige meelsamini kehastab, vormi sulavat siledust seesmise rabaduse, tinaviledusega liugjalt ühte jootes.

Tina? — jah, millegipärast just tina on element, mis Indrek Hirve luulega ennekõike seostub, olgu see

valatud siis maailmasõjaegse peekri, vilepilli või päritud püstolis kummitava kuuli, oma aega valvava plahvatusse kujul.

Nimelt see nähtamatu tinakuul — jala küljes, oimus või südames — või õieti aukudest läbi lõõtsuv tuul annabki luuletaja viisidele erilise õhukese, saturniliselt rõhutu, rahutu laulvuse, isikupärase kerguse traagika.

No ja siis?

Kust ikkagi korraga kujutus palverännust?

Iga inimene, ammu luuletaja, asub varem või hiljem teele avastamiseks, tunnustamiseks, kaardistamiseks oma vaimset kodumaad, olgu see kui tahes laiali pillatud ajas ja ruumis. Me oleme see, mida armastame; see, mille pärast — nagu seegi, mille vastu — me kogu hingest võitleme. Me oleme kõik, mida tunneme või ennekõike ära tunneme — peegeldama maailmade müriaad. Me oleme oma teekond.

Nii eristab luuletajat kriitikust või tõlkijast ainult üksainus aste. Ühele ilmub maailm vahetult, alasti — teise jaoks on ta algul õhukesse kahisevasse tekstikihti mähitud. Ometi on kõik üks sama *ülestunnistus*; katkendlik kobav kõnelus *alma*'st, sellest nähtamatust valgussambast, millele toetub inimese olemine; milles seisneb tema inimeseksolemine. Ja peegleid pidi liikudes — tõlkimine on tõdemine — sõnastab Hirv seda ehk selgemini kui iial varem; suvalisi leide säravaks tervikuks liites.

„Põuasinine“ on uutmoodi kogu. Ühtpidi on luuletaja loominguuline tasku otsekui tühjemaks jäänud; seniste sensuaalselt jõuliste, tujukate või bravuursete kujundite

asemel kohtab peenendatud kurnatust, tundlikku arvessevõttu; tuul vilistab tekstidest läbi teistmoodi viisil. Ja viis ise, see, kuidas tõlked, tekstid, luuletused on ühendatud, viitab vabakäemeetodile, juhendumisele ennekõike sisimast kompositsioonitajust, mis peegeldab vaistlikult universumis valitsevat näilisel kaootilist, ometi ainuvõimalikku tasakaalu. Haarates kaasa teekonnal kogutu, seda mõtestades ja tõlgendades saavad viimase aja valdavalt ühes tonaalsuses indrekhirvlevad värsidki korruga uue tähendusvarjundi, värvi ning väärtuse.

Igäüks tegutseb omaenese seesmusest lähtuvate väljakutsete ja sisesundide ajal; „Põuasinine“ on pingestatud püüdlusest ulatuda looja kõrgeima võimaluseni. Pole oluline, kas see selles kogus täielikult teostub või mitte; oluline on sirutumine ise, *pühendumine* luuletaja jaoks olulisele — ja seeläbi avardumine uude mõotmesse.

„Põuasinine“ võiks kokkuvõttes olla madalrõhkkonna kogunev, kumisev vaikus enne vabastavat, vapustavat vihmahoogu, välgule äikesemürinal järgnevat haljendavat meeliselgust, tundevoogu, hoopis uueladset loomingupuhangut.

Indrek Hirve hoogsa — ning hoolsa — mustkunstnikukäega visandatud isikukujundi puhul on teadjal kerge õlgu kehitada; muidugi on see manierism. Aga kurbus, see luuletaja igiosa, juba esimestest tinavileviisidest tuttav juhtmotiiv, on ometi isiklik, alasti, ehtne — ja seekord kõlab see koguni oktaav kõrgemalt.

Doris Kareva

ELLUJÄÄMISE LUULE

Hannes Varblane: „Vihkamiseta“. „Umara“, Tallinn, 1995. 78 lk.

Eelmise aasta lõpul on kirjastus „Umara“ Arvo Pesti eestkostel välja lasknud Hannes Varblase kolmanda luulekogu „Vihkamiseta“. Hea, kui sul on kirjastajate hulgas vanu sõpru, sest kes muidu sinu luulekoguga õiendama hakkaks. Raamat on ju ilmunud tänu RE Tallinna Sadamale ja seda peaks eriti ära märkima. Tuleb välja, et ka meremehed ja sadamatöötajad oskavad head luulet hinnata. Et tegemist on hea luulekoguga, seda näitab kas või Hannes Varblasele antud Eesti Vabariigi aastane kultuuristipendium. Ka Varblane ise on viimasel ajal kuidagi hoopis soliidsemaks muutunud, on isegi oma pikad juuksed maha ajanud ja promineerib Sirje Helme seltsis Tallinnas esinduslikus ülikonnas. Nägin neist „Kultuurilehes“ ilusat fotot Mart Kivastiku pika proosapoeemi „Poedi argipäev“ juures (15. XII 1995). Kivastik tunneb Varblast muidugi paremini kui mina, võib endale lubada familiaarsemat sõnastust ja poeti vähese musikaalsuse ja rütmitunde puudumise pärast veidi ka näägutada. Meie oleme Hannes Varblasega ideelised vastased, keda ma siiski austan ja kellest väga lugu pean. On ju tema ühes oma varasemas kogus uhkelt kuulutanud: „Mina / joon ennast surnuks“ („Sina armasta mind“, lk. 129). Sellist põhimõttekindlat hoiakut austan ka mina, kuigi olen ise pigem karsklane. Aga ka Dylan Thomas jõi end surnuks ning tegi seda väga kenasti ja romantiliselt, kui legendi

baaris tellitud sajast kokteilist uskuda. Kivastikule, prosaistile, ei tule Dylan Thomas muidugi meelde, tema keerutab oma juttu „Nirvana“ ja Kurt Cobaini surma ümber. Aga see ei olnud nii poeetiline, tundus kuidagi lapsiku trotsimisena. Varblane eelistab muidugi „Beatlesitele“ „Rolling Stonesi“. Eks ta luulegi löö nagu munakiviga vastu hambaid.

Inimesena on Hannes Varblane Tartu vaimu radikaalne kehasus. Eesti kirjandusloole poole pöördudes võiks teda võrrelda luuletajana August Alle ja inimesena Oskar Lutsuga. Ainult et oma luules on Hannes Varblane surmtõsine. Lausa traagiline. Nii et halvas tujus pole mõtet Varblase luulet lugema hakata, võib haigeks jääda. Mina nimelt hakkasin ning olin talvel tükk aega haige ja masendunud, kõhisin kuu aega ja kahtlustasin endal kopsupõletikku. Aga arsti juurde ei läinud, Varblase kiuste. Tema luule põhilised märksõnad on ju „kärvama“ ja „koolema“. Ta kirjutab hirmsa vihaga. Raevuselt, ähvardades ja needes. Keda ta küll ei neaks. Eelkõige muidugi Jumalat, elu (teda on ju elama sunnitud!), armastust, Riigikogu jne. Ainult lesbidele pühendatud luuletusest ei saa ma aru (lk. 47). Seal jääb autori positsioon nagu liiga segaseks; on ta nüüd nende poolt või vastu? Või mõlemat korraga! Jah, mõni luuletus jääb nagu poolikuks, kuigi luuletaja on neid mitu korda ümber kirjutanud ja redigeerinud. Kõiki lihtsalt ei jõua ära lõpetada. Ega mina ise pole ka jõudnud. Enamik Hannese raevukriiseid on siiski kenasti teravaks ihutud, alustades kas või esikluuletusega „Jumalale“. Siin on ta oma

lühikese raevuvalangu jõulise kujundiga lõpetanud: „Seepärast padrunipidemena / rinnast rebi mu raev“. Mulle meeldis just see padrunipide, muidu näitab ta kogu aeg nuga — isegi Elvile („Nagu“, lk. 75). Mõnele teisele naisele on ta mõttes valmis nuga koguni selga lööma. Seda lugesin küll ta elmisest kogust „Sina armasta mind“.

Kõigile naistele nii jõuline kavalier ei meeldi, Aime Hansen on seepärast luuletajat juba „Keeles ja Kirjanduses“ veidi noomida jõudnud („Kammitsetud tõde“, 1996, nr. 2). Muidugi tuleb naiste juttu mõista hoopis vastupidi sellele, mida nad kirjutavad. Hannes Varblane pole nüüd küll mingi apolloonlik intellektuaalne poeeditüüp. Jumal hoidku Tartu Ülikooli teda kunagi oma vabade kunstide professoriks valimast! Kuigi luuletajana ta seda kahtlemata väärriks. Viimasel kolmel aastal on just Hannes Varblane koos Indrek Hirvega minu meelest eesti luulevankrit kõige jõulisemalt edasi vedanud. Ühe lihvitud intellektuaalsus on teise ramedamat ekspressiivsust kenasti täiendanud. Naiskriitikutel on tundeeluliselt väga raske Hannes Varblase luuleilmas orienteeruda, sest see luule võitleb armastuse vastu, seotuse vastu ühe imeteldud Laura või Beatricega. Naist või lihtsalt plikat on luuletajal vaja vaid selleks, et rahuldada oma jõulist füüsilist iha, painajalikkude kehalist vajadust. Selle vajaduse rahuldamine paiskab aga poeedi enesealanduse kuristikku. Nii et ka armastuses ei näe luuletaja selle päikeselist päevapoolt, vaid looduse tumedat kimäärlikku irvet. Ainsa mõistva ja taktitundelise

naiskriitikuna meenub mulle vaid Asta Põldmäe paar aastat tagasi „Loomingus“ ilmunud arvustusega „Käratus“, tema rääkis luuletajaga siiski leebelt ja kärkimata, lausa puhus ta hingehaavade peale. Ja paistab, et sellest mõistvast toonist oli abi, Varblase väljakutsuv hoiak naissoo suhtes ongi kolmandas kogus veidi-veidi mahenenud. On ju siiski väga oluline, et ükski naine luuletaja raevu kõigi naiste vastu mõistaks ja talle selle andestaks.

Noomida tahaksin küll luuletajat selle rumala teismelise sõnapruugi pärast, mida ta mõnikord oma raevukais armastusavaldustes kasutab. Milleks see „poiss“ ja need „plikad“. Endal juba täiskasvanud poeg kodus ja hallid karvad habemes, mis pagana poiss sa siis enam oled. Ja võin pea anda, et mõned plikad on täpsemalt väljendudes siiski juba neljakümneaastased daamid. Nojah, vähemalt mulle on selline sõnade-mäng kerge humoristlik–nostalgilise varjundiga. Või on autor seda taotlenudki?

Kui nüüd filosoofilisemaks minna, siis juhiksin Hannes Varblase luule „Nirvana“ muusika ja laulutekstide juurest hoopis kaks ja pool tuhat aastat tagasi elanud kreeka mõtleja Empedoklese manu. Ka selle Sitsiilias elanud imearsti ja prohveti mõttemaailm keerles maniakaalse visadusega kahe mõiste — armastuse ja vihkamise, *philia* ja *neikos*'e — ümber. Empedokles oli oma filosoofias küll veidi optimistlikum kui Varblane oma luules, kuid vihkamisest sündivat hävingut ja surma kuulutas temagi. Nii et pole midagi uut siin päikese all. Meie väikese Eesti

imearsti Luule Viilma mõtted haiguste päritolust haakuvad igal juhul väga sujuvalt Empedoklese õpetusega. Hannes Varblase vihkamisest ja raevust täidetud luulekogu kõrvale lugesingi siis hingekosutuseks Viilma „Ellujäämise õpetuse“ selgeid seisukohti. Aga elus on kõik siiski keerukam ja omavahel läbi põimunud. Näib, et just vihkamine, mida Viilma peab kõigi hädade ja haiguste allikaks, on aidanud Hannes Varblasel seni elada ja luuletada. Nii et minu pärast võiks Varblane ikka edasi vihata, kõiki solvata ning mõnitada, kui see tal vaid luuletada ja edasi elada laseks. Sest ta on tõesti aus ja häbematu hallipäine poiss, kelle luules on näha vahel geniaalsuse sädemeidki. Muidugi kulutab ta nende sädemete pildumiseks liiga palju higi, raevu ja vaimuteravust, et teda suureks looduslikuks andeks kuulutada. Seda Varblane ei ole, selline suur looduslik anne oli vahest Karl–Martin Sinijärv, kellel luuletus sündis nagu mängeldes. Aga Varblane luuletab, Sinijärv vaikib.

Mäletan, et kui Hannes Varblase esikkogule „Mäel, mis mureneb“ hakati Betti Alveri debüüdi-preemiat andma, siis tuli hilisdebütandist luuletaja puhul (tal täitus ju 1991. aastal täpselt neljakümne teine eluaasta) jutuks ka tema luuletajatulevik. Mõni selline mees ongi vaid ühe kogu autoriks jäänud. Hannes Varblasel on neid nüüd ridamisi ilmunud juba kolm. Ja ega seegi tal viimaseks jää, kui ta end just kohe täna Empedoklese kombel Etna vulkaani kraatrisse ei kukuta.

Priidu Beier

MARTIN EDEN TARTU—TALLINNA MAANTEEL

Mart Kivastik: „Palun õnnelikuks“. „Elmatar“, Tartu, 1996. 178 lk.

Mart Kivastiku tegelik debüüt jäi mul millegipärast tabamata. Ta tuli kuidagi märkamatuult. Kas mitte lastejuttudega perioodikas? Võib-olla eksitas õiget hetke märkamast seegi seik, et nooremas kirjanduses oli juba mõnda aega ees üks peaaegu nimekaim — Mario Kivistik. Luuletaja küll rohkem, aga samuti ju lastele määratud perioodikast tuttav. Tunnistan, et mõnes hajameelsesmas dialoogis olen neid nimesid üsna viimase ajani segi ajanud. Teades samas juba kindlasti, et tegu on eri laadi ja eri tasetki tegijatega.

Aga ehk on asi lihtsam ja karmim: kas pole äkki nii, et Kivastiku pärisdebüüt langes aega, mil kirjanduse (ja üldse kogu kunsti) tähendus oli ajutiselt üsna tillukeseks kahanenud — pöördeastatesse seega?

Nüüd ei oska ma paugupealt kinnitada—eitada sedagi, kas mõne aja eest „Kupras“ ilmunud jutuvalik oli noore prosaisti esimene raamat või mitte. Need olid ju sümpaatsed lood, millel imelikul kombel polnud siiski kuigi märgatavat lugejamenu. Ja mis jätsid lahtiseks veel mitmed otsad. Näiteks sellegi, kas see mees ikka päriselt tahab ja viitsibki jätkata. Sääraseid särtsakaid debüüte on ju ennegi olnud, ilma et neile kaalukat järke oleks tulnud.

Seepärast oli „Palun õnnelikuks“ minu jaoks omamoodi üllatuslik raamat. Nüüdsest ei aja seda autorit naljalt teistega segi küll. Üks

proosakirjanik on Eestis kindlasti jälle juures.

Elegantselt kujundatud raamatusse pole ära mahtunud sisukord. Või on see süütu kirjastajakavalus? Teada ju, et romaan läheb uudsetes turuoludes veel kuidagi, jutukogu juba tunduvalt vähem. Tegelikult on selles raamatus kolm lugu, mille žanrimääranguga jään natuke kimpu, aga ju need vist jutustused on. Nimiloole lisaks „Öö valvur“ ja „Valentini-päev“.

Ma ei pea vajalikuks neid siinkohal üksahaaval üle muljendada. Need tekstid on vennad, valminud ühes võtmes ja ilmselt ka mingis ühtses emotsionaalses laines. Lihtsustan muidugi, aga siiski — mulle õhkus kõigest kolmest vastu mingi reibas aura, mida vanasti nimetati ka elujaatuseks. See oligi ehk olulisim impulss, mis ma sellest raamatust sain. Kui nii võtta, pole see eesti kirjanduse puhul just igapäine asi.

Ütleksin koguni, et need jutud on tehtud sooja südame ja ka soojade kätega. Autorile võib säärane mulje ju isegi mitte meeldida, sest soojus pole parajasti ikka veel kuigi moes.

Kinnitan aga kohe, et muidu on Kivastik moodne mees piisavalt. Süžeed pole ta just lausa kramplikult vältinud, aga seda lõbusalt lõhkunud ja moderniseerinud küll. Sama lugu karakteritega. Nii et need pole tõesti need lihtlabased jutud, mille kohta mõni aeg pärast lugemist oskad ütelda, millest need räägivad ja mis neis juhtub.

Näiteks või nimilugu. Mina-tegelase ilmareisid Tartust Tallinna ja tagasi. Auto, rongi ja lennukiga. Mõnikord ka jalgsi ja hobusega.

Minategelast Marti toob pealinna soov saada ära trükitud ajakirjas „Gnimool“. Mõõduvad aastad ja aastakümned, võib-olla koguni sajandid. Oodatakse ja loodetakse ja elatakse kaasa. Aga öeldakse ka nii:

„Tal on, kurat, ju laps ja naine ja kes neid siis söötma peab, kui mees ise Tallinna vahet jookseb, paberid pihus, paberid, mida „Gnimool“ halvaks peab!“

Nii see on. See igavene lugu. See Martin Edeni probleem. Aga Jack Londonilt pole Kivastik vist õppimas käinud. Igatahes pole tema hambad üldse ristic, pigem sootuks vastupidi. Professionaalse lugejana võiksin siinkohal ju viidata-oletada, kust ja mida kõrva taha pandud (äkki ka midagi García Márquezelt?), aga samas sähvatas nimijuttu lugedes hoopiski lokaalsem assotsiatsioon. Tallinna—Tartu maantee on oluline märk ja kujund läbi haritlaspõlvkondade. Pool tosinat aastat tagasi ilmunud Piret Viirese jutukogus oli see maantee koguni keskne kujund. Kui erinevad saavad olla nägemused ja projitseeringud ühest ja samast asjast! Viirese minimaalsesse nullstiili kahandatu ja Kivastiku paiguti troopiliselt vohav mõttemaastik tõestavad, et võimalused pole kaugeltki ammenatud.

Paaris kohas muhatasin äratundmisrõõmust ja aimatavast hingesugulusest. Olen minagi kunagi nipitanud Dumas' „Kolme musketäri“. Ei olnud viitsimist oma romaani „Niguliste“ kontrollida, aga näib nii, nagu oleksime valinud oma asjade ajamiseks koguni ühe kattuva lõigu. Mina millalgi 60-ndate lõpus alla 30-se mehana, Kivastik

umbes samaealisena kui mitte täna, siin ja praegu, siis üsna-üsna hiljuti. Mäletan siiani loojaelevust, mida seda võtet (klassika sulandamist oma teksti) avastades tundsin. Mäletan rõõmu teistestki tollastest vormileidudest. Need tundusid siis vaata et kõige tähtsamad üldse! Täna enam mitte nii eriti.

Kivistunud vorme tuleb ilmtin-gimata lõhkuda ja avastada üha uusi. Aga varem või hiljem, kui vallutatud „Gnimool“ ja muudki kantsid, kuid loetud esimesed kümme retsensiooni oma loomingu kohta, hakkab ilmselt iga kirjanik mõtlema sellelegi, kellele ta siiski oma sõnumeid läkitab. Hallis aegruumis, milles paradoksaalsel moel olid harilikuks asjaks hiigeltiraažid, oli sellel küsimusel ka otsest katet. Tegelikult on seda ka nüüd, tillukeste tiraažide aegu.

Küsimus on ju kirjanduses kui sellises üldse. Kellele me tegelikult kirjutame? Kes meid tegelikult loevad? Võtmata tagasi ainsatki tunnustavat sõna Kivastiku kolme jutu (teksti) kohta, osutan: paraku on needki üsna väikese kolleegide, asjatundjate, gurmaanide ja kiibitsejate ringi lektüür. Nende põhi-väärtus autori ja selle väikese ringi jaoks on ennekõike see, et Kivastik on nn. stuudioperioodi lõpetanud ja seega ennast mingil tasandil ära tõestanud. Ta on mitme tunnuse järgi päris kindlasti kirjanik.

Küsimus on nüüd ehk selles, mis saab edasi. Minule näiteks tundub, et Kivastikul on oma „soojade käte“ tõttu eeldusi saada ka mõnevõrra laiema ringi kirjanikuks, kel on midagi selget ja lohutavat, valusat ja ehk koguni võpatamapanevat ütelda

neilegi, keda ei saa kuidagi kohustada kaasa tegema meie professionaalseid siseringimänge. Sest nagu eespool öeldud: millest need jutud ja mis neis juhtus, pole oluline vaid nn. professionaalsele lugejale. Ja on küllaltki määrav nn. realugejale. Jah, sellele samale hiljuti lausa raamatuhullule keskmisele eesti lugejale! Aga muidugi pole see konkreetne soovitus „kirjutada rahvale“, vaid nukravõitu äratundmise veelkordne ülerääkimine.

„Palun õnnelikuks“ lugemise ajal silmasin kuskil (vist „Vikerkaares(?)“ üht Mart Kivastiku retsensiooni. Selles teatab ta ehk liigagi noorusliku kategoorilisusega, et Eestis on olnud ainult kaks kirjanikku, kelle raamatuid pole piinlik lugeda: Peet Vallak ja Mati Unt. Mina loen sellest sõnumist välja ka autori enese tulevikuprogrammi. See kohustab paljuks, kui mitte veel enamaks! Milleks soovin noorele kirjanikule siiralt palju jõudu.

Aga veel: samas retsensioonis üllatas mind selle sooja ja sõbraliku prosaisti motoorne ninakus-sõjakus. Loomulikult pole ka Arvo Valton mingi kriitikaväline kirjanduspühak, aga mina küll ei oska eriti maitsekaks pidada hinnanguid *à la* „Valtonil pole arukust jätta viletsad jutud kirjutamata“. Vähe sellest, et sedasorti ütlemised kipuvad piinlikult meelde jääma. Hullem on see, et säärased deklaratsioonid seavad ütlejale kui kirjanikule kohustuse olla tunduvalt parem kui see, kellele sai „ära pandud“. Aga võib-olla Kivastik just seda (olla parem kui Valton) perspektiivis silmas pidaski?

Teet Kallas

KOLM ON VÕIMALIK AINSUS

Rein Raud: „Kägude öö“.
„Kupar“, Tallinn, 1995. 192 lk.

„Dazzling... Marvelous... A jewel of a novel...“ oli suurelt ja punasega trükitud raamatule, mis New Yorgist viimati minuni jõudis. Ning allpool jätkusid juba veidi väiksemas mustas kirjas kriitikute siit-sealt kokkukogutud, raamatu kohta kirjutatud read: „Poignant and perceptive... Remarkable... Impressive...“ Need lühikesed, aga mõjuvad väljavõtted, mis on pärit „Timesist“, „San Francisco Chronicle’ist“, „Los Angeles Timesist“ jm., olid paigutatud raamatu esi- ja tagaküljele ning hüüdsid ühel häälel: võta mind kätte, osta see raamat, just nimelt see! Ei mingit intelligendi häbi letil olemise ees, raamat on kaup, kaupa on ülikülluses ja teda tuleb müüa. Raamatut ning sellega kaasnevalt ka kirjanikku hakatakse reklaamima juba enne ilmumist, kuigi ta pole ju otseselt riknev kaup, ja kuigi marketing ei määra muidugi kõike, määrab ta siiski paljut.

Meie uues situatsioonis, kus letid ummistuvad aina uutest raamatutest, mille reklaamirahad on maailmas juba ära makstud, mis on meieni jõudnud nii väärtust kui ka lihtsalt minevat teksti väljavalivas sõelas, muutuvad algupärase kirjanduse müügivõimalused ikka kitsamaks. Eriti arvestades raamatute järjest kasvavat hinda ning põhilise lugejaskonna armetut palgataset.

Rahaväljadel on võistlus armutu, eriti kui võistlusreeglite õppimise asemel külmalt teatatakse, et eesti kirjandus lihtsalt ei müü ja kõik.

Mõeldes ameerika raamatule, mille küljed kirendasid ülistushüüatustest ning mis neist hoolimata ei olnud mingi „a jewel of a novel“, kirjutan ma Rein Raua raamatu kohta ameerikapäraselt, kuid palju suurema veendumusega: Mõjukas! Erakordne! Terav ja tundlik teos!

Raamat sisaldab kolm pikemat novelli, mis on nii ainelt kui ka keeleliselt niivõrd erinevad, nagu oleks need kirjutatud kolm erinevat isikut. Kui „Krahvinna de Richteri“ tekst on kiirelt liikuv, kujundlikult särav ja lausa naiselik, aga täpse uudishimuga ka kõrvaltegelasi vilksamisi valgustav, siis näiteks „Piiluja“ keel oli minu jaoks kuidagi paigalt nihkunud, lause ülesehitus tagurpidi, ahistav. Ning et see oli ilmselt taotluslik, siis hästi tehtud.

Novelli „Krahvinna de Richter“ peategelane on tavakujutlusele vastav täiuslik feminist ning samas, kuigi kirjeldatud noore ilusa naisena, ometi sootu isik, inimene iseeneses. Ta omapära, anne või siis hullus, nagu ümbritsevad seda näevad ja mõistavad, arvestab ainult ennast, näeb ainult oma sihte, nii et kõiki ta *performance*'eid jälgides unustad, et inimesena on ta üsna koletislik. Sest minule jäi mulje, et ka mehe võimalikust rongi alla lükkamisest oskas tema kaliibriga esinejahing sellise etenduse teha, et keegi ei saanud aru kes, kus ja milleks.

Kas oma nägemuste poole pürgijad on alati ohtlikud oma ümbrusele? Ja samas ligitõmbavad pastlakandjatele, kes üksteise eest vargsi ja häbenedes lõpu *performance*'it jälgima hiilivad?

Etendus on igal juhul võimas,

ning oma hetkelisuses, millegi loomises ja hävitamises, täpselt tänapäevane. Ja novell ise — *dazzling... remarkable...*

Novellis „Piiluja“ on ebamäärane aeg surutud meile lähemale. See on tolmusem, kitsam, ahistavam, ning nagu ma juba eespool nentisin, on isegi stiil muutunud, sõnade järjestus minu jaoks tagurpidi: „Rammestuse oli see kiri ent suutnud tõrjuda minust välja. Ometi, pimedas tundsin end ebamugavasti: uudishimu painas mind, aga elektrivalgust süüdata pidasin kohatuks, kuna ringkäigul sandarm võinuks seda tänavalt märgates hõlpsasti mu toas vargaid viibima arvata.“

Peategelane, mees, kes on kõrgkoolis saanud humanitaarhariduse, kellel on sidemeid kunstiringkondadega, on vutlaris ametnikuhing. Kõik kahtlevad aimdused on ta kusagile alumisse lauasahtlisse peitnud, ta teeb usinalt oma tööd ning on riigi juhtiv eetikaametnik tões ja vaimus. Keset kantseleilikku korrektsust tabab teda vahel küll kahtlev tusk, aga ainult juhuslikult ja vastu tahtmist on ta sunnitud hõredate kulisside taha vaatama. Novell algab sellega, et uue vabariigi kõrge ametniku kabinetiseinal on tume tapeedilaik seal, kus varem rippus suurriigi keisri pilt, ning kujundlikult võiks öelda, et laik jutustuse edenedes suureneb, katab oma varjuga kõik kinni ning näitab, et mingit uut vabariiki ei ole, ei saagi olla. Endise võimu kaasosalised vingerdavad üksteisele toetudes uuesti tippu ning silmaklappidest loobumine, tõe teadatahtmine on eluohtlik. Ja siis korraga ei ole, sest võim on nii kohale

asetunud, et sinu tõel pole enam mingit tähendust. Kedagi kõigutama ega midagi muutma sa enam ei ulatu ja järele jääb ainult kõrvaltpiiluja hale roll. Ebameeldivalt tõepärane, nii nagu kõik selles ebamääraselt ja tuttavlikult kujutatud vabariigis. Ja nüüd jälle ameerikalik kokkuvõte: *interesting view... and so on...*

Niminovell „Kägede õõ“ avanes minu jaoks kõige raskemini, oma mängulisusest hoolimata. Maailm on uuesti avardunud ning ulatub kõrgele ja kaugele. Maailmalinnad on käegakatsutavas läheduses, ja kuigi tegevuspaik on ilmselt Matsalu kandis, jääb ainult Tallinn kuidagi tabamatuna teispoole Lihulat. Mängu on võetud „Porsche“, mis käänaku tagant välja kihutab, on lennuväli ja lennukid, tegelased on noored, ilusad, veidi metsikud, veidi ära eksinud. Hämaralt vilksatanud soovid täituvad unenäolise kiirusega — arvutid, keeled, mille võõras kõla paneb võpatama, šampanja „Veuve Clicquot“ austritega, kõik need toidud, millest keel tõmbub lugedes maitsmiskrampi, hullud filosoofid pluss lilled, unelmateväli, maasikavälu ja muidugi kõik raamatud, ka need, millest sa iial kuulnudki pole ning mille nimed kõlavad ajus häirekelladena.

Segu on igal juhul vägev ja ma avastasin ootamatult ja üllatavalt uue aja usutunnistuse: kõik, millest sa oskad mõelda, kui ainult oskad, täidetakse. Suutmine pole enam mingi küsimus neile, kes on lendama õppinud ning räägivad kopti keelt.

Ja samas ei anna neile rahu aeglase karavani jäljed tühjas kõrbes. Neid minnakse oma lennukitel ot-

sima, kaasas vastkoorunud linnumunad, habras tulevik.

Võib ju olla, et see novell oli hoopis muust, need siin on minu muljed, mis annavad mulle võimaluse öelda: Rein Raua uus raamat on huvitav ja omanäoline, ning autori väidetavast ülemäärasest tarkusest hoolimata üldsegi mitte igav... *A jewel of a novel...*

Eeva Park

KIIK JA RIIK

Heino Kiik: „Murrang“ (Aasta 1986). „Õllu“, Tallinn, 1995. 174 lk.

Heino Kiik: „Fataalne optimist“ (Aasta 1987).

„Õllu“, Tallinn, 1995. 256 lk.

Heino Kiige päevikusari hakkab jõudma võiduka lõpuni. Esimene raamat ilmus 1990. aastal. Nüüdseks on ilmunud 14 köidet, mis käsitlevad ajavahemikku 1976—1988. Ajal, mil kurdetakse lähimineviku mahasalgamise üle, pälvib tähelepanu juba päevikute maht. Võrdluseks meenuvad vaid Aino Kalda päevaraamatud. Ilmumist ootab Hindrey ulatuslik päevik. Siinseal käsikirjades ja trükkis on üht-teist veel, hiljuti ilmus Elo Tuglase päevik, kuskil peaksid asuma Ristikivi päevikud jne., aga igal juhul on Kiik kindlustanud endale eesti päevikukirjanduses mainimisväärse koha.

Kiik on terviklik ja lõpetatud, kindlatest teemadest koosnev isiksus. Seepärast esindavad kaks viimati ilmunud osa, „Murrang“ ja „Fataalne optimist“, Kiike sama hästi kui iga teine päevikuköide.

Kiige päevikud on väga egotsentrilised. Selle arvel on hambaid teritatud, aga kui järele mõelda, siis ei ole ka Aino Kalda päevikud palju teistsugused. Kuigi Kiik ületab isegi Aino Kalda. Aga on ka erinevusi. Kaldas tunnistas elu lõpul, et talle jäigi mõistatuseks, miks ta üldse hakkas päevikut pidama. Kiik seevastu on iseendast väga teadlik ja seletab tihti oma kirjatöö eesmarke. Võtame näiteks järgmise lõigu: „Kui ma peaksin kirjutama ajastu kroonikat, siis ei taha kirjutada kuulujuttudest,

vaid enda kogetud faktidest. See kõik pole minu isiklik asi, see on kirjaniku kui ajastu krooniku töö. See on suur küsimus. Minu töö.“

Niisiis esitleb Kiik ennast ajastu kroonikuna. Teisal nimetab Kiik oma tegevust „faktiromaani“ kirjutamiseks. „Mind armastab jaapanlanna“ ilmumislöö kohta kirjutab Kiik järgmist: „Võin kindlalt öelda, et see on olnud kogu eesti kirjandusloos kõige jantlikum väljaandmine üldse, sellesse kümnesse aastasse on koonduvad kõik mõeldavad totrus, mis haige aju suudab sünnitada. Selle romaani saamislugu, kui see kord kirjutada, tuleb huvitavam kui romaan ise. See oleks raamat ehtsast paranoilisest nõukogulikust elulaadist.“

Kiige päevikud algavad ajast, mil valmisid „Jaapanlanna“ ja „Maria Siberimaal“ käsikirjad. Kiik on vihjanud, et ta saatis kontroversiaalsed tekstid välja sellepärast, et näha süsteemi reaktsioone. Oli see nii või mitte, käsikirjade lugu on üks päevikusarja ühendav telg. Süsteem reageerib, käsikirjad ei ilmu, „elulaad“ avaneb ja Kiik teeb päev päeva kõrval oma päevikusse märkmeid.

Tõsi, ajastu kroonikuks ei ole Kiik just kõige sobivam isik. Ta on iseendast ja oma käsikirjadest nii sisse võetud, et ei näe ega kuule midagi muud, mis „ajastul“ sünnib. Kõrvalist kultuuriainest on hõredalt, ühiskonnaelu nähtustest jõuavad päralt need, millega autoril on otsest pistmist. See muudab Kiige kroonika üheülbaliseks. Vahepeal ei osanudki enam öelda, millist köidet olid lugenud ja kui palju neid üldse on ilmunud. Kummatigi on isikuloolise teabe kõrval päevikusis teisigi väärtusi.

Kiik tegutses režiimi n.-ö. ideoloogilises sektoris. Ta vajutas oma jonnakusega süsteemi olulisele närvisõlmele. Kes ütleb, et Kiige päevikus sisalduvad märkmed, vestluste üleskirjutused, tsiteeritud kirjad ja koosolekute protokollid ei paku ehtsat ülevaadet „paranoilisest elulaadist“, see ei räägi tõtt.

Kiige diaariumi kõike muud allutavaks teemaks aga on kirjaniku võitlus riigiga. Lähtekoht on tal oma talupoeglikus lihtsuses täiesti õige: „Mina, kirjanik, tunnen end peremehena. Kes tahab öelda, et olen vaid riigi ripats, üks tegur tema peos, see eksib. Riik kui organisatsioon on ikkagi vaid minu kui kodaniku palgatud asjameeste kogum. Kuni ei saada aru sellest, ei saada aru millestki. Peremees olen mina.“ Suurem ühiskonnafilosoof ega poliitiline mõtleja Kiik muidugi ei ole. Ta lihtsalt täidab selle vastanduse konkreetsete nähtustega. Riigi mõistesse kuuluvad Julgeolek, Keskkomitee, Kirjastuskomitee ja Kirjanike Liidu aparaat. Riik koos oma ametimeestega harastab psühholoogilist banditismi kirjaniku kallal. Riik vassib, valetab, salgab ja nuhib. Romaanis „Maria Siberimaal“ äratas tähelepanu mõjuv kujund: „Riigiga ei saa arvestada nii, kui sa arvestad teise inimesega, kellel tead mõistuse peas korras olevat. Ta ehmatas sind nõnda, et keset elu oled äkki abitu kui laps. Nagu talleks nõdrameelne sulle küla vahel kaikaga vastu.“ Päevikus teisendatakse seda kujundit (riik on joodiku julgeolekumehe näoga). Lisaks märkame, kui tundlikult fikseerib Kiik kõik oma kohtumismomendid riigiga. „Tänaval tuleb vastu Tiit Koldits, ta ei peatu

jutuajamiseks.“ — „Rein Ristlaan annab kirjanikele kätt, mulle ütleb kõvasti: „Tere!“ Teiste puhul ta sellist häält ei teinud.“ — „Lembit Kaigiga satume vastamisi, ta põrnitseb, ka mina ei algata teretamist.“ — „Arnold Rüütel tervitab sõnatult, surub vaid kätt, ei alusta vestlust.“ — „Olaf Utt ei tereta mind.“ — „Arvi Siig hüüab Kirjanike Maja koridoris oma-mehelikult: „Tere, Heino!“ Ei mäleta, et ta varem oleks mind nõnda ülevoolavalt tervitanud.“ — „Lennart Meri tuleb tänaval vastu ja mille-gipärast tervitab austavalt. [---] Hoiab eesti meeste poole? See oleks temale kiituseks.“

Viimase tsitaadiga jõuame riigist kirjaniku juurde. Kirjaniku esindamise on Kiik võtnud täielikult enda kanda. Ta lähtub tõdemusest: „Meil on valdavalt argpükside ühiskond ja see on täielikult diktatuuririigi süü.“ Kirjanik on loodud vastukaaluks ebakõlbelisele ja haiglasele süsteemile — ta on erakordsete moraal- ja tahteomadustega, füüsiliselt terve ja psüühiliselt tasakaalustatud. Tal pole sisemist lõhestatust, kahte palet, ta vererõhk on stabiilne, tal on võime ennast teostada olude kiuste (intelligentsus). Ta loeb Piiblit ja K. Pätsi koguteost. Ta on looduslähedane. Kavatses talu osta, tegutseb aednikuna. (Julgeolek tõstab tema aiamaal aga tagajärjetult asju ringi, et teda hulluks ajada.) Ta ütleb riigiga vaieldes: „Mul on igas punktis õigus“ ja „Mina olen julge mees“. Ta hüüab: „Häda Julgeolekule! Mu raamatud peavad ilmuma!“ Sellisena mõjub kirjanik riigi esindajatele nagu „valge vares“ või „õudusfilmi koletis“. Kuns- tinõukogusse teda ei panda, Kirjanike

Liidu juhatusse ei valita. Kuid ka disidentlusesse Kiik ei lange. Ta nõuab täiesti legaalselt endale välissõidu õigust. On selge, et eespool tsiteeritud kirjanik-peremees võis pidada muidu paha riigi mõningaid hüvesid omaks. „Igal aastal käin Lohusalus riigi kulul närve karastamas, see on ilmselt hästi mõjunud. Riigi kulul püütakse mu närve rikkuda, riigi kulul neid siis ka karastan.“

Vastasseisu viimane peatükk avaneb 1987. aasta päevikus „Fataalne optimist“. Sel aastal oli Kiik oluliste sündmuste keskpunktis. Tema kaua seisnud käsikirjade ilmumine tähistas muudatuste algust kirjaniku ja riigi vahekorras. Kirjanduslike ringkondade jõud ja julgus kasvas, riigi vastupanuvõime vähenes ning Kiige päeviköide annab sellest usaldusväärse ülevaate. Keskkel kohal on „Maria Siberimaal“ avaldamise käik „Loomingus“ ja esimese kirjanike kooperatiivi algatamine. Ootuspäraselt ei ulatu päevikusse kajasid teistest selle aasta olulistest sündmustest. Need lihtsalt ei toimunud kirjaniku võitlusväljal. 31. detsembril 1987 kirjutab Kiik: „Mu optimism toimib tõesti fataalselt — mu igapäevane tegutsemine lagundab kõige otsesemalt nõukogude riigi alustugesid.“ See on kahtlemata Kiige päevikepopöa kõrgkoht. Nii jõuab lõpule lugu riigist ja kirjanikust. Pärast seda algas nii riigi kui ka kirjaniku langus. Nad deheroiseerusid. Nüüd mõjuvad nad oma toonases ülespuhutud totaalsuses natuke tobedalt. (Kuigi kirjanik oli oma aja kohta päris tubli mees.)

Toomas Haug

KROONIKAT

1.— 4. aprillini leidis Tartu Ülikoolis aset Eesti Võrdleva Kirjandusteaduse Assotsiatsiooni esimene rahvusvaheline konverents.

17. aprillil tuli kokku KL-i juhatus. Arutati aastakoosoleku ettevalmistamist.

18. aprillil kohtus Tšehhi Vabariigi president Václav Havel eesti kirjanikega.

19. aprillil külastasid KL-i Tšehhi kultuuriminister ja kirjanik Pavel Tigríd ning Eesti kultuuriminister Jaak Allik.

20. aprillil toimus Tartu Kirjanike Majas Rein Sepa 75. sünniaastapäeva konverents.

24. aprillil kõneldi TOP-10 üritusel Läti Vabariigi saatkonnas läti uemast kirjandusest.

26. aprillil oli KL-i aastakoosolek. KL-i juhatuse tegevus kiideti heaks.

ÕNNITLEMINE

4. juuni — Ain Kaalep 70

11. juuni — Harald Suislepp 75

20. juuni — Enn Vetemaa 60

EESTI KIRJANDUSE

VAHENDAJA MITMES MÖTTES

Möödunud kuul korraldati Eesti Kirjanike Liidu ettevõtmisel pärast viieaastast vaheaega järjekordne eesti kirjanduse tõlkijate seminar. Sellega seoses oli kutsutud taas Eestisse hulk teenekaid eesti kirjanduse mitmesse keelde vahendajaid, teiste hulgas Gyözö Fehérvári, keda nüüd, kuu aega hiljem ehk täpsemalt 17. juunil oli meil võimalus õnnitleda esimese juubeli puhul.

Oma viiekümnest eluaastast on Gyözö Fehérvári olnud eesti kirjandusega seotud ja ta on seda ungari kirjandushuvilistele vahendanud umbkaudu kolmkümmend aastat. Ise peab ta kõige aluseks õpinguid Budapesti ülikoolis, kus ta peaaineteks aastatel 1965—1970 olid ungari keel, kirjandus ja ajalugu. Selle kõrvalt hakkas ta ühtlasi soome ja eesti keelt õppima ja hiljem jõudumööda neid kirjandusigi lugema. Esimese iseseisva tõlkeni jõudis ta aga 1969, kui antoloogias „Väike eesti kirjanduse peegel“ avaldati tema vahenduses E. Peterson-Särgava jutustus „Ühe härja elulugu“.

Põhiosa Gyözö Fehérvári tõlgetest ilmus 1970.—1980. aastatel ja valdavalt olid tõlketeadused valitud tolle aja uemast eesti kirjandusest. Nende hulka kuuluvad Mati Undi „Elu võimalikkusest kosmoses“ (1973) ja „Sügisball“ (1983), Enn Vetemaa „Munad hiina moodi“ (1973), näidendid „Õhtusöök viiele“ (1976) ja „Püha Susanna“ (1980), põhiosa Arvo Valtoni novellivalimikust „„Silmus“ ja teised novellid“ (1974), Mari Saadi

„Katastroof“ ja „Udumäe kuningas“ (1986), lastekirjandusest aga Jaan Rannapi „Viimane Valgesulg“ (1977) ja Holger Puki „Rein ja Riina“ (1984), lisaks kogumikes ja kirjanduslikus perioodikas lühiproosat ka J. Smuulilt, L. Prometilt, R. Salurilt ja V. Vahingult.

Aga ta on vahendanud eesti kirjandust Ungaris veel mitmel teiselgi moel.

1972—1994 töötas Gyözö Fehérvári Ungari Raadios — algul kirjandusosakonna toimetajana, seejärel vanemtoimetajana ja lõpuks osakonnajuhatajana. Neil aastail etendusid tema tõlkes ka Raimond Kaugveri, Ardi Liivese ja Jüri Tuuliku kuuldemängud. Ta on koostanud (koos Gábor ja Mai Bereczkiga) selle sajandi eesti luule antoloogia (1975) ning lühiromaanivaliku „Puujumal“ (1973), näidenditekogu „Õhtusöök viiele“ (1976) ja lühiproosavalimiku „Tuulejahvataja“ (1981). Temalt on ilmunud Ungari teaduslikes väljaannetes ulatuslikud käsitlused „Modernse eesti kirjanduse kujunemine selle sajandi algul“ ja „Uued näod, uued nähtused 1960. aastate eesti kirjanduses“, samuti saatesõnad A. H. Tammsaare, Aimée Beekmani, Paul Kuusbergi, Mari Saadi ja Arvo Valtoni ungarikeelsetele raamatutele. Ja sadakond artiklit eesti kirjanike ja kirjanduse kohta mitmeköitelises Ungari „Maailmakirjanduse leksikonis“.

Praegusel hetkel ei ole kirjutajad, võib-olla tõepoolest ka paljud ungari lugejad eriti huvitatud ei eesti uuemast ega varasemast kirjandusest. Gyözö Fehérvári pole lasknud end sellest heidurada. Ta ilmselt ei usu, et

see igavesti nii jääb. Igatahes on ta mõelnud juba nüüd sellele, kuidas oma teadmisi ja kogemusi eesti kirjandusest ning selle tõlkimisest mõeldavale uuele ungari vahendajate põlvkonnale edasi anda. Nii õpetabki ta eesti kirjandust niihästi Budapesti ülikoolis eesti filoloogidele kui ka Péter Pázmányi Katoliku Ülikoolis Piliscsabas. Viimases juhendab ta ühtlasi tõlkeseminari eesti kirjandusest huvitatuile. Käsil aga on üliõpilastele mõeldud mahukama, umbes 30-poognase „Eesti kirjanduse lugemiku“ koostamine.

Ja lõpuks nimetatagu, et Gyözö Fehérvári on kõige muu kõrval 1990. aastal asutatud ja umbkaudu saja-liikmelise Ungari Eesti Seltsi esimees.

Nii et tegemist on tõepoolest eesti kirjanduse ja kultuuri mitmekülge vahendaja ning esindajaga Ungaris.

Endel Mallene

- 723 *Uku Masing* • Roosikrantsi palve
 731 *Teet Kallas* • Käsi
 771 *Enn Vetemaa* • Gurmaanlik / *Mahalaia Mahalaia
 775 *Ira Lember* • Con amore
 778 *Priidu Beier* • Raamatute sõber / Talvelõoke jt. luuletusi
 782 *Andres Aule* • *Kui kaksiktuli langev liikuvasse kaevu / *See on minu aeg
 jt. luuletusi
 784 *Harald Suislepp* • Turg — demiurg / Tiigrihüpe jt. luuletusi
 786 *Halina Poświatowska* • Luuletus armastusest / *Olen Julia jt. luuletusi
 792 *Ülo Mattheus* • Filosoofia algas Sumeris
 807 *Jüri Saar* • Kuritegevus Eestis kui tsivilisatsioonide konflikt
 816 *Heino Kiik* • Elutark don Quijote
 821 *Sirje Olesk* • Prooimion Ain Kaalepi elu- ja loominguloole. Viis fragmenti
 831 *Olev Remsu* • Klassiku noorus
 837 *Andrus Kivirähk* • Kõik on kokku ajaviide...
 839 *Doris Kareva* • Oktaav kõrgemalt
 840 *Priidu Beier* • Ellujäämise luule
 843 *Teet Kallas* • Martin Eden Tartu—Tallinna maanteel
 845 *Eeva Park* • Kolm on võimalik ainsus
 848 *Toomas Haug* • Kiik ja riik
 851 Kroonikat
 851 *Endel Mallene* • Eesti kirjanduse vahendaja mitmes mõttes

Peatoimetaja
ANDRES LANGEMETS
tel. 443 262

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 441 365

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 440 780

Ilukirjandus
ASTA PÖLDMÄE
tel. 440 781

Ilukirjandus ja kriitika
UDO UIBO
tel. 441 365

Publitsistika
OTT RAUN
tel. 440 781

Keeletoimetaja
AIME RAMMUS
tel. 440 780

Tehniline toimetaja
INNA LUSTI
tel. 441 365

Sekretär
KATRIN RAUD
tel. 441 365

Toimetus
Harju tn. 1, pk. 66, EE0090 Tallinn

Kirjastus „Perioodika“, Tallinn, Pärnu mnt. 8

Trükikoda „Akadeemia Trükk“, Tallinn, Estonia pst. 7

Kaas ja kujundus
AAVO ERMEL

Praaeksemplari korral pöörduda trükikotta „Akadeemia Trükk“, tel. 454-750

LOOMING

**ESIMENE POOLAASTA
1996**

ADY, E.:	Sügisele vastu	nr. 1	73	
	Poolikult suudeldud suudlus	nr. 1	73	
	Must klaver	nr. 1	74	
	* Ei järglane, ei esiisa	nr. 1	74	
	Lähedaseks teineteisele me saime	nr. 1	75	
	Täna sind, et olemas oled	nr. 1	75	
	Su hellitav, silitav käsi	nr. 1	76	
	Olen Gogi ja Magogi poeg ma...	nr. 1	76	
	<i>Tõlkinud ja kommenteerinud T. Kokla</i>			
	Neli otut:			
ARDER, O.:	* udu ajab udujuttu	nr. 1	34	
	* oma selgel silmapiiril	nr. 1	34	
	* mööda tumehalli taevakummi	nr. 1	34	
	* linnake väike	nr. 1	34	
AULE, A.:	Mu elu kõige nukram sügis	nr. 1	34	
	* Kui kaksiktuli langev liikuvasse kaevu	nr. 6	782	
	* See on minu aeg	nr. 6	782	
	* Kutsu mind kurvalt ja väsinult	nr. 6	783	
	* Sa peegeldad soovust	nr. 6	783	
BEIER, P.:	* Annaks Jumal jõudu luuletada	nr. 6	783	
	Raamatute sõber	nr. 6	778	
	Talvelõoke	nr. 6	778	
	Lapsemeelne mees	nr. 6	779	
	Süütud jalad	nr. 6	779	
	Kahevahel	nr. 6	780	
	Kaks kaabakat	nr. 6	780	
	Naer ja nutt II ehk kaksikümmend dollarit kuus	nr. 6	781	
	BĒRZIŅŠ, U.:	* Jumalal vääratas keel: määramata ajaks lööb haljen-	nr. 3	367
		* Maa seest olen kistud välja	nr. 3	367
Dağlarca motiiv		nr. 3	367	
* Ei tule tõde, ainult torkas kord pähe		nr. 3	368	
Kuidas otsida		nr. 3	368	
<i>Tõlkinud H. Rajamets</i>				
Ristirüütlite Peetrus		nr. 3	369	
Keskaeg		nr. 3	369	
Liivimaa neljast viieni		nr. 3	370	
Eestlase motiiv		nr. 3	371	
EHIN, A.:	Muigab ja muigab	nr. 3	371	
	<i>Tõlkinud M. Traat</i>			
	* tola hambus, jooksis lõvi areeni äärde	nr. 1	16	
	* Ulgulepad lainetavad ja mässavad	nr. 1	16	
	* seesama lindprokurör süüdistas otse	nr. 1	17	
	* Lootsliblikate õhust läbipugemise vaev	nr. 1	17	
* limatünnik ja läiknigerik	nr. 1	17		
* Seal kusagil on vihmamärjad odamugulad	nr. 1	18		

ELIOT, T. S.:	J. Alfred Prufrocki armulaul <i>Tõlkinud ja kommenteerinud</i> <i>P.-E. Rummo</i>	nr. 1	49
FERLIN, N.:	Inimene Luule väravas <i>Tõlkinud A. Saluäär</i>	nr. 1	3
GULLBERG, H.:	Sünniöö	nr. 2	219
	I Esimene inimene	nr. 2	219
	II Naise loomine	nr. 2	220
	III Surimask	nr. 2	220
	IV Triumfimarss	nr. 2	220
	V Uljaimasse rõõmu	nr. 2	221
	VI Hädavale maailm	nr. 2	221
	VII Ta nägi roose	nr. 2	222
	VIII Tähekalastaja	nr. 2	222
	IX Veel palju kevadeid	nr. 2	222
	X Väljasaat	nr. 2	223
	XI Vereside	nr. 2	223
	<i>Tõlkinud M. Laarman,</i> <i>kommenteerinud A. S. ja J. H.</i>		
KAREVA, D.:	Müsteerium	nr. 5	579
KOMPUS, M.:	Mõnikord	nr. 5	648
	* linn on mu sisse pandud	nr. 5	648
	Palaviku nägu	nr. 5	649
	* tahan üksinda olla kui mu surm		
	kõnnib valgel mäel	nr. 5	649
KRIVULIN, V.:	Õo merepiiril	nr. 3	291
	Hommage to Aleksis Kivi	nr. 3	291
	Neil ja meil	nr. 3	291
	Vene taassünd	nr. 3	292
	Vene moodi lahkumine	nr. 3	292
	Jutu jätkuks	nr. 3	293
	Hlebnikovi sookurg	nr. 3	293
	Viimane raamat	nr. 3	293
	Kivi suits	nr. 3	294
	<i>Tõlkinud O. Arder</i>		
MASING, U.:	Roosikrantsi palve	nr. 6	723
MEEL, R.:	Viis evidentset luuletust	nr. 4	435
MERILAAS, K.:	„Millest aga unistame surmalapsed“	nr. 5	654
PABUT, T.:	Hõng	nr. 5	622
	Seega siis	nr. 5	622
	Ood „oo“-le	nr. 5	623
	Pärast tõusu	nr. 5	624
	Allegooria allegooriale	nr. 5	625
	Vihmapühal	nr. 5	625
PARK, E.:	Poedi uni	nr. 2	157
	* Puuduta mind	nr. 2	157
	* Ära neist räägi	nr. 2	158
	* Anna andeks minu võlad	nr. 2	158

	Miraaž	nr. 2	158
	Sukelduja	nr. 2	159
PIHLAPUU, A.:	Mu püha	nr. 2	172
	Mineviku taustal	nr. 2	172
	Kes on see?	nr. 2	173
	Enesetunne	nr. 2	173
	* Mu naine, südamlük ja hea	nr. 2	174
	Põrgu sigidik	nr. 2	174
	* Sa vaatled kirikutorni	nr. 2	175
POŚWIATOWSKA, H.:	Luuletus armastusest	nr. 6	786
	* Olen Julia	nr. 6	786
	* delikaatselt kannan oma südant	nr. 6	787
	Ood kätele	nr. 6	787
	* puhuti tuleb terav teadmine	nr. 6	788
	* palvetan halja rohu poole	nr. 6	788
	* Issand ole mulle armuline	nr. 6	788
	* Kuuluda sulle — vaadata sind —		
	see vaid kujutluse vari — kuid	nr. 6	789
	* oma barbaarses keeles	nr. 6	789
	Lunastatu	nr. 6	790
	* küsid — mis sunnib teele koorma-		
	kaameleid	nr. 6	790
	* Halina Poświatowska arvata		
	inimene	nr. 6	790
	<i>Tõlkinud ja kommenteerinud</i>		
	<i>M. Traat</i>		
POUND, E.:	Ballaad Kuldsest Kaimust (Simon		
	Zelotes pajatab veidi peale Jeesuse		
	ristilöömist)	nr. 2	147
	<i>Tõlkinud J. Sang</i>		
PUU, A.:	* Sinu	nr. 4	493
	* Sinule	nr. 4	493
	* Peida end	nr. 4	494
	* Raua	nr. 4	494
	* Selles	nr. 4	494
	* Nüüd Nüüd	nr. 4	495
	* Nüüd	nr. 4	495
	* Kui	nr. 4	496
	* Merelt	nr. 4	496
RAID, J.-K.:	Järelkevad	nr. 1	35
	Ei mingit märki	nr. 1	35
	Kuupäev	nr. 1	35
	* Tunnen see väike tuulepuhang	nr. 1	36
	Teine	nr. 1	36
RATASSEPP, P.:	* Minu ees seisab teokas inimene	nr. 5	650
	* Pildi peal Maarja lapsega	nr. 5	650
	* Minu naine töötab televisioonis	nr. 5	651
	* Tundmatu autori luuletus tänavalt	nr. 5	652

	* Ettevalmistus enesetapuks ei edene	nr. 5	652
	* Ma olen otseses mõttes pehme inimene	nr. 5	652
RAUN, O.:	* Lausa ime, et ma olen ikka elus	nr. 5	653
	* Tragöödiad lavalaudadelt välja	nr. 5	643
	* Vanaduses keskea kriis	nr. 5	643
	* Minu sünnikohaks klaasihütt	nr. 5	643
	* Hiljaaegu selgeks sain ma kirjatähed	nr. 5	644
	* Londoni udu tegi sääred	nr. 5	644
	* Aeg liigestest lahti	nr. 5	644
	* Leetrid põetud habe aetud	nr. 5	645
	* Eesti on Vene riik tõlgitud eesti keelde	nr. 5	645
	* Venemaal sünnivad valed	nr. 5	645
	* Hullude aeg hullude aeg	nr. 5	646
	* Lugesin nädalalehest	nr. 5	646
	* Vananeda on lõbus oi lõbus	nr. 5	647
SARBI, R.:	* Sellel ööl, kus paistab just see kuu	nr. 3	317
	* Kaua olin sõudnud elujõel	nr. 3	317
	* Öös elutee	nr. 3	317
	* Mul pole õigust, pole kaua veel	nr. 3	318
	* Kõigekõrgema käes olen mängukann ma	nr. 3	318
	* Näe, vargus ja vargus...	nr. 3	319
	<i>Tõlkinud V. Villandi</i>		
SCHUMANN:	Luuletamine on	nr. 3	325
	Põud	nr. 3	325
	Tüöhuos	nr. 3	325
	Lõune	nr. 3	326
	Sisseastumiseksam	nr. 3	326
	Koosolek	nr. 3	327
	Amsterdam Kunstigalerii	nr. 3	327
	Eha kumal pajud	nr. 3	327
	Konrad Mägi	nr. 3	327
	Kohtumine	nr. 3	328
	20. septembril 1957. aastal	nr. 3	328
	* Büst Charlottale	nr. 3	328
	Finlandia Talo puupüsti täis	nr. 3	329
	Kahe vana põdrapulli luukered sarvipidi		
	teeneteises kinni	nr. 3	329
	Soo peal	nr. 3	329
	Simuna mies võttis põidlaküiti	nr. 3	330
	Kui mies jäeb selili magama	nr. 3	330
	Vaim on nõder	nr. 3	330
	Rögisejad ja õhhõtajad	nr. 3	330
	Portree á la Prévert	nr. 3	331
	Lind	nr. 3	331
	Kim	nr. 3	331
	* Mu nägu on	nr. 3	331
	Kosmiline	nr. 3	332
	Päike rünk pilvedega	nr. 3	332

STEVENS, W.:	Surmahürte tants	nr. 2	206	
	Pühapäeva hommik	nr. 2	206	
	Unistus venna külaskäigust*	nr. 2	209	
	Kolm päeva voodipuhkust	nr. 2	210	
	Veepiir	nr. 2	210	
	Ei sugutunnuseid ega muid iseärasusi	nr. 2	211	
	Luuleteooria	nr. 2	212	
	<i>Tõlkinud ja kommenteerinud A. Ehin</i>			
	SUISLEPP, H.:	Valtapuu teel Euroopasse	nr. 4	475
	Kaduvuse müsteerium	nr. 4	475	
	Hüvasti mr. Shakespeare ja mr. Perv	nr. 4	475	
	Luulereaalid	nr. 4	475	
	Turg — demiurg	nr. 6	784	
	Tügrihüpe	nr. 6	784	
	Varakapitalism	nr. 6	784	
	Seksuaalvähemused	nr. 6	785	
	Lugemiselamusi:			
	Naiselik suuremeelsus	nr. 6	785	
	Ave, „Prügimägi“!	nr. 6	785	
	Ussikuningas	nr. 6	785	
	Sauteri „Kõhuvalu“—draama	nr. 6	785	
TALVET, J.:	Sünergeetiline	nr. 5	621	
TAMME, V.:	Näidendi I vaatus, I stseen	nr. 1	69	
VETEMAA, E.:	* Kuuskümmend aastat olen trallitanud läbi elu	nr. 4	469	
	* See oli ammu—ammu	nr. 4	469	
	* Aquino Thomas ehk „Summa theologiae“	nr. 4	471	
	* Ma olen usklik olen kristlane —	nr. 4	472	
	* Miks risti nõnda tüüratu küll etsis kord Doré?	nr. 4	472	
	* Läeb Önnistegija üle vee	nr. 4	473	
	Gurmaanlik	nr. 6	771	
	* Mahalaia Mahalaia	nr. 6	773	
	VILLANDI, V.:	* Mida ma oskan, seda ma tunnen	nr. 3	345
		* Ui—ui, kuidas mõtted uitavad	nr. 3	345
	Elulõng	nr. 3	346	

*Vt. veaparandust: „Looming“ nr. 5, lk. 718.

ROMAANID, NOVELLID, NÄIDENDID, JUTUSTUSED, MINIATUURID

BELIALS, V.:	Ilus õhtu, härra Dannfuss...	nr. 5	619
BUIDA, J.:	Lõbus Gertrud	nr. 3	320
	<i>Tõlkinud V. Matsov, kommenteerinud A. Pesti</i>		
ERICH, A.:	Välgust tabatud. Romaanikatkend	nr. 3	359
HELLAT, H.-K.:	Sügav tagamaa. Episood	nr. 1	61
KALLAS, T.:	Käsi. Väike õudusromaan	nr. nr. 5	582
		6—	731
KROSS, J.:	Süit kolmele klaverile või ehk siiski ainult kahele	nr. 4	441
KUDU, R.:	Naer nagu pommilahvatus	nr. 3	333
KURVITS, L.:	Armastus Värskas	nr. 2	192
KÕIV, M.:	Haug. Mäng häälele	nr. 1	5
LAIPAİK, H.:	Kojanarr. Katkend romaanist	nr. 1	19
LEMBER, I.:	Con amore. Oma emale mõeldes	nr. 6	775
MAKANIN, V.:	Kaukaasia vang	nr. 3	295
	<i>Tõlkinud R. Saluri, toimetanud M. Käbin</i>		
MATTHEUS, Ü.:	Filosoofi maja	nr. 5	627
MIHKELSON, E.:	Roostepunane karbus	nr. 4	476
	Mari-Kes-Toob-Õnne	nr. 4	481
	Tule eile meile	nr. 4	484
	Esteet	nr. 4	487
	Prantsuse vaim	nr. 4	488
	Meie laul on vaikus	nr. 4	490
MÄND, H.:	Nuga või sisse	nr. 2	149
NIILUS, J.:	Mustad lood	nr. 2	160
QUENEAU, R.:	Trooja hobune	nr. 1	54
	<i>Tõlkinud V. Indrikson</i>		
REMSU, O.:	Pariisi linnas Londonis ehk Euroeesti		
	hääled (Romaanikatkendeid)	nr. 2	176
RUBEN, A.:	Daami käe portree	nr. 3	347
URING, P.:	Taaveti täht	nr. 2	213
VANAPA, A.:	Norus	nr. 5	638
VINT, T.:	Muljed	nr. 1	37

ESSEED, REISIKIRJAD, MÄLESTUSED, SÕNAVÕTUD, ARTIKLID

BERG, M.:	Ilm on nii ilus	nr. 2	271
HINRIKUS, R.:	Eesti proosa 1995	nr. 4	528
KALDA, M.:	Makaroonilisi ühe- ja kahekõnesid Eesti		
	kultuuriruumis	nr. 2	258
KIIK, H.:	Elutark don Quijote.		
	Intervjuu Ilmar Jaksile	nr. 6	816
KIIN, S.:	Marie Under ja arbujad	nr. 5	679
KIVIRÄHK, A.:	Kõik on kokku ajaviide...	nr. 6	837

KROSS, J.:	„Mesmeri ringi“ saamisloost. Esitatud Eesti nädalal Turus 21. IV 1995	nr. 5	675
LIIV, T.:	Lili Marleen kui eshatoloogia	nr. 1	86
MASARYK, T. G.:	Euroopa ja Ameerika abi Venemaal <i>Tõlkinud ja kommenteerinud L. Metsar</i>	nr. 3	374
MATTHEUS, Ü.:	Filosoofia algas Sumeris	nr. 6	792
MEDIJAINEN, E.:	Tomáš Garrigue Masaryk	nr. 3	387
M. H. R.:	Meel ja maailm	nr. nr. 2	—247
		3	—395
		4	—541
MURU, K.:	Lisandusi Eesti Pegasus loole. Kommenteeritud miniantoloogia	nr. 1	78
MUST, A.:	Mineviku–inimene ja tuleviku–inimene	nr. 3	411
OINAS, F.:	„Kui see mu tuttav tuleks“. Uusi tõlkeid	nr. 5	655
OLESK, S.:	Prooimion Ain Kaalepi elu– ja loominguloole. Viis fragmenti	nr. 6	821
PAUL, T.:	Leeri likvideerimise lugu	nr. 4	497
PÕLDMÄE, A.:	Märkmeid novellist	nr. 5	691
RAUN, O.:	Pahempoolsete parempoolne revolutsioon	nr. 1	126
REMSU, O.:	Teelahkmel	nr. 4	553
	Klassiku noorus	nr. 6	831
SERING, P.:	Luuletaja läheb ära	nr. 4	513
SKUJENIEKS, K.:	Uldis Bērziņšist. Mõned mosaiigikivid <i>Tõlkinud I. Saks</i>	nr. 3	372
SUSI, A.:	Eesti mees sõjas ja revolutsioonis	nr. 1	111
TÕNISSON, J.:	Isiklikke mälestusi	nr. 3	393
UDAM, H.:	Rooma, Porta Magica	nr. 5	658
UDAM, H., MUST, A.:	Usutlus	nr. 5	667
	<i>Väljavaateid Eesti kojast:</i>		
HELK, V.:	Eesti ajalugu on mitmetahuline	nr. 2	225
REBAS, H.:	Vene püssirohutünn ja Eesti	nr. 1	101
	Vene püssirohutünn ja Eesti (II)	nr. 1	93
SAAR, J.:	Kuritegevus Eestis kui tsivilisatsioonide konflikt	nr. 6	807
VÕHANDU, L.:	Informaatiku hajusmõtteid Eesti arenguteest	nr. 2	242

KRIITIKA

ARDER, O.:	Laulu võimu täius ja viletsus. Ivar Grünthali luulet lehitsedes, mõttes kalmu rehitsedes (I. Grünthal: „Neitsirike“)	nr. 5	694
BEIER, P.:	Hamlet keisritroonil (L. Metsar: „Keiser Julianus. Päevik. Kolmas raamat“)	nr. 1	129
	Ellujäämise luule (H. Varblane: „Vihkamiseta“)	nr. 6	840
HAUG, T.:	Kiik ja riik (H. Kiik: „Murrang“ (Aasta 1986); H. Kiik: „Fataalne optimist“ (Aasta 1987))	nr. 6	848
KAINTS, H.:	Arenguromaan või midagi muud? (T. Vint: „Kojamehe naine“)	nr. 1	132
KALLAS, T.:	Martin Eden Tartu—Tallinna maanteel (M. Kivastik: „Palun õnnelikuks“)	nr. 6	843
KAREVA, D.:	Oktaav kõrgemalt (I. Hirv: „Põuasinine“)	nr. 6	839
KESKÜLA, K.:	Kross Tartus (J. Kross: „Mesmeri ring. Romaniseeritud memuaarid (nagu kõik memuaarid ja peaaegu iga romaan)“)	nr. 5	698
KRULL, H.:	Katkestus on võimalik (S. Suuman: „Targemat ei ole“)	nr. 2	274
KRUUS, O.:	Jakob Hurda portree on nüüd selgejoonelisem (M. Laar: „Raamat Jakob Hurdast“)	nr. 5	706
KÖST, E.:	Valesti valitud võimalus (R. Pöder: „Imelik vang“)	nr. 2	278
KÜNSTLER, P.:	„Aeg peatas mus luuletaja...“ (T. Teder: „Taevatule valgel“)	nr. 3	415
	Vaga, groteskne ja keelelõbus muinasjutt (N. Baturin: „Ringi vangid“)	nr. 5	704
LANGEMETS, A.:	Kai Pu lini luulepäevik (J. Kaplinski: „Mitu suve ja kevadet“)	nr. 2	273
LIIV, T.:	Kristlik paradigma: Uku Masing palimplastina (U. Masing: „Pessimismi põhjendus“)	nr. 4	555
MUST, A.:	Sekeldaja prügimäe veerel (A. Alavainu: „Prügimägi“)	nr. 3	421
MUTT, M.:	Ei saa me läbi Lätita (U. Gërmanis: „Läti rahva elurada. Läti keelest Dzintars Sprivulis“)	nr. 1	134
NIILUS, J.:	Kuningas, udu ja vaim (O. Raun: „Kuningas, kes tahtis olla narr. Romaan“)	nr. 3	417
	Krossi kontseptualiseerimine (J. Kross: „Mesmeri ring. Romaniseeritud memuaarid (nagu kõik memuaarid ja peaaegu iga romaan)“)	nr. 5	700
PARK, E.:	Kolm on võimalik ainsus (R. Raud: „Kägude öö“)	nr. 6	845
PILVRE, B.:	Kahe tunni jutud (M. Berg: „Mina, moeajakirjanik“)	nr. 5	710
PRIIMÄGI, L.:	Biograafiline elu („Sulakuld. Benvenuto Cellini elu, tema enda käega kirja pandud. Inglise keelest tõlkinud Olev Luhaveer“)	nr. 4	564
RUMMO, P.-E.:	Ehini puhul (a. ehin: „teadvus on ussinahk. luulet“)	nr. 3	413
SALURI, R.:	Kirjutamise lust ja sundus (M. Kõiv: „Kolm tamme. Studia memoriae III“)	nr. 3	423

UNT, M.:	Lahkumised (T. Önnepalu: „Hind“)	nr. 2	277
VEIDEMANN, R.:	Jüri Talveti Hispaania stuudium (J. Talvet: „Hispaania vaim“)	nr. 4	561
VÄLJATAGA, M.:	Vaatlusi Masingule standardse keskmise eurooplase seisukohalt (U. Masing: „Budismist“; U. Masing: „Pessimismi põhjendus“)	nr. 4	557

RINGVAADE

JÖGI, M.:	„Mana“ taastulek	nr. 5	714
KANGUR, S.:	Øystein Lønn, Põhjamaade esinovellist	nr. 3	428
KARJAHÄRM, T.:	Lätlaste identsusest	nr. 5	716
KOGU, L.-R.:	Ott Ojamaa — septuaginta	nr. 2	281
Kroonikat		nr. nr. 1—140; 2—281	
		3—425; 4—567	
		5—712; 6—851	
LAAK, M.:	39. Kreutzwaldi päevad	nr. 2	282
LANGEMETS, A.:	Paul Saagpakk 2. IX 1910—23. II 1996	nr. 5	713
LINDEPUU, H.:	Poola näitekirjandus üheksakümne date algul	nr. 4	571
LOODUS, M.:	Leedu proosa proosaline tänapäev	nr. 3	425
„Loomingu“ preemiad 1995. aastal avaldatud tööde eest		nr. 4	esikaane sisekülj
MALLENE, E.:	Eesti kirjanduse vahendaja mitmes mõttes	nr. 6	851
SALUÄÄR, A.:	Piirijuhtum. Emil Tode rootsi, norra ja taani keeles	nr. 4	567
SOOSAAR, E.:	Paul Saagpakk 2. IX 1910—23. II 1996	nr. 5	712
SUTROP, U.:	Bertrand Russell Tallinnas	nr. 1	140
Õnnitleme		nr. nr. 1—140; 2—281	
		3—425; 4—567	
		5—712; 6—851	

NEKROLOOG

Muia Vectamm		nr. 2	286
2. III 1907—15. XII 1995			

„Loomingu“ järgmises numbris in spe:

Eha Lättemäe, Jüri Kaldmaa, Tuule Niidu,
Katrín Väli ja Anne Kahro luule

Kattri Türgi tõlked antiikkreeka luulest

Katkend Ervin Õunapuu romaanist „Olivia meistriklass“

Villem Grossi „Tunnid jututoas“

Toomas Pauli „Reportaaž Eestist aastal 2010“

Panu Rajala Soome enim loetud romaanist

Tõnu Õnnepalu „Mida kirjanik otsib turult“

„Loomingu Raamatukogus“ ilmumas:

HENRY JAMES „Daisy Miller“

TORGNY LINDGREN „Kumalasemesi“

LOOMING

ILMUB 1923. AASTAST